

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

ІМЕНІ І.Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКА

спецвипуск

УКРАЇНА ЯК СУБ'ЄКТ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

**За загальною редакцією
директора Інституту європейських досліджень НАН України
доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченка**

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Київ 2011

УДК 321.01
ББК 66.3(4 Укр)я 43
С 89

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №4 від 30.06.2011 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту європейських досліджень НАН України (протокол №6 від 14.06.2011 р.).

Вища атестаційна комісія визнала збірник наукових праць фаховим виданням з політичних і філософських наук (постанова Президії ВАК України від 22.12.2010 р. № 1-05/8).

Шеф-редактор

Левенець Ю.А. – академік НАН України, доктор політичних наук

Голова редакційної колегії:

Михальченко М.І. – член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук

Заступник голови редакційної колегії:

Шайгородський Ю.Ж. – доктор політичних наук

Члени редакційної колегії:

Андрущенко В.П. – член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук

Багмет М.О. – доктор історичних наук

Горбатенко В.П. – доктор політичних наук

Калакура О.Я. – доктор політичних наук

Кармазіна М.С. – доктор політичних наук

Кочубей Л. О. – доктор політичних наук

Лукашевич М.П. – доктор філософських наук

Майборода О.М. – доктор історичних наук

Онищенко О.С. – академік НАН України, доктор філософських наук

Панчук М.І. – доктор історичних наук

Рудич Ф.М. – доктор філософських наук

Толстоухов А.В. – академік НАПН України, доктор філософських наук

Цвих В.Ф. – доктор політичних наук

Шкляр Л.Є. – доктор політичних наук

Ковалевський В.О. – кандидат політичних наук, *відповідальний секретар*

Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К.: **Видавництво «Фенікс»**, 2011. – 352 с.

ББК 66.3(4 Укр)я 43

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2011

© Український центр політичного менеджменту, 2011

© Інститут європейських досліджень НАН України, 2011

ISSN 1810-5270

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ I. СТРАТЕГІЯ ПОСТУПУ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Кудряченко А.І. Геополітичні виміри поступу України в глобалізованому світі: виклики і перспективи.....

Рудич Ф.М. Зовнішньополітична стратегія України після президентських виборів: сучасні виклики.....

Дудко І.Д. Проблеми національної безпеки в контексті євроінтеграційних орієнтирів та становлення статусу України.....

Михальченко М.І. Реваншизм як прояв геополітики: погляд з України.....

Рубан Ю.Г. Європейська інтеграція в комунікаціях президентів України: порівняльний аналіз на матеріалі звернень до Верховної Ради у 2006 та 2011 роках.....

РОЗДІЛ II. СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ

Бульвінський А.Г. Гуманітарний контекст сучасних українсько-російських відносин.....

Гнатюк М.М. Роль політики асоціювання в стратегії Європейського Союзу

Гуменюк В.О. Нормативно-правове оформлення трансформації політичної системи в сучасній Польщі.....

Завадський В.М., Замікула М.О. Відносини України з країнами Балтії на сучасному етапі: специфіка і перспективи

Зайцева З.І. Україна на ментальній карті Європи.....

Кальниш Ю.Г. Європейський Союз і Україна: діалектика інтеграції.....

Кранівін О.В. Українсько-болгарські відносини у контексті євроінтеграційних процесів

Мартинюк А.Ю. Українсько-російські відносини у контексті європейського цивілізаційного вибору

Ротар Н.Ю. Євро регіональна політика України в контексті сучасних цивілізаційних процесів

Тодоров І.Я. Відносини України з Чеською Республікою: перспектива майбутнього

Чекаленко Л.Д. Позаблоковість чи нейтралітет: європейський досвід

Чорногор Я.О. Енергетична політика Європейського союзу: місце України

Юшина О.А. Історичні уроки наслідків Французької революції

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕНОСТІ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Горенко О.М. Українське державотворення: від міфу до логосу і традиція європейської раціональності

Дмитренко М.А. Інтеграційні процеси та глобалізаційні ризики

Калінічева Г.І. Університетська наука в Україні в контексті інтеграції до європейського наукового простору

Кремень В.Г., Ткаченко В.М. Розколота ідентичність: Україна перед викликами глобалізму

Ляхович В. С. Інститут президентства як фактор ствердження національної ідентичності у країнах СНД

Метельова Т.О. Ідеологія солідаризму: реанімація пройденого чи спроба «імплементатії» європейських цінностей в український ґрунт?

Молчанова Е.Ю. Інтеграція України у регіональні економічні простори: проблема цивілізаційного вибору

Рафальський О.О., Горелов М.Є. Особливості формування і функціонування української козацької держави в контексті цивілізаційного вибору

Ткаченко С.І. Стратегічний розвиток України в контексті європейського вибору

Ткаченко І.В. Мовна політика в Україні: проблема ціннісного вибору

Шереметьєва Л.А. Європейський адміністративний простір як орієнтир системи управління України

Шморгун О.О. Цивілізаційний вимір української національної ідентичності в ракурсі євроінтеграційної стратегії

Яковенко Н.Л. Україна і Європа: пошуки спільного інтеграційного майбутнього

РОЗДІЛ IV. УКРАЇНА В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Богданович І.І., Максак Г.А. Двосторонні відносини України та Республіки Білорусь в контексті сучасних викликів

Бочаров В.В. Євроінтеграційні орієнтири стратегічного партнерства України і Республіки Польща

Гриценко О.В. Проблеми державного управління в умовах формування інформаційного суспільства в Україні

Грицяк Н.В. Державне управління України в умовах глобалізації

Канченко А.В. Роль ЗМІ у висвітленні політики глави держави: європейська практика та українські реалії

Каракуц А.М. Сучасний українсько-грецький міждержавний діалог: здобутки та перспективи

Котенко О.М. Третій енергетичний пакет: що чекає Україну?

Кравченко В.В. Відносини України з Румунією та Молдовою: пошуки порозуміння

Морозов Р.М. Зовнішня політика України і Республіки Білорусь: двостороннє співробітництво

Сімкіна О.В. Основи первинного законодавства (PRIMARY LAW) європейської спільноти: уроки для України

Солошенко В.В. Культурне співробітництво України й Німеччини на рубежі ХХ–ХХІ ст. (на прикладі діяльності Гете-Інституту)

Стельмах В.О. Політична соціалізація як інструмент утвердження демократичних цінностей

Туленков М.В. Організаційна поведінка в соціокультурному вимірі

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПЕРЕДМОВА

Нинішнього 2011 року виповнюється двадцять років незалежності України, нашої держави. Це помітна віха за багатьма параметрами. Значні трансформації у Східній Європі та тогочасному Радянському Союзі змінили геополітичну карту не лише європейського континенту, а мали вплив на перебіг подій у більш широких межах. Уособленням і наслідком турбулентних змін і демократичних перетворень став вихід України на міжнародну арену як повноправного її суб'єкта. За ці доленосні роки ще близько двадцяти нових держав поповнили світову спільноту. За сучасної історичної доби Європа і світ набули нових вимірів: поринуло в небуття довготривале протиборство Сходу і Заходу; надбанням історії стала колишня біполярність світу; у Європі було подолано розкол і демократичних вимірів набув весь континент.

Суверенітет сучасної Української держави плекали не одне покоління кращих синів та дочок нашого народу, але незалежність дістали за сприятливих умов. Це були хоч і революційні зміни, проте, дякуючи долі, вони пройшли мирним шляхом. Трансформаційні перетворення не були викликані світовими катаклізмами, як це бувало в попередні епохи. Здебільшого мирні та демократичні зміни стали відповідями на проблеми і виклики, з якими зіткнулися більшість із міжнародних акторів. У багатьох жителів нашої країни тогочасні події бурхливої минувшини ще живі у пам'яті. Виросло й покоління молодих громадян країни, які є ровесниками її незалежності.

З погляду історії, звичайно, двадцять років – це не настільки довгий історичний період. Однак і короткі часи можуть стати вагомим етапом, особливо з точки зору закладення базових, принципових засад державо- і націєтворення, розвитку країни у колі світового співтовариства. Як правило, довгоочікувані та вистраждані зміни дають вельми відчутний результат. У нашому випадку ми відчуваємо, що реалізовано ще далеко не все, що задіяні не всі резерви або задіяні не належним чином. На мою думку, можна порівняти сходження України у ці часи з повоєнною Західною Німеччиною. За чисельністю населення, колом посталих викликів та проблем, завдань розвитку економіки тут чимало тотожностей. Відновлення мирного розвитку, а потім і економічне піднесення, дали підстави говорити про так зване «німецьке диво». Чому ж у нас цього не спостерігається? Певно тут є не тільки поверхневі проблеми, а й глибинні. До них слід віднести не лише ментальність, державотворчі засади, але й культурно-цивілізаційні виміри нації, її керівних верств. До кола цих проблем належать соціально-економічні перетворення, зовнішня політика і загалом геополітичні виміри утвердження держави.

Прагнучи більш предметно обговорити ці проблемні питання у колі фахівців та експертів, Інститут європейських досліджень НАН України спільно із Дипломатичною академією при Міністерстві закордонних справ України, Київським національним економічним університетом імені Вадима

Гетьмана, Київським педагогічним університетом імені Бориса Грінченка та редакцією журналу «Політичний менеджмент» провели 17 травня 2011 р. наукову конференцію «Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів та її можливості подолання глобалізаційних ризиків». Цей науковий захід об'єднав фахівців названих та інших установ, представників академічної науки та викладачів вищих навчальних закладів, які прагнули ґрунтовно проаналізувати всі складові заявленої теми.

Наукову конференцію в числі інших заходів, приурочених до двадцятиріччя незалежності України, відрізняла та поєднувала як тематична спрямованість, так і доволі поважний склад учасників, високий науковий рівень доповідей, поєднаний з емоційністю дискусій, гострота обговорюваних питань. Все це свідчить про життєву актуальність запропонованої для обговорення проблематики. Адже Україна, виборовши незалежне державне існування два десятиліття тому, і нині перебуває перед дилемою вибору цивілізаційного шляху. У міру входження світу в глобалізаційну добу вибір цей лише ускладнюється. Що й відзначали учасники конференції – провідні науковці академічних установ, викладачі вищих навчальних закладів, дипломати.

В сучасну добу успішний цивілізаційний рух України може мати успіх за умов виважених стратегічних рішень, коли буде здійснюватися з глибоким усвідомленням і розумінням викликів нинішньої доби та виробленням адекватних відповідей на них. Нині особливу роль відіграють не лише раціональні, а й ціннісні, раціонально не верифіковувані складники культурно-цивілізаційного вибору.

Знайомлячись із пропонованими матеріалами спецвипуску наукового збірника, уважний читач зможе відчувати те, як доповідачі загострювали увагу на тому, що посталі проблеми державотворення та виклики глобалізації слід розглядати під кутом зору двадцятирічного сходження України як суверенного члена міжнародної спільноти. Два десятиліття нашої державності дають підстави ще глибше проаналізувати, що вже зроблено, не лише з точки зору закладення базових, принципових засад державо- і націєтворення, а й в контексті розвитку країни у колі світового співтовариства за умов глобалізації.

Виходячи із широкого кола проблем, які були висвітлені не лише у доповідях, а й у виступах учасників конференції, а також з метою систематизації обговорюваної проблематики, організатори спецвипуску розподілили матеріали у збірнику в такій послідовності. У першому розділі «Стратегія поступу України в глобалізованому світі: виклики і перспективи» надруковано доповіді, виголошені на пленарному засіданні, у наступних трьох розділах – «Суперечності міжцивілізаційних відносин в країнах Європи: проблеми та пошуки шляхів подолання», «Проблеми визначеності України в європейському цивілізаційному просторі», і «Україна в глобалізованому світі: виклики і перспективи» – виступи, проголошені на секційних засіданнях.

У пропонованому збірнику важливим є і те, що учасники конференції наголошували на тому, що стратегія розвитку взаємин України як в європейському, так і в інших напрямках має будуватися не на стереотипах та політичних уподобаннях, а на ґрунтовних дослідженнях тих позитивів і ризиків, які тягне за собою кожен її зовнішньополітичний крок. Скажімо, очевидним є збереження й до сьогодні дискусійності європейського вибору України та необхідності дослідження усього спектра причин такого явища. У зв'язку з цим цікавим постає аналіз, побудований на дослідженні політичних комунікацій президентів України з питань європейської інтеграції. Результати дослідження цієї проблеми дають підстави говорити про збереження усталених підходів до європейської інтеграції всупереч політично мотивованим заявам очільників держави про кардинальні зміни курсу. Однак така спадковість виявляється, на жаль, й у відсутності аналізу джерел політичної проблемності євроінтеграції.

В силу цих та інших чинників природно постає зростаюча роль у процесі ствердження будь-якої країни на світовій арені інтенсивності її культурно-цивілізаційної самоідентифікації. Остання уможлиблюється еволюцією етноспільнот від нав'язаних ззовні форм об'єднання за прямим примусом до форм національної консолідації, заснованих на юридично раціональних основах, а потім і на духовно-етичній домовленості і навіть на емоційному співпереживанні. Такий підхід та оцінки відповідних складових знайде читач у матеріалах того чи іншого розділу збірника.

Низка змістовних матеріалів спецвипуску даного збірника присвячується аналізу розвитку відносин України з окремими державами Європейського Союзу та СНД, а також безпековим викликам сучасної системи міжнародних відносин та визначенню Києва на ментальній карті Європи. Не обійдені увагою й питання взаємовпливів на внутрішньополітичні та зовнішні виміри держав на пострадянському просторі.

Загалом же знайомство з матеріалами збірника спонукає не лише прискіпливого, а навіть пересічного читача, до висновку про необхідність подальших ґрунтовних досліджень піднятих питань, зокрема, причин, що й досі зумовлюють розмитість культурно-цивілізаційної самоідентифікації України, й тих небезпек, що можуть постати на шляху її самоствердження в сучасному глобалізованому світі. То ж Інститут європейських досліджень НАН України і в подальшому буде залучати фахівців до предметного вивчення та обговорення всього кола проблем, пов'язаних з утвердженням України в якості дієвого актора міжнародних відносин.

**Директор Інституту
європейських досліджень НАН України
доктор історичних наук, професор**

А.І. Кудряченко

РОЗДІЛ I

СТРАТЕГІЯ ПОСТУПУ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 327(477)

А.І. Кудряченко

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ ПОСТУПУ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано геополітичні чинники поступу України, здобутки та невикористані можливості суспільно-політичного розвитку нашої держави за двадцять років незалежності. Автор висвітлює наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008 року та її вплив на динаміку соціально-економічних процесів в Україні; пропонує напрями оптимізації суспільно-політичної модернізації України на сучасному етапі.

Ключові слова: *геополітичні орієнтири, глобальні загрози, західний цивілізаційний простір, європейська інтеграція, суспільно-політична модернізація.*

The article contains analysis of geopolitical factors of Ukrainian state progress, achievements and might-have-beens of our country's socio-political development during twenty years of independence. The author clarifies the consequences of global economic crisis of 2008 and its impact on the dynamics of social and economic processes in Ukraine; (s)he also suggests the ways of Ukraine's social and political modernization optimizing at present.

Keywords: *geopolitical orientations, global threats, western civilization space, European integration, socio-political modernization.*

Геополітичні засади розвитку сучасної України ґрунтуються на глибоких історичних коренях вітчизняної традиції розбудови власної державності. Драматична історія нашої країни відбиває особливості її історичного сходження і географічного розташування, вона також пов'язана з тривалою боротьбою за державний статус, утвердження свого суверенного становища в оточенні сусідів. Прагнення розв'язати геополітичні проблеми значною мірою відображені в українській історико-політичній думці, у працях вітчизняних мислителів, державних діячів як минулого, так і сучасності.

Як і для будь-якої іншої держави, для України вагоме значення мали умови історичного розвитку, просторово-географічне розташування, відносини з сусідами та власні можливості у нарощуванні процесів державотворення, консолідації сил для сходження до незалежності. Об'єктивно вплив мали такі чинники: незавершеність процесів консолідації у період ще раннього середньовіччя, коли після монголо-татарської навали єдність етнічних українських земель була розірвана сусідніми країнами; зтяжке багатовікове розчленування етнічної території з точки зору

історичної перспективи спричиняло відповідно негативний вплив на ментальність і досягнення єдності населення різних регіонів України; практика пошуків приязні сусідів, неодноразові наміри співіснувати з ними на рівноправних умовах чи навіть на умовах автономії або протекторату завершувалися, як правило, втратою незалежності [1].

Сутність проблеми геополітичних орієнтирів визначив понад півстоліття тому В. Старосольський: «У старі часи це набувало виразу конкретної форми: «Москва чи Варшава», як це існувало в XVI столітті. А зараз це вибір – «Схід чи Захід», з Москвою як синонімом Сходу, чи з Європою як із синонімом Заходу. Яка орієнтація перемаже?».

Ще відвертіше і відчутно раніше з цього приводу висловився провідник української ідеї В. Липинський: «Відділитися від Польщі, але так щоб не утопитися у російському морі, – ось проблема, остаточне вирішення якої Україні не вдалося знайти протягом тисячоліть».

Побутували балто-чорноморська та здебільшого чорноморська орієнтація. Перша вела свій початок від вісі «північ–південь», якої дотримувалися ще київські князі, зокрема Ярослав Мудрий, намагаючись побудувати свою державу «від моря до моря». Стосовно другої Ю. Липа вважав, що геополітичний напрям до Чорного моря був визначальним для України як за часів Литовсько-Руської держави, так і в подальші історичні періоди. І такі підходи мали свою аргументацію [2].

У сучасному геополітичному просторі наша країна, зважаючи на її геополітичні характеристики, стала помітним державним суб'єктом у світовій розстановці сил. З набуттям Україною суверенного статусу природно постало завдання інтеграції її до світової спільноти, входження до європейського простору. Як добре відомо фахівцям, за оцінками Світового банку на початку 1990-х років, потенційні геополітичні можливості розвитку України серед новопосталих незалежних держав оцінювалися як найвищі. Не стану наводити розлогі викладки складових геополітичної ваги, яка дісталася у спадок Україні від попередньої далеко не кращої історичної доби. І був це не лише воєнно-технічний потенціал, а й кадровий, науковий, економічний, ресурсний тощо [3].

Майже двадцять років суверенного поступу України внесли свої корективи як до завищених прагнень, так і невикористаних потенційних можливостей. Останні здебільшого так і залишилися потенційними. Не стану наводити вагомні аргументи й детальні пояснення причин, адже сталося так як є, як нам всім відомо. Висловлю лише таке твердження: певно, що в українській нації існує державотворча недовершеність, що справляє вплив на менталітет як політиків, так і пересічних громадян. Історичні уроки з проблем геополітичного сходження нашої держави ще не до кінця виведені, а тим більше не засвоєні. В цьому є якась історичний тягар. Вже більше десяти років на державному рівні проводяться широкомасштабні заходи, спрямовані на повномасштабну інтеграцію до Європейського Союзу. Стратегічне значення європейського курсу в зовнішній політиці України неодноразово підтверджувалося Президентом В.Ф. Януковичем, це положення набуло у

2010 р. законодавчого оформлення й ним керується український уряд у своїй практичній діяльності [4]. Слід однозначно підкреслити, що реалізація цієї мети – це одночасно підтвердження нашої належності до європейського культурно-цивілізаційного простору. На даному шляху одним із основоположних завдань постає набуття більш однозначно визначених рис європейської цивілізаційної ідентичності України на даному етапі нашого поступу.

Сучасний аналіз реалізації прагнень інтегруватися у систему західного цивілізаційного простору доводить, що це виявилось непростим завданням як для правлячих верств, так і суспільства в цілому. Вітчизняний політикум та суспільство, як з'ясувалося нині, є не повністю готовими до практичної реалізації даного проекту. Рубіжним, якщо не кінцевим підсумком відповідного етапу, може вважатися офіційна відмова України від вступу до НАТО та внесення належних положень до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», які визначають український зовнішньополітичний курс на позаблоковий статус.

Загальновідомо, що в умовах значної активізації глобалізаційних процесів будь-яка країна не може існувати ізольовано від світового співтовариства. Особливо це стосується міжнародних економічних відносин, які є важливою передумовою для подальшого розвитку політичних, культурних та інших стосунків між країнами. Водночас, поряд з позитивними складовими розвитку, глобалізаційні процеси несуть і загрозу зовнішнього негативного впливу на внутрішньодержавний поступ будь-якої країни [5].

Так, остання світова фінансово-економічна криза, що почалася у високо розвинутих державах, не оминула й Україну, болісно зачепивши майже всі галузі економіки нашої держави, тисячі підприємств та мільйони громадян. В умовах, коли джерела швидкого зростання у докризові роки вичерпані, чи не єдиним засобом надання позитивної динаміки соціально-економічному розвитку України може стати проведення системних реформ, спрямованих як на підвищення конкурентоспроможності економіки нашої держави на світовому ринку, так і на формування сприятливого інвестиційного клімату.

В матеріалах, підготовлених та оприлюднених проектом «Doing Business» Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації наприкінці 2010 р., економічного рейтингу привабливості ведення бізнесу (дослідження охоплювало період з червня 2009 по травень 2010 року) Україна зайняла 145 місце із 183 країн світу. Основні регіональні конкуренти нашої держави на світових ринках посіли значно вищі місця: Російська Федерація – 123 місце, Республіка Молдова – 90, Польща – 70, Республіка Білорусь – 68, Румунія – 56, Угорська Республіка – 46, Словацька Республіка – 42 місце, Грузія посіла 12 місце [6].

Подібна негативна для України тенденція прослідковується й за результатами проведення інших досліджень, зокрема рейтингу, визначеного бельгійською компанією зі страхування ризиків міжнародної комерційної діяльності «Ducroire-Delcreder». Фахівці цієї компанії у вересні минулого

року віднесли Україну до числа держав з найвищим показником комерційного та найвищим показником середньо- та довгострокового політичного ризиків [7].

Вказане може свідчити, з одного боку, про нагальну необхідність завершення внутрішньодержавних реформ у нашій державі, зокрема економічної, податкової, митної та адміністративної, а з другого – про необхідність залучення й інших чинників по формуванню в Україні привабливого інвестиційного клімату на тлі міжнародних викликів.

В сучасних умовах надто важливо також враховувати глобальні загрози стійкому розвитку, які виокремлюють вітчизняні та зарубіжні дослідники. Спираючись на авторитетне бачення таких міжнародних організацій, як ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я та інші, вітчизняні дослідники Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України в 2009 р. визначили ціле коло глобальних загроз стійкому розвитку [8]. Коротко вкажемо головні з них.

На *першому місці* загроза глобального зниження енергетичної безпеки. В першій половині XXI ст. одним із найгостріших викликів світу є стрімке зменшення запасів органічних видів палива, що добуваються із надр Землі, на тлі зростання їх споживання. Вже на початку 20-х років нинішнього століття баланс «виробництво – споживання» енергії, виробленої із нафти, змінить своє значення із позитивного на негативне. Аналогічні процеси будуть мати місце для балансів «виробництво – споживання» енергії, виробленої із газу, на початку 30-х років, із урану-235 на початку 50-х років відповідно. (Це ще до аварії на АЕС в Японії 2011 р.) Людство не знайшло джерел енергії, які могли б повноцінно заміщати органічні види палива і ядерну енергію. Тому енергетична безпека як окремо взятої країни, так і світу в цілому, буде знижуватися.

На *другому місці* загроза порушення балансу між біологічними можливостями Землі і потребами людства в біосфері в контексті демографічної структури планети. Якщо збережуться нинішні темпи приросту населення, а це 217 тис. осіб щоденно, то до 2050 р. населення нашої планети становитиме 9,75 млрд. чоловік. А це значно більше, ніж Земля зможе витримати, виходячи із наявних природних ресурсів.

На *третьому місці* визначена загроза зростання нерівності між людьми та державами планети. За даними Світового банку, в 1973 р. різниця прибутку, який отримують найбагатші й найбідніші країни світу, визначалася співвідношенням 44:1, а в 2009 р. відповідно – 72:1. Три найзаможніші підприємці Землі володіють капіталами, що перевищують статки 47 найбідніших країн світу, а 475 найзаможніших людей контролюють капітали половини людства. Блага цивілізації для мільйонів найбідніших людей залишаються недосяжними. Їх представники живуть менш ніж за 2 американські долари в день, 700 млн. із них проживають в Азії, 400 млн. – в Африці, 150 млн. – в Латинській Америці. Розрив між групами найбідніших людей Землі й найбагатших за рівнем життя протягом останніх двадцяти років збільшився майже в десять раз. Таке становище доволі небезпечне з

точки зору наростання кількості конфліктів у світі, зростання корупції, тероризму, трансграничної злочинності, високого дисбалансу в медичному забезпеченні людей тощо [8].

До числа інших і також не менш небезпечних загроз належать: розповсюдження глобальних хвороб (СПІД, рак, хвороби серця, а також туберкульоз, малярія), дитяча смертність, обмежений доступ до питної води, глобальне потепління, державна нестабільність, трансгранична корупція, тероризм, злочинність. З таким станом справ, за оцінкою експертів Пентагону США, вже через десятиріччя у людства зможуть виникнути реальні проблеми, що будуть пов'язані з катастрофічною нестачею води, енергії, продуктів харчування, а це в свою чергу спроможне викликати нові й доволі масштабні конфлікти на планеті [9].

Як же пов'язаний розвиток України останніх років з цими глобальними проблемами та викликами людству, із завданнями подолання світової фінансово-економічної кризи. Власне бачення подальшого поступу України Президентом нашої держави було чітко окреслено під час проведення 17 листопада минулого року одного з чергових засідань РНБО України. «На моє глибоке переконання, – заявив тоді В.Ф. Янукович, – ключовим сьогодні є: по-перше, успішне проведення реформ і модернізація країни; по-друге, ефективність самої влади як у внутрішній, так і в зовнішній політиці; по-третє, наявність у влади довгострокової стратегії розвитку держави, яку розуміє і поділяє суспільство; по-четверте, широка соціальна база державної політики, збереження стабільної суспільної підтримки дій влади; і по-п'яте - недопущення нових політичних криз та революцій» [10].

Все це свідчить про стійкі наміри влади довести до кінця проведення довгоочікуваних реформ та завершити процес соціально-економічної та політичної модернізації України з метою подальшого утвердження демократії, забезпечення основних прав та свобод людини, внутрішньополітичної стабілізації, підвищення конкурентоспроможності на міжнародному ринку української економіки та забезпечення основних стандартів соціально-економічного розвитку країни.

З метою забезпечення ефективного використання інвестиційних ресурсів держави, сприяння залученню інвесторів до реалізації пріоритетних для держави проектів 8 вересня 2010 р. Президент України В.Ф. Янукович своїм Указом № 895/2010 «Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку» затвердив чотири основних пріоритетних напрями соціально-економічного та культурного розвитку України [11], а саме:

1. «Нова енергія» (проекти, що передбачають використання альтернативних джерел енергії або диверсифікацію постачання енергоносіїв в Україну).

2. «Нова якість життя» (проекти, спрямовані на розв'язання проблеми забезпечення громадян доступним житлом, створення умов для здобуття громадянами якісної освіти, поліпшення медичного обслуговування, забезпечення безпечного для життя і здоров'я довкілля).

3. «Нова інфраструктура» (проекти, спрямовані на підвищення ефективності використання транзитного потенціалу України).

4. «Олімпійська надія – 2022» (проекти, спрямовані на підтримку олімпійського руху в Україні, розвитку масовості спорту і вищих досягнень).

Аналіз ситуації свідчить про те, що так звані світові виклики та загрози ХХІ ст., зокрема проблеми міжнародного тероризму, транскордонної організованої злочинності, конкуренції за природні ресурси, нерозповсюдження зброї масового ураження, зміни клімату на планеті тощо, які на даний час широко обговорюються на різноманітних міжнародних заходах, в тому числі й за участю українських експертів, ще не є для сучасної України першочерговими. Для нашої держави, на нашу думку, пріоритетом сьогодні повинно стати завершення процесу ефективної модернізації соціально-економічної сфери України – надійного підґрунтя для подальшого вигідного її позиціонування на міжнародній арені та експансії інтересів нашої держави за кордоном.

Питання науково-практичного осмислення та обґрунтування процесу проведення модернізації і реформування усіх складових функціонування Української Держави на сьогодні є надзвичайно актуальними та пріоритетними.

Прикладом успішного підходу до цих завдань може слугувати практика Туреччини, її модернізаційний курс. Наведу лише декілька красномовних фактів. Нині Туреччина посідає перше місце у світі по виробництву і експорту цементу і друге місце по експорту ювелірних виробів. Вельми обнадійливою тут є демографічна ситуація: середньостатистичний вік жителів країни становить 29 років, за прогнозами фахівців через 20–25 років населення цієї держави може скласти понад 100 млн. громадян. Економічні досягнення та соціальні зрушення у Туреччині є основою для набуття нею рис вагомого і впливового регіонального суб'єкта міжнародних відносин, з яким будуть рахуватися не лише в регіоні, а й у світі.

В контексті саме таких вимірів, за моєю оцінкою, слід сприймати та оцінювати програмний виступ Міністра закордонних справ України К.І. Грищенка. Виступаючи 20 березня 2011 р. перед іноземними дипломатами, які представляють свої уряди в нашій країні, він зазначив, що кардинальна «новація політики України нині полягає у тому, що ми відмовляємося бути фігурою в чужій грі. Віднині Україна грає у свою гру». З усією повагою до З. Бжезінського, наголосив Грищенко, його теза про нашу державу як ключ до такого собі «імперського статусу» Росії за останні двадцять років не справдилася. Натомість, за справедливою оцінкою міністра, вона «зіграла з Україною злий жарт, завищуючи наші очікування щодо активності політики Заходу в українському напрямі» [12].

Даного підходу власного позиціонування вже нині дотримується Київ у відносинах і з ЄС, і з Росією. К.І. Грищенко зазначає: «Ми самостійно спроможні вести переговори і з Росією, і з іншими державами Митного союзу. Україні цілком зручно вести переговори з ЄС, виходячи з тієї

основної установки, яка закладена в законі про засади нашої внутрішньої та зовнішньої політики. Для нас європейська інтеграція є пріоритетом».

Зазначу, що у наш час, в ХХІ столітті надто важливо те, що немає потреби від когось закриватися, тим більше від сусідів. Проте пріоритетом та навіть спонукальним чинником, двигуном змін в Україні є і має бути європейська інтеграція. Для нашої країни не існує іншого шляху просування до європейських цінностей та досягнення відповідності критеріям вступу до Європейського Союзу, ніж іти шляхом послідовних та наполегливих кроків.

За визначенням К.І. Грищенка, такими кроками були: входження до Енергетичного співтовариства, схвалення Плану дій щодо запровадження безвізового режиму і його виконання, активізація переговорів щодо Угоди про асоціацію, включно з глибокою та всеосяжною зоною вільної торгівлі, поступове підтягування до європейських стандартів окремих галузей української економіки та рівня життя загалом. «Європейський Союз – наш майбутній дім, а Росія – його найважливіший сусід. Разом із цим сусідом слід бути у великій європейській сім'ї спільних цінностей» [12]. Саме таке бачення, за висловлюванням шефа української дипломатії, жодної суперечності тут немає. Слід наголосити, що без України нереально, взагалі неможливо вирішувати такі життєво важливі питання, як безпека, транзит, постачання продуктів продовольства тощо.

За визначенням головного дипломата України, вельми важливо знаходити в будь-якому куточку світу ресурси для внутрішнього економічного та соціального розвитку. Підкреслю, що це постає неодмінним імперативом ХХІ століття. Тому цілком слушним стала активізація діяльності України на китайському, турецькому, бразильському напрямках, на «нових ринках» і кардинальна зміна «підходу до тих країн, які були забуті або де історично ми взагалі не були присутні». За словами К.І. Грищенка, зовнішня політика, в тому числі її геополітична складова, має бути зосереджена на питаннях внутрішнього розвитку країни, що є основою всіх зовнішньополітичних концепцій та перетворень.

Такий підхід та визначення очільника зовнішньополітичного відомства досить чітко кореспондується з пересторогами В'ячеслава Казимировича Липинського – знаного громадського, політичного та державного діяча, ідеолога відродження української державної самостійності, визначного історика і публіциста ХХ століття. В. Липинський прозорливо застерігав, що «розмови про орієнтацію звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої, організаційної праці». Далі він, з огляду на тогочасне надзвичайно складне міжнародне становище України, вказував на першочерговість орієнтації не на сусідні держави, а на внутрішні задачі розбудови держави. Цілком актуально звучить його така настанова: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [13]. Він з жалем зазначав, що ніхто із сусідів України чи віддалених держав, на які орієнтувалися українські політики на початку ХХ століття, у створенні сильної і незалежної держави не зацікавлений. Проте наш людський потенціал, наявні природні та

людські ресурси надихали В. Липинського на велику будівничу справу. Всі ці складові, а деякі ще в відчутно більших масштабах, має нині наша держава. То ж залучення всіх наявних складових, виважена і раціональна політика, дієві і результативні внутрішні реформи мають стати в нагоді для подальшого зміцнення України як міжнародного суб'єкта. Зміцнення цивілізаційних рис України як складової європейського культурно-цивілізаційного ареалу покликане прислужитися справі інтеграції до європейського простору.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кудряченко А.І. Геополітика / А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, В.О. Храмов. – К., 2004. – С. 217.
2. Мадіссон В.В. Сучасна українська геополітика / В.В. Мадіссон, В.А. Шахов. – К. : Либідь, 2003. – С. 56–59.
3. Кудряченко А.І. Політична історія України ХХ століття / А.І. Кудряченко, Г.І. Калінічева, А.А. Костира. – К., 2006. – С. 7–9.
4. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» / Офіційний електронний портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>.
5. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку : моногр. / керівник автор. кол. і наук. редактор А.І. Кудряченко. – К., 2010. – 405 с.
6. Economy Rankings: за даними проекту “Doing Business” // Офіційний електронний портал проекту “Doing Business”. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
7. Risk Assessment Ukraine by Ducroire/Delcredere SA.NV: за даними рейтингу компанії Ducroire/Delcredere // Офіційний електронний портал компанії Ducroire/Delcredere. – Режим доступу : <http://www.ducroiredelcredere.co.uk/WebDuk/WebSite.nsf/AllWeb/Ukraine?OpenDocument&Disp=1>.
8. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти / Міжнародна рада з науки ; Світовий центр даних «Геоінформатика та сталий розвиток» ; Інститут прикладного системного аналізу НАН України та МОН України. – К., 2009. – С. 21–32.
9. Эксперты Пентагона: глобальное потепление погубит Землю // Мембрана. – Режим доступу : <http://www.mtmbrana.ru/frticles/misinterpretation/2004/03/03182200.html>.
10. Під головуванням Президента України відбулося засідання РНБО: за даними Прес-служби Президента України // Офіційний електронний портал Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/18731.html>.
11. Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку. Указ Президента України від 8 вересня 2010 року № 895/2010 // Офіційний електронний портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=895%2F2010>.
12. Грищенко К.І. Україна грає свою гру / К.І. Грищенко // День. – 2011. – 22 берез.
13. Липинський В. Листи до братів – хліборобів. Твори. Архів. Студії / В. Липинський ; за заг. редакцією Я. Пеленського. – К. : Філадельфія, 1995. – С. 66–67.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У статті аналізуються завдання та виклики, що постали перед Президентом України у внутрішній та зовнішній політиці на сучасному етапі. Автор акцентує увагу на зовнішньополітичних орієнтирах української держави, зокрема, на процесах європейської інтеграції та відносинах з Російською Федерацією; висвітлює роль української політичної нації у розв'язанні нагальних питань розбудови української держави на європейських демократичних засадах.

Ключові слова: *геополітика, геостратегія, європейський вибір, єдиний економічний простір, митний союз, регіональні інтереси, українська політична нація, європейські політичні цінності.*

The article analyzes the tasks and challenges faced by the President of Ukraine in the domestic and foreign policy at present. The author focuses on the foreign policy goals of the Ukrainian state, particularly, on the process of European integration and relations with Russia, (s)he highlights the role of the Ukrainian political nation in solving the urgent problems of development of Ukrainian state on the European democratic principles.

Keywords: *geopolitics, geostrategy, European choice, common economic space, customs union, regional interests, the Ukrainian political nation, European political values.*

Після виборів перед новим Президентом України постав ряд невідкладних завдань. По-перше, здійснити послідовні і результативні дії по реалізації внутрішніх трансформацій. По-друге, об'єднати українську націю, щоб подолати негативну інерцію вітчизняної історії. По-третє, визначити стратегію зовнішньої політики, яка повинна бути адекватною міжнародним і внутрішньополітичним реаліям.

На міжнародній арені Україна, зважаючи на її геополітичні характеристики, є важливим суб'єктом у світовій розстановці сил.

В Україні у Карпатах розташований географічний центр Європи, в Криму – геополітичний полюс Азії.

З позиції класичної геополітики українську геостратегію характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична, що зумовлено специфікою геополітичних координат України, її належністю водночас до двох регіонів – Європи та Євразії і до того ж її периферійним розташуванням. За логікою речей, на початку ХХІ століття Україна виступає об'єктом інтересів провідних геополітичних гравців, у першу чергу – Європейського Союзу, Росії, США.

Костянтин Грищенко, міністр закордонних справ України, обґрунтовуючи багатовекторність зовнішньої політики України і визначаючи її формулу, стверджує: «Світовій політиці сьогодні як ніколи потрібен приклад того, що успішний симбіоз Сходу і Заходу – це не міф, а реально діюча модель міжнародних відносин. Україна, втілюючи в собі східний і західний імпульси європейської цивілізації, може стати таким прикладом». І далі: «Користуючись термінологією сьогодення, успішна європейська інтеграція України при дотриманні максимально

партнерських, дружніх відносин з Росією – це політичний тест-драйв у нових відносинах Схід–Захід в Європі» [1].

Європейський вибір України, намір стати членом Європейського Союзу був визначений на етапі формування основ зовнішньої політики нашої держави.

Європейський Союз на нинішньому етапі є одним із потужних лідерів ХХІ століття, унікальним міждержавним співтовариством, своєрідним дороговказом для інших країн. Членами ЄС є 27 країн, які об'єднують 484,9 млн. осіб, його ВВП становить близько 10 трлн. євро.

При всіх недоліках Європейського Союзу, які виявила остання світова фінансово-економічна криза (економічна криза в Греції і деяких інших країнах), поряд з Україною просто немає іншого політичного угруповання, яке могло б служити еталоном, зразком для державного розвитку.

Україна, усвідомлюючи себе невід'ємною частиною європейського простору, задекларувала намір стати повноправним членом ЄС. Європейська інтеграція залишається стратегічним напрямом української зовнішньої політики.

На питання «Як ви ставитесь до вступу України в ЄС?» респонденти соціологічних досліджень, які в 2011 р. проводив Інститут соціології НАН України відповіли: позитивно – 38% (1799 опитаних), на Заході – 64, в Центрі – 39, на Півдні – 24 і на Сході 28,5%. До речі, 54,5% молоді віком до 30 років відповіли на це питання позитивно. І ще одна деталь: кількість прихильників вступу до НАТО в 2011 р. скоротилася до 11% проти 25% у 2000 р. [2].

Україна активно прагне до підписання договорів про асоціацію з Європейським Союзом, про створення зони вільної торгівлі і добивається введення безвізового режиму в 2012 році. Наступний крок – надбання конкретної європейської перспективи.

Слід підкреслити, що країни ЄС не проявляють надзвичайного бажання бачити Україну у своїх лавах. Ось чому важливо зайняти «позицію не популярного евроромантизму, а чесного еврореалізму, який відкріє Україні шлях до модернізації незалежно від того, візьмуть нас в ЄС чи ні» [3].

Різноманітність у поглядах людей різного віку показує: значна частина молоді орієнтується на зміцнення зв'язків з країнами Заходу, в той час як серед старшого покоління і в цілому населення Сходу і Півдня орієнтація більше виражена на східнослов'янський блок. І це природно – партнерство з Росією є безальтернативним фактором для України. Росія завжди буде займати особливе місце і в нашому геополітичному просторі, і у світовій політиці в цілому.

Україна з усіх пострадянських держав має для Росії найбільше значення.

По-перше, Україна займає буферну позицію відділяючи європейські кордони Росії від безпосереднього протистояння з НАТО. По-друге, Україна володіє незамерзаючими портами на півдні країни, серед яких Одеса, Ялта,

а також Севастополь, де перебуває штаб-квартира російського Чорноморського флоту. По-третє, Україна має розвинуту інфраструктуру, яка з'єднує Європу з Росією (трубопроводи, залізниці, автошляхи та інші). По-четверте, на території України проживає значна кількість етнічних росіян, більша частина яких симпатизує Росії. До того ж у цих двох країнах чимало й інших загальних рис: обидві переважно населені православними слов'янами, мають загальні історичні корені.

Враховуючи, що останніми роками між Україною і Росією був відсутній діалог на високому рівні, то нині йдеться не про покращення взаємовідносин між двома державами, а про їх відродження за допомогою сильнодіючих засобів.

Такими засобами, скоріше за все, слід вважати підписані президентами двох країн у Харкові угоди про зниження ціни на газ і продовження на 25 років перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі. Хоча угода про Чорноморський флот неоднозначно сприйнята в українському суспільстві. Останнім часом виникли суперечки стосовно умов постачання газу в Україну.

Разом із цим Україна і Росія мають намір всебічно розвивати торговельно-економічну, інвестиційну взаємодію, створювати максимально сприятливі умови для об'єднання потенціалів двох країн у таких галузях, як сучасний паливно-енергетичний комплекс, космос, авіабудування, атомна енергетика, нанотехнології, військово-технічна співпраця, транспорт та інші.

Підкреслимо, йдеться про розв'язання ряду стратегічно важливих питань. Костянтин Грищенко: «Є багато речей, які об'єднують нас з Росією, і на цьому ми повинні будувати стратегічне, націлене на майбутнє партнерство. Але ми йдемо і будемо йти в це майбутнє окремими шляхами... Справжнє українсько-російське партнерство може базуватися тільки на усвідомленні, що Україна і Росія важливі одна для одної самі по собі, а не як інструмент у реалізації тих чи інших геополітичних планів» [1].

У цьому контексті має вирішуватися питання і про приєднання України до єдиного економічного простору. Цю ідею підтримали 60% опитаних на Півдні, 67 – на Сході, 41 – у центрі і 33% на Заході. Що стосується приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусії та Казахстану, то в розрахунках Інституту економіки і прогнозування НАН України відносно можливого ефекту від такого приєднання зроблено важливий висновок: тільки покращення для нашої країни умов торгівлі з сусідніми країнами на Сході принесе нам додатково 8 млрд. доларів, що дозволить і швидко вирівняти торговий баланс, і збільшити макроекономічні показники, і наповнити держбюджет [4]. Що стосується позитивних моментів вступу до зони вільної торгівлі Європейського Союзу, то сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, які б підтвердили, що такі ефекти взагалі можливі.

Перебуваючи в Києві 12 квітня, Прем'єр-міністр РФ В. Путін запропонував керівництву України приєднатися до Митного союзу.

Країни домовилися взяти тайм-аут приблизно на півтора місяці. На даному етапі Україна запропонувала Росії для співробітництва з Митним союзом формулу 3+1, не відмовляючись одночасно від європейської перспективи.

Олександр Чалий: «Співробітництво з Митним Союзом повинно бути неухильно синхронізовано з нашим європейським вибором. І це цілком можливо, якщо розглядати ці процеси не окремо, а в загальноєвропейському контексті» [5].

Як уже говорилося, Україна позитивно налаштована щодо європейської інтеграції. Європейська інтеграція визначена пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Об'єднаній Європі потрібна економічно сильна демократична Україна, яка спільно з Росією сприятиме зміцненню стабільності не лише в регіоні Центрально-Східної Європи, а й на всьому європейському просторі.

Що стосується реалізації безпеки у світі взагалі і в Центральній та Східній Європі зокрема, прийнятної для нашої держави, то Україна може вибрати для себе або модель реалізації безпеки країн Центральної і Східної Європи, які є членами НАТО і ЄС і підпорядковують своє суспільство транснаціональному капіталу, або модель, відповідно до якої командні висоти в економіці країни займає національний капітал, а сама вона має позаблоковий статус, що закріплено в прийнятому Верховною Радою Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України». Гарантії неучасті Києва у військових блоках, які Москва вважає для себе недружніми, – ключове політичне питання українсько-російських відносин. Позаблоковий статус України неоднозначно сприймається різними політичними колами в державі, проте такий підхід має право на існування.

Водночас Україна повинна розглядати себе як важливу європейську державу з регіональними інтересами, які безпосередньо стосуються нашої безпеки. Формування і послідовне здійснення орієнтованої на власні інтереси зовнішньої політики, що передбачає стратегічні відносини з Росією, перспективні – з Європейським Союзом і рівні, ділові – з Америкою. Йдеться також про активізацію політичних контактів і торговельно-економічних відносин з країнами, що розвиваються. У першу чергу з країнами СНД, а також з Китаєм, Індією, Бразилією, країнами Близького Сходу. Шлях до цього – досягнення самодостатності внутрішнього становища, стабільного політичного, економічного і соціального розвитку, зміцнення оборонного потенціалу, дотримання канонів права, демократії і гуманізму. Все це зрештою буде сприяти тому, що Україна зможе стати впливовим чинником механізму безпеки Європи ХХІ сторіччя.

І на закінчення. Завдання, що стоять перед країною, і їх успішне вирішення потребують наполегливої праці над створенням української політичної нації, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різних етнічних громад на основі рівності громадянських прав та взаємоповаги [6]. До політичної нації в Україні належать українці, росіяни, білоруси, румуни, угорці, євреї, кримські татари та інші етнічні групи.

Особливо підкреслимо при цьому, що українці як етнічна нація дають назву країні. Українська мова є державною. Становлення української політичної нації можливе тільки на загальноцивілізаційних принципах громадянського суспільства і тоді, коли будуть створені економічні, соціальні, духовні умови, які працюють на націю. Лише їй під силу вивести з кризи економіку, науку, освіту, культуру, підняти на рівень державної українську мову, гарантувати вільний розвиток російської мови як мови міжнародного спілкування, мов національних меншин, стимулювати прагнення вивчати іноземні мови, перш за все європейських країн. Ключовими цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість. І, що особливо важливо, – науково-об'єктивне висвітлення історії становлення й утвердження Української держави. Історія повинна об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами. «Не буде ніяких сепаратистських настроїв, якщо почнуть дотримуватися права, поважати духовність і культурні потреби громадян України-Русі» [7].

Виключна роль у визначенні стратегії формування політичної нації та її реалізації належить політичному класу, духовній, зокрема, політичній еліті. Духовна еліта не повинна стояти осторонь політичних процесів, що відбуваються в державі, насамперед у формуванні консолідаційної ідеології, яка б об'єднала політичну націю як необхідну передумову утвердження єдиної Української держави.

Виходимо з того, що справжній політичний клас в Україні тільки формується. Змін на краще можна чекати лише за умови становлення двох-трьох могутніх політичних партій, у змаганні яких за владу за досконалої виборчої системи, яка нині відсутня, з'явиться справжня владна еліта, політичний клас, що характеризуватиметься високим професійним рівнем, матиме стратегічні цілі і волю для їх здійснення. Управлінська еліта, якщо вона прагне відігравати роль політичного класу, покликана опанувати демократичну політичну культуру і при цьому нести правову і моральну відповідальність за стан справ у державі.

Події, що відбулись у Львові 9 травня 2011 р., підтверджують необхідність вироблення дієвої формули взаємовідносин між Сходом і Заходом нашого континенту, їх співіснування і співробітництва.

Це завдання можна вирішити лише на основі високого професіоналізму та запровадження механізмів (нормативно-правових, організаційних та інших), які забезпечували б відповідальність політичного класу за стан справ у державі.

На порядок денний дедалі гостріше виноситься питання оновлення політичного класу, чому має сприяти адміністративна реформа, зміна тієї його генерації, яка на перше місце висуває власні інтереси, а не потреби суспільства.

На даному етапі очевидна тенденція відновлення централізованої моделі управління на чолі з президентом при одночасному скороченні державного апарату. Саме голові держави належить визначити стратегію

розвитку українського суспільства, адекватну сучасним викликам в ідеологічній, політичній, економічній і зовнішньополітичній сферах.

Вибір стратегії внутрішньої і зовнішньої політики України має доповнюватися гнучкою тактикою і сильною політичною волею щодо реалізації висунутої мети. Потрібні цілеспрямовані рішучі дії політичного класу, владних структур, суспільства. А вони мають бути спрямовані на те, щоб переломити несприятливий перебіг політичних, економічних, соціальних і духовних процесів і не тільки вивести Україну з кризи, а й зробити її політично стабільною, економічно могутньою, незалежною державою, яка впевнено прокладає шлях у ХХІ століття.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грищенко К. Украина как общеевропейский фактор / К. Грищенко // Зеркало недели. – 2011. – 15 января. 2. Шульга Н. Хотел ли Украина быть с Россией? / Н. Шульга // 2000. – 2011. – 17–23 июня. 3. Филиповский В. Прозрачность и популизм украинской «европейскости» / В. Филиповский // 2000. – 2011. – 4 марта. 4. Лукашин Ю. Между Москвой и Брюсселем / Ю. Лукашин // 2000. – 2011. – 13 мая. 5. Чалый А. Украину ставят на геополитический шпагат / А. Чалый // Столичные новости. – 2011. – 21–27 июня. 6. Заруба О. Нація чи інтеграція. Про пошук національної ідеї в контексті євроатлантичної інтеграції / О. Заруба. – Луганськ : Знання, 2004. – С. 128. 7. Камарский О. Спасение Украины-Руси. Нужна объединительная идея / О. Камарский // 2000. – 2008. – 14 ноября.

УДК 339.924(477)

І.Д. Дудко

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ОРІЄНТИРІВ ТА СТАНОВЛЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНИ

Стаття орієнтована на аналітичний розгляд суперечливих аспектів безпекової політики України в контексті євроінтеграційних орієнтирів і позаблокового статусу країни.

Ключові слова: Україна, національна безпека, позаблоковий статус.

The article is dealing with analyses of contradictory aspects of security policy of Ukraine under the context of eurointegration orientations and beyond block status of the country.

Keywords: Ukraine, national security, beyond block status.

Чергові президентські вибори 2010 р. в Україні стали передумовою зміни або принаймні суттєвого переформатування її зовнішньополітичних орієнтирів, коли на противагу курсу на трансатлантичну інтеграцію (невід'ємним компонентом якої, поряд з інтеграцією з Європейським Союзом, вважалась інтеграція з НАТО) було проголошено курс на позаблоковість країни при збереженні пріоритету на здобуття членства в ЄС [1]. Такі підходи актуалізували проблему національної безпеки України і насамперед у її державному вимірі як спроможності збереження суверенітету (національної незалежності, цілісності), конституційного ладу, системи цінностей країни. Адже сталою є як зарубіжна, так і українська політична думка постбіполярних часів про визнання глобалізаційності (транснаціональності) сучасних світових загроз, коли саме поняття державної безпеки втрачає суто національний сенс, потребуючи запобігання загрозам крізь призму міжнаціональних (блокових, союзницьких) зусиль.

Зрозумілою є та точка зору, що кореляція попереднього курсу зумовлювалася серйозними внутрішньополітичними і зовнішньополітичними обставинами, коли курс на інтеграцію з НАТО викликав протидію значної частина (якщо не більшості) суспільства, особливо східних регіонів країни, зумовлював кризовість відносин з Російською Федерацією при нейтральності позиції більшості країн Європейського Союзу щодо національних інтересів України. Втім, чи можуть новодекларовані нові підходи гарантувати національну безпеку України, і які перспективи розв'язання проблеми безпеки беруться сьогодні до уваги чинною українською адміністрацією? З іншого боку, як урядові підходи до національної (державної) безпеки країни в аспекті курсу на позаблоковість сприймаються в наукових колах України, і наскільки новодекларований курс може вважатися дієвішим порівняно з попереднім з погляду на національні інтереси країни?

Так, варто зазначити, що фактично Україна вже перебувала у статусі позаблокової держави. Ця тенденція виявила себе в рамках орієнтирів на багатовекторність, стверджену в зовнішній політиці країни від 1993 р. [2]. Втім, саме визнання недовіри такого статусу стало, як відомо, передумовою перегляду зазначеного із пошуком нових підходів до зовнішньополітичних орієнтирів країни. Серед найбільш показових чинників, які бралися до уваги в цьому відношенні як в наукових, так і урядових колах, – стагнаційність економічного розвитку України внаслідок непрогнозованості стратегічних орієнтирів, а разом із тим й чітких програмних дій щодо членства в інтеграційних об'єднаннях з боку українських державних кіл; недостатньо активне зовнішньоекономічне й зовнішньополітичне співробітництво України і насамперед з такими стратегічними партнерами, як США і

Російська Федерація, від позиції яких значною мірою залежали інтеграційні перспективи країни; відсутність чітких гарантій безпеки України за умов її денуклеаризації і водночас де-факто позаблокового статусу країни.

Усвідомлення вищевикладеного на рівні експертів, а надалі – й представників вищого державного керівництва, зумовило процес трансформації принципів зовнішньої політики України з кінця 1990-х рр., де пріоритетним з урахуванням низки чинників було обрано європейський, а у більш широкому вимірі – євроатлантичний напрям.

Це насамперед поглиблення загальносвітових інтеграційних процесів, що об'єктивно окреслювали можливості економічного, політичного, соціального, національного прогресу будь-якої держави, включно з такою (за прикладом України), що перебувала на модернізаційному етапі свого розвитку, тільки в межах стійких та перспективних міждержавних формувань. Такі перспективи об'єктивно могли пов'язуватися державним керівництвом України з процесом інтеграції країни до Європейського Союзу як об'єднання, що попри внутрішні економічні і політичні труднощі, виявило тенденцію до розвитку, політичного плюралізму, збереження національних традицій окремих країн [3–5]. На противагу цьому запропоновані проекти економічної інтеграції з боку Москви, як в межах СНД, так і надалі (з 2003 р.) в межах ЄЕП, які вмотивовані авторитарною ідеєю підпорядкування тенденцій розвитку інших держав позиції Росії, не гарантували ані політичної демократії, ані національного відродження України, а за цим – не могли визначити за пріоритет східний вектор зовнішньої політики країни.

Це, окрім того, й необхідність чіткого окреслення безпекової політики України за умов її денукліаризації та водночас нестабільного та час від часу кризового характеру відносин держав, а саме Російської Федерації і США, які мали б виступати в якості гарантів територіальної цілісності та безпеки країни.

Так, не можна не визнати, що саме зростання військового і більше того – ядерного протистояння Росії та США – тенденція, що супроводжувалась посиленням від другої половини 1990-х рр. економічним і політичним тиском на Україну з боку РФ, виявила необхідність пошуку більш надійних гарантій безпеки країни із орієнтацією її керівництва на входження в оборонний Північноатлантичний альянс. Аксіомою для українських аналітиків і політиків у цьому плані ставало те, що національна безпека України могла б бути забезпеченою або за допомогою могутнього (бажано ядерного) потенціалу стримування, або за рахунок участі у впливових і потужних воєнних блоках чи альянсах. Так, якщо відмова України від засобів ядерного стримування та її приєднання до ДНЯЗ не гарантували, як показала практика, формування самодостатньої системи безпеки, без'ядерна Україна могла б розраховувати на успіх у протистоянні з ядерною державою за умов, що таке протистояння відбуватиметься за військово-політичної допомоги з боку іншої ядерної держави чи союзу держав [6; 7–11].

Якщо додати до цього й усвідомлення вищим політичним керівництвом, що Україна не володіла достатнім неядерним еквівалентом ядерної зброї,

єдиним виходом для надійного гарантування безпеки України ставало вдатися до союзницьких відносин із стороною, яка має адекватний сучасним загрозам розмір ядерних сил [12]. Таким союзником на протигагу ОДКБ і Москві виступав Північноатлантичний альянс, членство в якому, за прикладом посткомуністичних країн, могло б окреслити й більш чіткі перспективи вступу до Європейського Союзу, а за цим завершити процес євроатлантичної інтеграції України.

Отже, поєднання економічного й безпекового компонентів в межах трансатлантичної або євроатлантичної інтеграції утворювало найбільш повну й багатовимірну перспективу реалізації національних інтересів України. Обмеження цієї перспективи лише економічним чинником, навіть за умов об'єктивності такого підходу, помітно ускладнило (через пошук нестандартних – як для посткомуністичних країн – шляхів) реалізацію євроекономічних інтеграційних орієнтирів України, надало гостроти безпековим аспектам позаблокового статусу країни.

Характерно, що обговорення цього питання в політичних і наукових колах орієнтує аналітиків на декілька варіантів безпекової політики, причому кожний з них так чи інакше не виходить поза межі дискусійних вимірів запобігання загрозам національної (державної) безпеки України. Це насамперед підхід, що увійшов в сучасну політичну літературу як позаблоковий статус без права на нейтралітет, що підтримується Договором про гарантії військової безпеки з боку провідних ядерних держав [13, 138]. По суті, саме така модель безпекової політики стала орієнтиром діяльності державних кіл України в період фактичної позаблоковості 1990-х рр., визначила у свою чергу тенденцію до національної безпеки за умов офіційного проголошення позаблоковості сучасних часів.

Так, щодо перших ініціатив до такого Договору, то вони стали супроводжувальним елементом добровільної денуклеаризації України, пов'язаної у свою чергу із підписанням у 1994 р. «Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», також відомого як Будапештський [14]. Втім Меморандум не набув статусу юридичного документа, не передбачав (окрім консультацій) конкретного механізму реалізації зобов'язань країн-гарантів щодо без'ядерної України, не був підкріплений достатніми міжнародно-правовими гарантіями її незалежності і суверенітету. Показово, що Меморандум не запобіг на практиці територіальним зазіханням щодо України з боку інших держав, і насамперед РФ, яка, за положеннями зазначеного документа, мала виступати в якості гаранта державної цілісності України.

Крім того, закінчення строку договору СНО-1 в грудні 2009 р. (приєднання до якого України й стало передумовою для підписання Меморандуму) звело нанівець й ті суто умовні важелі, якими Україна могла б скористатись задля захисту своїх національних інтересів, покладаючись виключно на політичну значущість обговорюваного документа. Зазначені обставини зумовили нові активні спроби здобуття українським урядом

гарантій безпеки країни від початку 2010 р. із офіційним проголошенням позаблоковості в якості державного позиціонування України. Йдеться насамперед про звернення Президента України до світової спільноти з наполяганнями підготувати міжнародний договір як юридичної гарантії безпеки України у відповідь на її добровільну денуклеаризацію в середині 1990-х рр.

Такі звернення, зокрема, мали місце впродовж зустрічі на найвищому рівні президентів України і Російської Федерації В. Януковича і Д. Медведєва в березні 2010 р., де йшлося про необхідність доповнення запропонованого в 2009 р. Росією проекту договору про європейську безпеку гарантіями безпеки України та інших держав, які добровільно відмовилися від ядерної зброї і не входять в жоден військово-політичний блок [15–16]. У виступі Президента України на дебатах з приводу ядерного роззброєння в рамках 65-ої сесії ГА ООН у вересні 2010 р. були заклики до підтримки державного суверенітету України відповідними гарантіями, такими як визнання вагомості для світової безпеки чинника її добровільної денуклеаризації [17]. Також про це говорилось у виступі Президента України на саміті ОБСЄ в Астані в грудні 2010 р., де (відповідно до порядку денного щодо ухвалення нового договору європейської безпеки з поширенням дієвих гарантій безпеки на усі держави ОБСЄ, а не лише на країни – учасниці військових альянсів і блоків) зазначалась актуальність надійних гарантій безпеки позаблоковим державам та країнам, що добровільно позбулися ядерної зброї [18–19].

Відсутність конкретних кроків з приводу вищевикладеного з боку провідних світових держав – підґрунтя для переосмислення ступеня адекватності поступок українських державних кіл протягом 1994–1996 рр. на вимоги денуклеаризації України з боку як західних держав, так і Росії, з одного боку, а з другого – ступеня дієвості української дипломатії і можновладців щодо захисту у даному відношенні національних інтересів і гарантій України. І водночас – в аспекті визнання існуючих суперечностей – фактом залишається те, що в реалізації статусу позаблоковості на сучасному етапі Україні доведеться покладатись виключно на власні сили без права стати членом будь-якого військово-політичного союзу і без отримання будь-яких гарантій її військової безпеки і територіальної цілісності з боку інших країн. Не виключено, що головною перешкодою в реалізації такого статусу може стати проблема спроможності забезпечення національних інтересів (військової безпеки) власними силами з урахуванням недостатньої військової потужності України порівняно з потужністю інших (у тому числі ядерних) країн.

Останнє повертає деяких активно налаштованих політиків до думки про доцільність повернення України до статусу ядерної держави або принаймні здійснення заходів щодо найскорішого нарощування військової потужності країни. Однак якщо досягнення Україною у видимій перспективі військового рівня передових держав вважається малоімовірним через обмежені економічні можливості країни, не менш малоімовірним, і насамперед з

погляду на зовнішньополітичні ускладнення, можна вважати й відновлення ядерного потенціалу України.

Це, з погляду на позаблоковий статус, викликає необхідність розробки додаткових до вищеназваних орієнтирів зміцнення безпеки України, де на увагу може заслуговувати підхід, який розглядається в політичній думці як посилена позаблоковість [13, 138–139]. Така модель позаблоковості має гарантуватися Договором про взаємодопомогу з боку однієї з країн «великої вісімки», серед яких особливу вагу для України з урахуванням тенденцій її міжнародних відносин на етапі постбіполярності, безперечно, мають Росія і США.

Реалізація даної моделі втім також не позбавлена серйозних суперечностей з урахуванням практики взаємодії України із зазначеними державами у безпековій сфері, де на пріоритет у трикутнику взаємовідносин Україна – Росія – Сполучені Штати (попри розбіжності позицій двох останніх акторів міжнародних відносин) завжди претендували відносини по лінії США – Російська Федерація. Це унеможлиблює у найближчій і навіть середньостроковій перспективі укладання Договору про взаємодопомогу між Україною і Сполученими Штатами як тенденції, що означатиме значний перерозподіл геополітичних впливів на пострадянському просторі на користь США із одночасним непередбачуваним за наслідками загостренням у цьому разі відносин Сполучених Штатів і Росії і водночас Росії і України.

При розгляді аспектів можливого статусу посиленої позаблоковості слід зважити на наслідки, з якими може зіткнутись Україна, підписуючи Договір про взаємодопомогу з іншим провідним актором сучасних міжнародних відносин – з Росією. Безперечно, такий підхід відповідатиме геополітичним інтересам РФ з огляду на тенденції інтеграційних орієнтирів України у східному напрямі. Проте для України це означатиме значні поступки політичного характеру, що можуть коштувати національного суверенітету країни.

Крім того, оскільки обидва з найбільш можливих кандидатів на укладання договору перебувають у стані перманентного протистояння щодо своїх орієнтирів і намірів щодо України, ймовірними можуть стати вкрай неприйнятні не тільки з погляду на українську державність, а й стабільності в регіоні договори про взаємодопомогу між РФ і Україною або Україною і США.

Безумовно, заслуговує на увагу в сенсі вищевикладеного й модель європейської інтеграційної перспективи України, яка декларується державним керівництвом у співвідношенні з позаблоковим статусом країни. Так, набуття Україною членства в Європейському Союзі зумовлюватиме й одночасні гарантії безпеки країни, визначені як політичними, так і інституційними засадами. Це, в аспекті політичного виміру, визнання світовою спільнотою чинника належності країни до кола демократичних держав, принципи взаємовідносин яких унеможливають не тільки конфлікти між ними самими, а й запобігають (внаслідок активного залучення

зазначених держав до міжнародних інституцій безпеки) можливості силових дій щодо них інших країн поза ЄС.

Але яким чином позаблоковий статус України може мати відношення до інституцій безпеки в межах ЄС? Окрім Північноатлантичного альянсу, членство в якому має на сьогодні переважна більшість країн – членів Європейського Союзу, особливу вагу в постбіполярні часи почала набувати Спільна політика безпеки і оборони країн – членів ЄС. І хоча, як показує практика, СПБО не набула на початку 2010-х рр. своєї дієвої реалізації як через організаційні (гальмування процесу прийняття єдиної конституції ЄС, а за цим – проведення єдиної для всіх членів ЄС зовнішньополітичної і безпекової політики), так і фінансові причини (неадекватне потребам фінансування спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу) [20]. Ця політика, за прогнозами аналітиків, має позитивні перспективи свого розвитку і насамперед для країн, що не є членами Північноатлантичного альянсу.

Покажемо у цьому плані є статус низки сучасних нейтральних європейських країн (Австрії, Швеції, Фінляндії, Мальти, Ірландії), що поряд із залученням до інтеграційних зв'язків у межах ЄС беруть участь (окрім Мальти) у формуванні та розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики Європи як однієї з трьох складових Європейського Союзу, мають високий рівень співробітництва з військово-політичним блоком НАТО. Деякі з названих країн (Австрія, Швеція, Фінляндія) не виключають, з огляду на позицію впливових в межах цих країн політичних сил, поступової трансформації їх нейтрального і позаблокового статусу із можливістю приєднання у майбутньому до Північноатлантичного альянсу [13, 23–78].

Зазначені підходи можуть представляти значний інтерес для України, що, проголошуючи на даному етапі позаблоковий статус, окреслила в якості перспективи набуття членства в Євросоюзі. Втім суперечливим аспектом гарантій безпеки на сьогодні для України залишається те, що реалії співпраці у форматі спільної європейської політики безпеки можливі лише для чинних країн – членів Європейського Союзу.

Так, не можна не визнати тенденцію на поглиблення співробітництва України з Євросоюзом як через переговори щодо лібералізації візового режиму, так і створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. Однак зазначені переговори, що реалізуються в межах проекту «Східного партнерства», не визначають чіткої перспективи інтеграції України з Євросоюзом, тоді як сам проект, згідно з його фінансуванням від інавгурації в травні 2009 р., не виходить за межі периферійного в системі пріоритетів ЄС [20, 375].

Останнє відображає складність процесу реалізації євроінтеграційних орієнтирів України, де до внутрішніх проблем соціально-економічного і політичного характеру (відсутність і до сьогодні критеріальних вимірів членства в ЄС) додаються й зовнішньополітичні. Йдеться про обмежений потенціал подальшого поширення ЄС після чергового приєднання до нього в 2004 та 2007 рр. низки східноєвропейських країн та зниження внаслідок

зазначеного темпів економічного розвитку Союзу, поглиблення економічних проблем ЄС в умовах світової економічної кризи 2008–2009 рр., з одного боку, а з другого – певних, узгоджених по суті між Європейським Союзом і Росією політичних підходів щодо «балансу сил та інтересів» у Європі при збереженні буферного статусу України як передумови відсутності реальної переваги жодної з двох зазначених сторін.

Отже, якщо говорити про пріоритети задекларованих безпекових орієнтирів України, то вони з урахуванням існуючих політичних розробок не можуть сприйматись остаточно ствердженими. Дієвість позаблокового статусу України буде підтверджуватися лише практикою, змогою урядових кіл підходити до їх реалізації з урахуванням загальносвітових тенденцій і тих позицій, які представляють реальні національні інтереси країни. Для політичних сил України це подолання внутрішніх перешкод щодо євроінтеграційних орієнтирів країни, злам стереотипів її міжнародного статусу із визначенням тенденцій до перспективного розвитку української держави, нації як невід'ємної частини євроінтегрованої спільноти.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>.
2. Постанова Верховної Ради України «Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – №37. – С. 379.
3. Ігрошкін Г. Об'єднана Європа: Що там нас чекає / Г. Ігрошкін // Політика і час. – 1995. – №7. – С. 3–10.
4. Круглашов А.М. Україна та Європейський Союз: ностальгія за майбутністю / А.М. Круглашов // Політичні студії. – 1997. – С. 40–49.
5. Якемчук Р. Україна і Європейський Союз / Р. Якемчук // Сучасність. – 1997. – №10. – С. 95–99.
6. Палій О. Вплив процесу розширення НАТО на стан національної безпеки України / О. Палій // Україна-НАТО: досвід та нові виміри співробітництва : зб. інформ. та аналіт. матеріалів. – К. : Атлантична Рада України, 2002. – С. 47–68.
7. Дзьобань О. Фундамент європейської безпеки – воєнний / О. Дзьобань, О. Панфілов // Політика і час. – 2003. – №9. – С. 30–39.
8. Замятін В. Рух до НАТО: декларації та можливості / В. Замятін // Нова безпека. – 2003. – Квітень. – С. 17–24.
9. Малик Я. Проблеми національної безпеки України в умовах глобалізації / Я. Малик // Ефективність державного управління. – 2003. – Вип. 3. – С. 25–31.
10. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / за ред. А.С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2003. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/zvit2003/index/html>.
11. Черноусенко О. Партнерство Україна-НАТО: еволюція розвитку / О. Черноусенко // Політика і час. – 2003. – №10. – С. 3–8.
12. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / ред. кол.: О.Ф. Белов (голова) та ін. – К., 1999. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/ogliad/0021.htm>.
13. Манжола В.А. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин / В.А. Манжола, В.М. Вдовенко. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2007. – 167 с.
14. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. 05.12.1994. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_158
15. Янукович закликав закріпити в запропонованому Медведєвим договорі гарантії безпеки України. – Режим доступу : <http://novynar.com.ua/politics/109658>.
16. Снігирь Е. Российские инициативы: общеевропейская безопасность и Украина / Е. Снігирь. – Режим доступу : <http://flot2017.com/ru/analitics/18532>.
17. Янукович закликав країни ООН позбутися ядерної зброї. – Режим доступу : <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/09/24/27563>.
18. Виступ Президента України

Віктора Януковича на відкритті саміті ОБСЄ 1 грудня 2010 року. – Режим доступу : <http://www.nomination.in.ua/pressreleases/546--1-2010-.html>. **19.** Підсумки Саміту ОБСЄ в Астані: нові проблеми, нові завдання. Аналітична записка. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/359/>. **20.** Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу та можливості України / А.Ю. Мартинов // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. – К. : Інститут європейських досліджень НАН України, 2009. – С. 362–379.

РЕВАНШИЗМ ЯК ПРОЯВ ГЕОПОЛІТИКИ: ПОГЛЯД З УКРАЇНИ

У статті подаються методологічні підходи до розуміння реваншизму як суспільно-політичного, історичного та психологічного явища. Автор аналізує взаємовідносини України з Росією в контексті взаємин колишньої колонії з метрополією та доводить відсутність реваншистської політики незалежної України щодо Росії. У статті актуалізуються причини, фактори та небезпеки проявів імперської політики Російської Федерації щодо нашої держави та запропоновані шляхи унеможливлення постколоніальної політики України на сучасному етапі.

Ключові слова: реваншизм, геополітика, міжнародні відносини, імперська політика, постколоніальна політика, євроінтеграція.

The article presents the methodological approaches to understanding revanchism as a socio-political, historical and psychological phenomenon. The author analyzes the mutual relations between Ukraine and Russia in the context of relations between former colonies and the metropolis and proves lack of revanchist policy of independent Ukraine towards Russia. The paper actualizes the reasons, risk factors and manifestations of the imperial policy of the Russian Federation towards our country and suggests the ways of preventing its postcolonial policy of Ukraine today

Keywords: revanchism, geopolitics, international relations, imperial policy, postcolonial policy, European integration.

Реваншизм (*revanchisme*, "отмщение") – прагнення до перегляду результатів поразок в минулому (повернення політичного значення, територій, втрачених у війнах, відплата, кара за минулу поразку, за приниження, підготовка до нової війни під приводом повернення довоєнних кордонів і довоєнної системи міждержавних відносин, відновлення імперських кордонів тощо).

Реваншизм як політичне явище, комплекс ідей, стратегіями дій є предметом дослідження історичних, політичних і військових наук, філософії і політичної економіки. Значно рідше він стає предметом уваги інших суспільних наук, наприклад, соціальної психології, яка розглядає феномен реваншу значно ширше, ніж наведено вище. Ідеї реваншу пронизують як життя індивідуумів, так і соціальних груп, верств, класів. Отже, реваншизм – це індивідуальні і колективно-соціальні ідеї, дії, доктрини, стратегіями і т.д. Інколи ідея індивідуального реваншу, наприклад, у Гітлера, Леніна, Сталіна, накладається на ідею державного (суспільного) реваншу і стає детонатором подій не тільки національного, а й міжнародного характеру. Ідеї реваншу можуть підживлювати ідеї національного відродження, неоімперства і т.д. Це явище ще чекає монографічних досліджень історичного плану і відносно сучасності.

У цій роботі реваншизм буде розглянуто в досить вузькому аспекті – як політичні наслідки Другої світової війни, Третьої світової (так званої "холодної" війни, яка за наслідками має не менше значення, ніж попередні світові війни). А також в контексті розвалу великих державоутворень.

Для громадянина України важливе багатобічне трактування і поняття "реваншизм", і ідей реваншу в багатьох значеннях, і політичний, військовий, економічний реваншизм тощо. Особливо в контексті подолання постімперського синдрому. Спочатку висловимо декілька *методологічних тез* щодо аналізу реваншизму.

1. У буденній свідомості багатьох людей склалося суто негативне ставлення як до поняття "реваншизм", так і до ідей і практики реваншів. Насправді ж проблема значно глибше. Дійсно, досить часто ідеології і політики реваншу в міжнародних відносинах ведуть до зростання напруження і навіть війн. Це яскраво видно в історії взаємовідносин Франції і Німеччини, яка затьмарена ідеологією, психологією і політикою взаємних реваншів, коли то французи відбирали території у Німеччини і захоплювали столиці різних германських держав, то німці захоплювали французькі території і навіть Париж. Століття існування реваншистських настроїв і політик до цього часу викликають підозри про можливість спалаху реваншистських стратегій з обох боків. Особливо це відчувається у Франції, коли вона побачила об'єднану Німеччину як наймогутнішу державу Західної і Центральної Європи. Одночасно ми бачимо спалах шотландського націоналізму, в основі якого лежать ідеї подолання наслідків історичного програшу Шотландії у війнах з Англією. Тобто значною мірою ідеї історичного реваншу не так вже і просто оцінити позитивно або негативно.

2. Отже, кожна ідеологія і політика реваншу повинна бути оцінена конкретно-історично, де категорії національних інтересів, міжнародної безпеки, історичної справедливості та інші застосовуються з різних сторін, в різних інтерпретаціях. Імперські підходи – це одне. А національно-визвольні рухи, право націй і народів на самозбереження, на державність, на мову, на культуру – це інше. Важко відмовити їм в праві на історичний реванш у формі націєтворення і державотворення.

3. У поневолених націй і народів ідеї реваншу – стереотип мислення. Цей стереотип не дає їм історично заснути або вмерти, підштовхує на протест, рішучі дії, інколи у формі помсти. Наприклад, розвал імперій, в тому числі СРСР, не тільки супроводжувався жорсткими діями спочатку проти імперських військ, як це відбулося в діях проти радянських вояків, а потім і російських, які діяли проти поневолених народів, але й помстою населення нових держав усім "окупантам". Де часто "окупантами" виступали ні в чому не винні цивільні люди, волею долі закинуті "на будівлі комунізму", у військові містечка для проведення політики "советізації" і "русифікації". Ще більш жорсткою була війна нового часу проти сербів в розваленій Югославії. Хоча й серби діяли занадто жорстко, іноді використовуючи методи геноциду.

4. Реваншизм – двосічна зброя, яка може миттєво поміняти позитив на негатив, "+" на "-". Як явище і технологія, розрахований на широкі маси

населення, а вони мають свою логіку, яка може бути далекою від гуманізму. Ця логіка відома: тимчасово, а ця "тимчасовість" може тягтись століттями, схилити голову перед переможцем; коли визріють історичні умови, підняти голову і оглянутися в пошуках союзників в боротьбі з головним ворогом; готувати націю для помсти, інколи з не досить зручними союзниками; історична помста в різних формах. Не завжди ця логіка має усі складові в повному обсязі. Але вона діє в цілому. Наприклад, українську націю звинувачують російські шовіністи у колабораціонізмі з німцями під час Другої світової війни, посилаючись на батальйон "Нахтігаль", дивізію СС "Галичина". Так, це було. Але чомусь не згадують, що з німцями діяли різні російські військові або напіввійськові (поліційні) з'єднання кількістю близько 3,5 млн. осіб. Це треба було ж більшовикам так дошкулити російській нації, що мільйони руських пішли на співробітництво з німцями, історичними ворогами Московії і Росії.

5. Ідеї реваншу можуть створити нову ідеологічну і політичну атмосферу в суспільстві, яке прогало чергову історичну битву, об'єднати націю, підготувати її для чергового "історичного стрибка". Якщо ж цей "стрибок" не може здійснитися через об'єктивні і суб'єктивні причини, то об'єднуючий імпульс поступово згасає, хоча в ідеологічному плані він залишається функціонуючим, особливо на першому етапі згасання реваншизму як політико-організуючої сили. Заповіт на реванш передається від дідів і батьків онукам і дітям.

Поступово "солодкий смак" реваншистських ідей і гасел стає солодко-кислим, а потім кислим. Наприклад, коли колишні колонії не можуть реально помститися метрополії, то реваншизм приймає форму порожньої риторики, хоча в історичній пам'яті постколоніальних етносів і країн він залишається як історична травма, соціально-психологічний стереотип ворожого ставлення до колишньої метрополії. Яскраво це відображається у взаємовідносинах Польщі і Росії. Росіян дивує досить вороже ставлення поляків до росіян. А це "працює" історична пам'ять про війни між Польщею і Росією, які Польща прогала. Поляки не можуть забути численні поділи Польщі, які ініціювала Російська імперія. Як не можуть забути жорстокого захоплення повсталі в різні часи Варшави і її нищівного пограбування військами російських фельдмаршалів Суворова і Паскевича, як російські війська спокійно чекали під час Другої світової війни, поки гітлерівці не придушуть повстання у Варшаві, а потім майже п'ятдесят років будуть окупантами в Польщі. Не забуте поляками і спільне вторгнення нацистів і радянських вояків в Польщу в 1939 році. Так звідки ж з'явиться "дружнє" відношення поляків до росіян?

Реваншизм, який не має історичної перспективи, поступово вироджується. Нація, етнос, які були в стані єдності, розпадаються на угруповання, які мають специфічне ставлення до ідей реваншизму по відношенню до країни – предмету реваншу. Протиріччя між ними стають ще суттєвішими. Мрія про реванш видихається. На зміну приходять нормальні міжнародні стосунки, як, наприклад, між Францією і Німеччиною. Хоча

природні історичні протиріччя міждержавних стосунків залишаються дієвими.

Деякі ж угруповання не погоджуються на нормалізацію міждержавних стосунків. Звідси "проростає" міжнаціональний і міждержавний тероризм. Наприклад, кавказький тероризм в Росії, баскський – в Іспанії, ірландський – у Великій Британії, а також міждержавний – між Палестиною та Ізраїлем, Пакистаном та Індією, звідки англійці пішли при розвалі Британської імперії, але залишили постімперський реваншистський спадок – штучний поділ колоніальних територій.

Для України проблема реваншизму не є гострою в політичному і військовому планах. З одними історичними поневолювачами, наприклад, Австро-Угорською (Габсбургською) імперією розібралася історія. Взаємовідносини з Польщею поступово нормалізуються, хоча історичні аспекти протистояння українців і поляків ще не зовсім подолані. Складніші взаємовідносини України з Росією, яка прагне відновитися як імперія і розробляє (в особі різних інституцій і політиків) плани історичного реваншу. Оскільки Росія не може реваншуватися по відношенню до США і НАТО, які перемогли її у Третій "холодній" війні, то вона пробує реваншуватися на тих країнах, які оголосили стратегії євроінтеграції, тюркізації, китаїзації. Україна є об'єктом №1 такої реваншизації, оскільки без України Росія як імперія відродитися не може.

Але про це згодом. Для нас важливо розглянути взаємовідносини України і Росії в розрізі "колишня колонія – метрополія" і показати, що Україна не має реваншистської політики по відношенню до Росії. Науковці і політики, просто громадяни України вважають – історія зведе свої рахунки з Росією, якщо вона і далі буде прагнути відродити імперський статус, а не орієнтуватися на нормальні, рівноправні стосунки зі своїми партнерами в Європі та Азії.

Розпад колоніальних імперій породив багато роздумів на тему стосунків колишніх метрополій і колоній і дав велику різнобарвну мапу практик взаємовідносин цих історичних суб'єктів, вибору шляху розвитку економіки, науки і освіти. Теорія і практика взаємовідносин Великої Британії зі своїми колишніми колоніями, коли навіть у таких суверенних, заможних державах, як Канада і Австралія, британський монарх залишається номінальним сюзереном. Франція до цього часу не відмовилася від права застосовувати своє військо під час кризових ситуацій у своїх колишніх колоніях. А деякі країни рішуче розірвали колоніальні зв'язки. Скажімо, зовсім інші (і різнопланові) відносини Іспанії, Бельгії, Нідерландів, Португалії зі своїми колишніми колоніями. Взаємовідносини у сфері культури, освіти і науки багато в чому залежать від політичних і економічних зв'язків, які домінують порівняно з іншими.

Нова проблема реваншизму виникла, коли розпалася така колоніальна держава, як Радянський Союз. По-перше, перебудовується система взаємовідносин з формально незалежними країнами, що раніше становили "соціалістичний табір", в якому "комендантом" був СРСР. По-друге,

будується нова система взаємовідносин на пострадянському просторі, де виникли реально і формально незалежні держави. На другому аспекті ми і зосередимо свій аналіз, оскільки цей аспект має життєво важливий характер для України.

Процес суверенізації пострадянських країн проходив як: а) повернення до історії, коли Росія не захопила країну, підкорила етнос, імітувала "добровільне входження" і т.д.; б) становлення нової сучасної держави. Звідси вагання між ідеалізацією минулого країни або народу і бажання увійти в річище сучасного цивілізаційного процесу. При цьому становлення нових країн мало свою індивідуальну специфіку, яка залежала від сполучення цих двох головних тенденцій, мети політичних, культурних і економічних еліт, якості цих еліт, міри російського впливу, пануючої релігії і т. ін. Тому було і загальне у формуванні нових держав і специфічне. Загальним для усіх країн було політичне і геополітичне визначення, вибір економічної моделі розвитку, морально-психологічний бік "пострадянського розлучення". Специфічним – модель політичного режиму, модель нації – поліетнічна або моноетнічна (шляхом виштовхування в першу чергу росіян та "ворожих" етнічних груп), пошук союзників і визначення "ворогів", перебудова науки, освіти тощо.

На першому етапі домінував процес встановлення відносин між метрополією (Росією) і колоніями, формування національної ідентичності, питання національної безпеки, перебудови економіки, науки, освіти. Тут кожна пострадянська країна обирала свій шлях, наприклад, країни Балтії не стали навіть претендувати на розподіл спільного майна СРСР, застосували "нульовий варіант", у тому числі, в системі освіти (ми нікому нічого не винні і нам ніхто нічого не винний), рішуче виштовхнули за свої кордони російських вояків і попрямували в НАТО і ЄС.

Найбільш тонку і гнучку політику щодо Росії проводив Казахстан, оскільки серед населення цієї країни слов'ян, особливо росіян і українців, було, за різними даними, стільки ж, скільки казахів або й більше. Під час розмови про імовірну участь у "слов'янському союзі" керівництво Казахстану перенесло столицю країни в центр "слов'янського регіону" в Астану і провело швидку казахізацію органів влади, поступово витискуючи слов'ян з органів влади і країни. Тим самим був нейтралізований потенціальний сепаратизм у слов'янських областях, різко змінена етнічна ситуація на користь казахів, а могутній ресурсний потенціал Казахстану, в тому числі в паливно-енергетичному комплексі, дав змогу зменшити вплив економічного шантажу з боку Росії і перспективи імперського реваншу. Значна ж переорієнтація на економічні зв'язки з Китаєм, США та іншими країнами дала можливість зміцнити економічний і політичний суверенітет країни. Таким чином, кожна країна обирала свій шлях розбудови взаємовідносин з колишньою метрополією. Деякі країни продовжували навчати фахівців у Росії, деякі рішуче переорієнтувалися на Захід.

Найбільш складно було Білорусі. Керівництво Білорусі фактично було приречене проводити політику "дружби народів"* під тиском проросійських настроїв населення, в тому числі і в системі освіти. Як раз в БРСР були найбільш яскраві зразки русифікації: практично була знищена білоруська мова і культура, і лише такі етнічно-музикальні ансамблі, як, наприклад, "Песняри" ще створювали ілюзію "процвітання" національної мови і культури. Влада Білорусі була повністю денаціоналізована, промисловість майже повністю контролювалася росіянами, війська Росії не розцінювали як окупаційні і т.д.

І тут варто оцінити геніальність Президента Білорусі О. Лукашенка. Прикриваючись радянською риторикою про "дружбу народів" та ілюзіями про імовірність "слов'янського союзу", де першим кроком є створення єдиної російсько-білоруської держави, О. Лукашенку вдалося багато років отримувати дешеві ресурси з Росії і уникати митних зборів на продукцію з Білорусі, отримувати фінансову допомогу з боку Росії. За майже двадцять років владі Білорусі вдалося зламати громадянську думку на користь національних інтересів країни, привчити більшість громадян Білорусі поважати незалежність країни, національну мову і культуру. І вже більше ніж п'ять років, як свідчать соціологічні опитування білоруських соціологічних служб, більшість населення Білорусі виступає проти створення "єдиної держави". Навіть створення конфедеративної держави Білорусь – Росія підтримує меншість населення. Безумовно, така ситуація викликає низку заходів з боку Росії з покарання "неслухняної" Білорусі. Можна прогнозувати, що така хитромудра політика О. Лукашенка буде і надалі частково успішною, але усе менше. Це ж стосується й "інтеграції" системи освіти і науки.

Інша історія "розлучення" України з Росією. "Неслухняність" України в 1990–91 рр. при спробах оновлення договору про існування СРСР, навіть у формі конфедеративної держави, була недооцінена політиками Росії. Головним у ці роки для М. Горбачова і Б. Єльцина була боротьба за особисту владу. А з іншими республіками, вважали вони, розберуться пізніше, може за винятком республік Балтії. Тим більше, що до влади у цих "союзних" республіках прийшли хоча і націонал-комуністи, але усе ж комуністи. В Україні владні інститути контролювали комуністичні функціонери В. Івашко, А. Гуренко, Л. Кравчук, Компартія України була "могучим отрядом КПСС". Вважалося, що "хохли" нікуди не подінуться, хоча трошки і пограють у самостійність і демократію. Навіть "зміцнювати" КПРС, коли вона почала розвалюватися, М. Горбачов покликав В. Івашко. Але склалося не так, як гадалося.

* Ідеологічне поняття "дружба народів" було застосоване більшовицькою владою для прикриття політики русифікації щодо "союзних" республік. Народи не можуть "дружити" як юнаки або дівчата. Кожен народ має свої докорінні інтереси, які відстоює або не вміє відстояти. Бажаними є взаємовигідні відносини народів, держав. "Дружба народів" в будь-який момент перетворюється у ворожнечу.

По-перше, Компартія України, як в цілому й КПРС, була серйозно "хвора": застаріла ілюзорна ідеологія не працювала; партійна номенклатура була відірвана не тільки від народу, але й від рядової "комуністичної" маси, яка зовсім не була комуністичною; рішення з'їздів КПРС і Компартії України були відірвані від реальності і ніхто вже не вірив в перемогу комунізму, коли навіть неякісні продовольчі і промислові товари зникли з магазинів. Купити шкарпетки, пральний порошок, десять яєць тощо було великою вдачею. По-друге, політичний капітал більшовицької влади як справедливої і чесної був витрачений і почався процес зрощування влади і тіньового капіталу, який підживлював корупцію. "Блат" як спосіб щось "дістати", просунути в кар'єрі, вступити до престижного вузу, отримати житло і т.д. перетворив владу в "блатну", яка діяла не за законом, а поза законом. У цих умовах не могло бути правової держави, високої моралі. І народ це чудово розумів. По-третє, українській партноменклатурі набрид політичний і економічний диктат Москви, вона прагнула сама хазяйнувати в Україні і відчувала себе достатньо могутньою для розриву з Росією, особливо в умовах жорсткої боротьби за владу в самій Росії. Крім того, почався процес розкладу в репресивних органах у КДБ, МВС, прокуратурі, судах, армії (яка була деморалізована поразкою в Афганістані).

"Розлучення" з Росією історично визріло і відбулося. Постало питання про економічну і політичну владу в Україні, про тип держави, про трактування "спільної" історії, про підготовку кадрів для народного господарства за допомогою освіти. Визрівали антиросійські настрої, які ще не носили реваншистського характеру в трактуванні історії. Економічну і політичну владу в Україні швидко опанували представники господарчої і партійно-радянської номенклатури, спочатку за підтримки криміналітету, який поступово приборкали, включивши частину в прозору і тіньову економіку, а частину знищивши. В перші роки незалежності освіта і наука розвивалися (або занепадали) за законами соціальної інтеграції і дезінтеграції, економіка деградувала.

На першому етапі незалежності в 1991 – середині 1994 рр. на чолі держави стояв яскраво виражений ідеолог Л. Кравчук, який поставив питання ідеологічно і політично: Україна стає дійсно незалежною або перетворюється в сателіта Росії з обмеженим суверенітетом. Перший варіант влаштовував національно-орієнтовані еліти і маси. Другий – господарчу номенклатуру, так званих "червоних директорів", які були включені в союзну економіку і ресурсно та технологічно багато в чому залежали від Росії. Проблему, що усі докорінні реформи треба розпочинати з освіти, в тому числі, у сфері мови і культури, еліти України не усвідомлювали, як не усвідомлювали політичних наслідків незалежності.

Л. Кравчук та національно-патріотичні сили обрали перший варіант, який мав шанси на успіх, як і в країнах Балтії. Але українська "хуторянська" психологія розколола націонал-патріотичні сили і вони не пішли значною мірою на союз з Л. Кравчуком. Головну розкольницьку місію, на жаль, зіграв В. Чорновіл та група його прихильників, які діяли за стереотипами: "ні –

співпраці з колишніми комуняками"* . Це мало два великих наслідки. По-перше, Л. Кравчук програв боротьбу з "червоними директорами", які привели до влади Л. Кучму. По-друге, розколи в національно-патріотичному русі привели до його занепаду, до створення десятків маловпливових партій на чолі з міні-гетьманами або отаманами. І це була чергова поразка країни, здійснена руками так званих "націонал-патріотів". Черговий раз націонал-патріоти показали своє невміння йти на компроміси, раціональні угоди заради майбутнього країни і тим відкрили шлях до реанімації постколоніального синдрому в Україні. Така ситуація відбилася і на системі освіти, яка опинилася в ситуації нездійсненого вибору, і на системі міжнародних відносин України.

Л. Кучма прийшов до влади на хвилі постколоніальних настроїв, що повернення до тісного союзу з Росією забезпечить Україні дешеву сировину з метрополії, дешеві газ і нафту, відновлення роботи інтегративної економіки, військово-промислового комплексу, який був у радянські часи, в єдину систему і т. ін. Але дуже швидко новообраний Президент України зрозумів марність цих надій. Проте в Росії почали зростати реваншистські настрої щодо повернення України "під руку" Москви. За чотири роки Росія з соціалістичної стала махрово-капіталістичною, але з імперськими амбіціями. Хижацька приватизація підприємств і ресурсів зробили неможливою інтегративну економіку.

По-перше, навіть у радянські часи військово-промисловий комплекс був побудований прагматично з погляду імперії. В жодній із "союзних" республік не було завершених циклів виготовлення зброї; в Україні будувалися танки, але оптика, зброя, значною мірою й моторна частина вироблялися в Росії. Крім того, усі військово-промислові комплекси України мали своїх "двійників" (інколи декількох) в Росії. Тому Росія дуже швидко відкинула військово-промислові комплекси в пострадянських країнах як ящірка хвіст, зробивши замкнені цикли в себе. Це стосується і так званої продукції "подвійного призначення", тобто цивільної продукції, яка використовується для військових цілей (наприклад, українські вантажівки КРАЗ були в армії швидко замінені на російські вантажівки). Тому ні про яку "тісну" співпрацю військово-промислових комплексів (за декількома випадками) мови не могло бути. Навпаки, коли Україна, наприклад, зробила свій танк, то вона стала небажаним конкурентом Росії на світовому ринку зброї. Економіки Росії і України в цілому не могли бути "союзниками", вони стали конкурентами. На конкурентній основі Росія будувала й освіту і науку.

По-друге, оскільки Росія швидше ставала капіталістичною країною і прагнула зберегти в Україні колабораціоністський режим, то вона застосувала усі свої переваги – ресурсний потенціал, військову могутність, освітнє та інформаційне домінування, "п'яту колону" в Україні та ін. для збереження свого всебічного впливу в Україні, особливо в економічній і

* Ідеологічний радикалізм інколи потрібний – під час революції або контрреволюції. Але під час розбудови незалежної країни потрібен союз усіх сил, які працюють на національні інтереси, не дивлячись на їхнє ідеологічне минуле.

політичній сферах. І багато чого з цієї стратегії Росії вдалося реалізовувати усі двадцять років. Тільки замість "соціалістичної" риторики про інтернаціоналізм і світову перемогу комунізму для російського домінування використовувалася капіталістична риторика про вільний ринок, спільне минуле, "слов'янський союз", світові ціни і т.д. В той же час Росія досить ефективно висмоктувала талановиту молодь з України через залучення у свої університети, оновлюючи інтелектуальний потенціал Росії, вирішуючи демографічні питання.

По-третє, президенти Росії Б. Єльцин і В. Путін досить зневажливо ставилися до Л. Кучми і незалежності України, вважаючи, що "ідеологічно близький" президент України якщо не "здасть" незалежність, то буде слухняним лідером колабораціоністського режиму. Але Л. Кучмі подобалося бути президентом незалежної країни, і хоча зовнішньо він грав роль цілком лояльного до Росії політичного лідера, все ж він поступово застосував політику балансування між Сходом і Заходом, між Росією і США. Він також поступово ставав дійсно українським президентом, хоча "хвороби колабораціонізму" так і не подолав. Ідеологічні стереотипи, набуті ним у військово-промисловому комплексі СРСР і в комуністичній партійній системі, час від часу прокидалися. То він патріот України під час кризи навколо о. Тузла, то занадто лояльний до політичного і економічного тиску з боку Росії, і підживлює реваншистські настрої в Росії.

Режим В. Ющенко був ідеологічно-антиколоніалістський, інколи з надмірною антиросійською риторикою. Але у сфері економіки, реальної політики консолідації України, євроінтеграції було зроблено за п'ять років так мало, що не дарма аналітики вважають роки президентства В. Ющенко "роками втрачених можливостей". Ми не бажаємо аналізувати цей період розвитку України тому, що можемо перейти від аналітики до жорсткого критицизму. У всякому разі бездіяльність або недолуга діяльність режиму В. Ющенко з розбудови незалежності України призвели до того, що в Україні з 2010 р. спостерігається сплеск неоконіалістських, колабораціоністських настроїв. Інше питання: буде новий режим підігравати цим настроям або, як і режим Л. Кучми, зробить дрейф у бік проукраїнської, а не проросійської або пронатівської політики? Відповідь на це питання дасть історичний час, який буде визначатися декількома факторами.

Фактор перший. Пройшло двадцять років незалежності України, але цілісної історії цієї країни немає. Є хронологія історичних фактів, яка свідчить, що Україна ще не обрала свого курсу розвитку і коливається між справжньою незалежністю і статусом сателіта – служника інтересам Росії. І поки що результатів осмислення цієї хронології фактів не бачимо повною мірою ані у політиків, ані у населення. Також так звана "спільна історія України і Росії" є лише хронологією фактів, оскільки метрополія імперії* і колонізована країна мають різні історії, різні національні свідомості. А якщо

* Поняття "імперія" не є образливим для Росії або СРСР. Сьогодні офіційною ідеологією Росії є неоімперська. Політики цієї країни охоче говорять про відродження імперії, про імперський статус Росії.

спираються не на осмислену історію, а на хронологію історичних фактів, то можна тлумачити, інтерпретувати ці факти під кутом зору різних, інколи протилежних, інтересів. А це дає змогу волонтаристськи переписувати історію. Тому написання більш-менш реальної історії України протягом тисячі років, хоч би на рівні підручників, – це ще тільки завдання на перспективу.

Фактор другий. Політики, які пов'язані зі злочинами тоталітаризму і колоніалізму, не пройшли процес каяття і розриву зі злочинною історією своїх організацій і продовжують свою підривну діяльність проти незалежності України. Механізми ж захисту Конституції України і конституційного ладу або не існують, або не працюють, як це прийнято в демократичних, стабільних, відповідальних країнах.

Фактор третій. Політика і економіка в Україні тісно переплетені і корумповані. Тому боротьба за владу здійснюється фінансово-економічно-політичними групами (кланами) на фоні масової маніпуляції свідомістю мас. Ротації владних груп мають характер простих заміन однопорядкових гравців, що роблять політику в Україні неконструктивною, залежною від зовнішніх впливів. А отримання санкцій на проведення того чи іншого курсу, особливо з боку колишньої метрополії, стали звичкою для українських політиків, що підживлює надії реваншистів у Росії.

Фактор четвертий. Ностальгія частини населення України за радянським минулим не є ностальгією за високим рівнем життя і свободою, а психологічним дискомфортом з приводу даремно витраченої молодості на здійснення ілюзорних ідеалів, переходом звичної атмосфери тоталітарного порядку (роби, що наказано) до ситуації вільного вибору, коли людина обирає свій шлях і несе за себе відповідальність.

Ще у Стародавній Греції був відкритий "синдром віслюка на млині". Якщо віслюк усе життя ходив по колу, крутячи жорно, то, коли він старів і його випрягали, він не бажав йти від свого ярма. Крім того, психологія "рівності у бідності" теж працює в частини населення. Вчорашній день, минуле – це утопічний соціальний час частини людей, коли їм було зручно жити навіть під пресом страху, при відсутності свободи, але з шматком хліба, який дала тоталітарна влада.

Фактор п'ятий. В Україні за двадцять років не сформована необхідна більшість національної компетентної, відповідальної еліти, яка б повела народ у вільне, заможне майбутнє, врахувавши історичний досвід і сучасні досягнення людства. Кращі (*elite – фр.*) є в науці, освіті, промисловості, культурі, в конструкторських бюро, сільському господарстві, медицині, але вони не об'єднані спільною метою та ідеалами, тому дозволяють не кращим політикам в Європі маніпулювати громадською думкою і грати долею країни. Мабуть перед одужанням українська еліта проходить період кризи, коли марення, розколи, пасивність, відсутність політичної волі замінюють раціональне мислення і активну дію.

Фактор шостий. Українська економіка все більше переорієнтовується на світовий ринок, хоча час від часу її змушують орієнтуватися на Росію. З

часом збалансування економічних інтересів української економіки між Росією і світом відбудеться. Вже сьогодні заможні українці купують власність, відпочивають, вчаться в країнах Заходу, а не на Колімі, навіть українські олігархи. З часом прийде розуміння, що Україні не потрібні такі обсяги газу, які чомусь держава закуповує в Росії (тут державна бюрократія виступає спекулянт), потім виробляється грандіозна кількість металу, хімічної продукції, яка йде за кордон, де й залишається лівова частина прибутку, породжуючи українських мільярдерів. Інженери і робітники на металургійних і хімічних підприємствах отримують жалюгідну зарплатню, ресурси України втрачаються без врахування інтересів майбутніх поколінь. Чим більше в Україні стає мільярдерів, тим бідніше і безперспективніше стає країна. Безумовно, прозрівання еліти і народу відбудеться, але чи не запізно? Коли вже усе розграбують і вивезуть, а самі грабіжники втечуть за кордон – до Москви, Ізраїлю, Монако або США.

Які ж сили і механізми можуть розбудити і консолідувати українське суспільство, підштовхнути до самоорганізації і активного захисту своїх інтересів, особливо в постколоніальній ситуації, коли ще наслідки колонізації ані в економіці, ані в політиці, ані в культурі не подолані? Може історична пам'ять про Голодомор і тотальні репресії, про русифікацію і спроби знищити українську мову і культуру? Це сильні ліки хворому постколоніалізмом суспільству, але недостатні. Тим більше, що їх нейтралізує інформаційна війна проти України і "п'ята" колона.

Мабуть Україні прийдеться пройти шлях, який проходила Італія. Потрібні будуть свої Гарібальді у політиці, економіці, науці, освіті, які не тільки підвищать рівень національної свідомості, а й піднімуть народ на боротьбу за свою країну і долю, покажуть антидержавникам та сепаратистам їхнє місце на смітнику історії.

Відносини України з Росією цілком вкладаються в схему відносин "метрополія – колишня колонія з обмеженим суверенітетом". Такі відносини були не тільки у Британській співдружності націй після розвалу Британської імперії, а й у відносинах інших метрополій з колишніми колоніями. Франція і Бельгія за прикладом Великої Британії час від часу вводили свої війська у колишні колонії під час кризових ситуацій. Тільки Алжир, ставши незалежним від Франції у результаті національно-визвольної боротьби, обумовив невтручання у свої справи колишньої метрополії.

Україна нібито теж обумовила невтручання Росії у свої внутрішні справи у державному договорі між Росією і Україною та у ряді міжнародних документів. Але усьому світові відомо, як Росія виконувала і виконує міжнародні договори: тільки до того часу, поки їй це вигідно. Сьогоднішня ситуація демонструє це.

В умовах, коли до влади в Україні прийшла частково проросійська політична сила, застосовується політика форсованого процесу зближення двох держав: продовжуються договори про існування російської військової бази в Криму, здійснюється економічне вторгнення РФ в економіку України, розширюється інформаційна присутність РФ в інформаційному просторі

України і т.д. Отже, це можна тлумачити як здійснення реваншистської політики РФ за допомогою частини політичних сил усередині України. Наскільки успішною буде ця політика покажуть найближчі роки. У всякому разі в середовищі російських політиків уже сьогодні розповсюджені прогнози про "нову Переяславську раду", про історичний реванш Росії.

Отже, можна констатувати декілька факторів російсько-українських відносин:

- політико-правові відносини між державами поставлені в цілковиту залежність від торговельно-економічних;
- пролонгація договору про військову базу в Криму порушує Конституцію України, в статті 17 якої наголошується – "на території України не допускається розташування іноземних військових баз";
- військова присутність Росії в Україні свідчить, що наша країна втягнута в реалізацію стратегічних інтересів РФ і Україна має обмежений суверенітет;
- в Україні буде загострюватися ціннісний розкол між різними регіонами з питань геополітичної орієнтації, що не буде сприяти внутрішній стабільності країни, а це відіб'ється на всіх сферах суспільного життя.

Таким чином, короткочасна доцільність, пов'язана зі зниженням ціни на газ, але з обмеженням суверенітету України, буде мати довгострокові негативні наслідки для України як напіввасальної країни.

Крім того, обмеження суверенітету України тягне за собою й інший наслідок: Україна залишається в старому "союзному" соціальному просторі з Росією, в тому числі освітньому та інформаційному, і обмежує свої можливості входження в європейський і світовий простір, значною мірою відмовляється від незалежної державної політики. Отже, питання "ціни на газ" негативно впливає на геополітичні перспективи України. При цьому відроджуються надії на відродження Російської імперії шляхом інтеграції в неї України і Білорусі. Без цього відродження імперії неможливо через просту нестачу слов'янського матеріалу для захисту східних територій Росії. Тому "українське питання" є ключовим для російської політики. Росія готова піти на тимчасові економічні втрати заради стратегічного виграшу, заради історичного реваншу.

Безумовно, частина європейських політиків тверезо оцінює загрозу відродження Російської імперії, особливо в країнах так званої колишньої "соціалістичної співдружності". Але сучасні Німеччина і Франція готові грати на неоімперських амбіціях Росії в обмін на відносно дешеві російські ресурси природних копалин, особливо на газ і нафту. Наскільки далекоглядні політики цих країн, теж покаже час.

Ми окреслили лише частину небезпек, які очікують Україну, якщо вона буде дрейфувати в бік посилення постколоніальної політики. Головне тут, що проблеми економічної кризи, економічного суверенітету, гальмування реформи в системі освіти і науки переростуть у кризу державності, і мрія

частини російських політиків і українських сепаратистів про "розкол України по Дніпру" стане реальним.

Отже, відсутність політики реваншизму, історичної помсти по відношенню до Росії не повинна послаблювати європейський вектор української політики. Пошук шляхів співпраці з ЄС і НАТО є одночасно перепорою для реваншистських намірів деяких російських політиків, тому що в єдності України з об'єднаною Європою її сила. Є надія, що теперішня влада це розуміє, як з української, так і з російської сторони.

УДК 339.924(477)

Ю.Г. Рубан

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ В КОМУНІКАЦІЯХ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НА МАТЕРІАЛІ ЗВЕРНЕНЬ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ У 2006 ТА 2011 РОКАХ

Стаття присвячена порівняльному аналізу європейської інтеграції в політичних комунікаціях президентів України в 2006 і 2011 роках для виявлення їх особливостей і встановлення зв'язку між змістом політичної комунікації і цілями здійснюваної політики.

***Ключові слова:** європейська інтеграція, політична комунікація, Президент України.*

The article proposes the comparative analysis of the European integration in the political communication of the Presidents of Ukraine in the years 2006 and 2011 aimed at the revealing of their specifics and the connections between the messages of the political communications and the aims of their politics.

***Keywords:** European integration, political communication, The President of Ukraine.*

Постановка проблеми. В українській політичній комунікації результат президентських виборів у 2010 році представлений як драматична зміна головних напрямів державної політики, навіть її засад. Проте в політичній комунікації Президента України В. Януковича тема європейської інтеграції залишається і посідає помітне місце. Зокрема, вона присутня у його виступі в парламенті при представленні Послання до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році» [4].

Не менш широко вона була представлена і у виступі (зверненні) Президента України В. Ющенко у зв'язку з представленням Послання «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 році» [5], виголошеному в лютому 2006 року.

Продовження євроінтеграції дає змогу провести порівняльний аналіз її місця і ролі в політичних комунікаціях президентів України на матеріалі їх виступів (звернень) у Верховній Раді у зв'язку з представленням щорічних

послань у 2006 і 2011 роках*. Ці тексти, виділені з широких контекстів президентських комунікацій, не можуть розглядатися як достатньо репрезентативні для розгорненого дискурсивного аналізу. Але на них можна спиратися, зокрема, для оцінки обґрунтованості усталеної в політиці тези про принципові зміни політичного курсу в період 2010–2011 рр.

Для вибору саме цих текстів є достатньо підстав. Обидва виступи здійснені на виконання конституційного повноваження Президента (Конституція України, ст. 106, п. 2). А саме його здійснення не лише передбачає комунікування політики Глави держави, а й відкриває для цього найбільші можливості. Звернення цілком порівнювані з погляду адресатів – не лише Верховна Рада, а й співвітчизники та іноземні дипломати, що представляють уряди своїх країн. Крім того обидва виступи подібні за обсягом і композицією, адже акцентують увагу на головних питаннях внутрішнього і зовнішнього становища України. Порівнюваним є і політичне «довкілля» – обидва виступи прозвучали через рік після вступу на посаду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіка соціально-політичного розвитку другої половини ХХ століття привернула увагу багатьох дослідників до поняття комунікації. Його використовували для осмислення співвідношення суб'єкт/об'єкт у філософії (Л. Вітгенштайн, М. Хайдеггер, Х.-Г. Гадамер), для аналізу структур знання і влади (А. Камю, М. Фуко, П. Бурдьє), для раціонального обґрунтування демократії (Ю. Габермас, Д. Ролз, К. Апель).

Запропоновані цими дослідниками підходи дали можливість провести широкі дослідження комунікації в політичному процесі. Специфіка домінуючого інтересу – бажання політиків перемогти на виборах – визначила тематику більшості досліджень. Головним чином, вони присвячуються методам мовного, символічного та в цілому інформаційного впливу на виборців, використанню інформаційних ресурсів і технологій для зміни пріоритетів суспільної думки, комунікативним стратегіям медіа, партій і окремих політиків, динаміці інформаційного середовища.

Наприклад, для аналізу політичної комунікації широко використовується структурно-функціональний (системний) підхід, започаткований Д. Істоном, Г. Алмондом, К. Дойчем. Продуктивними для такого вивчення процесу сучасної політичної комунікації є підходи, в основі яких лежать, зокрема, «парадигма користування та задоволення» (Дж. Маклеод, Л. Бекер), «пізнавально-посередницька» модель (В. Евеланд), вивчення процесів медійного формування порядку денного (В. Блад, Х. Кеплінгер, Е. Роджерс), дослідження глобальних культурних перетворень (М. Кастеллс, Ф. Уебстер), різноманітні моделі впливу ЗМІ (К. Спарк, Ф. Сиберт, Д. Блумлер, М. Гуревич, Б. Макнейр).

* Увесь текст Послань президентів України до Верховної Ради України, підготовлених групами науковців і експертів, не розглядався в рамках даної статті через обмежену можливість їх політичного комунікування внаслідок наукової форми подачі матеріалу. Головні висновки цих текстів знайшли відображення у виступах президентів України.

Аналізу різних аспектів політичної комунікації в контексті суспільно-політичних процесів, а також формуванню/модифікації під її впливом поглядів на владу, державу і державне управління в українському суспільстві приділили увагу вітчизняні науковці Г. Почепцов, Ф. Кирилюк, В. Кулик, М. Култаєва, О. Токовенко, В. Демченко, Ю. Сурмін, П. Гнатенко, В. Кривошеїн. В цій статті розвиваються запропоновані ними підходи.

Метою статті є порівняльний аналіз європейської інтеграції в політичних комунікаціях президентів України в 2006 і 2011 роках для виявлення їх особливостей і встановлення зв'язку між змістом політичної комунікації і цілями здійснюваної політики.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу політичної комунікації може використовуватись визначення Б. Макнейра: «Політична комунікація – це спрямована на досягнення певних цілей комунікація про політику, що включає комунікацію політичних акторів з метою досягнення визначеної ними мети, а також всю комунікацію, що спрямована на них і всю комунікацію щодо них і їх діяльності» [1, 12]. При цьому особливо важливу роль відіграють актори, які можуть діяти «стратегічно» завдяки володінню певною владою, тобто матеріальними і символічними ресурсами, яка здатна змінювати політичний простір. Безумовно, в українських умовах ключовим стратегічним актором є Президент.

М. Фуко справедливо стверджує: «Не існує єдиного центру, звідки би впливали відносини влади, але існує переплетіння владних відносин, яке в підсумку і робить можливим панування одного суспільного класу над іншим, однієї групи над іншою» [6, 21–22]. Але формування в Україні вертикалі влади після втрати чинності конституційних змін 2004 року фактично перетворило комунікацію Президента на комунікацію влади.

Розуміння політичної комунікації як системи, спрямованої на організацію порядку і співіснування людей, робить можливим постановку питання про її роль у формуванні характеристик такого порядку. Адже цей порядок, тобто система відносин, може бути демократичним, авторитарним, тоталітарним, він може зазнавати більшого чи меншого впливу глобалізації чи модерну. Спираючись на таке розуміння, можна провести аналіз політичної комунікації, спрямований на виявлення її особливостей і очікуваних впливів з точки зору розвитку демократії, реалізації прав і свобод громадян.

У дослідженні комунікатор розглядається як найвища посадова особа, що здійснює конституційні повноваження у системі політичних координат з певними цілями. Такий підхід дає змогу оцінити не психологічно-особистісну чи лінгвістичну специфіку комунікації, а її «демократичну якість».

Аналіз євроінтеграційної тематики у зверненнях президентів України до Верховної Ради у зв'язку з представленням щорічних послань про внутрішнє і зовнішнє становище України 2006 і 2011 років засвідчує наступне.

Перше. Обидва звернення не комунікують жодних проблемних питань щодо європейської інтеграції, які виникають через розбіжність інтересів тих чи інших суспільних груп.

З виступу Президента України В. Ющенко: «Наступні кроки України у сфері європейської інтеграції продиктовані передусім національними інтересами. Це створення зони вільної торгівлі з ЄС у 2007 році, укладення Європейської угоди про асоціацію у 2008 році. Потім, після виконання Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС, набуття повноправного членства в ЄС» [5, 9].

З виступу Президента України В. Януковича: «Фундаментальною складовою концепції національного прагматизму є стратегія європейської інтеграції України. Сьогодні Україна веде активний переговорний процес щодо Угоди про асоціацію. Підписання цієї Угоди створить передумови для повноцінної інтеграції України у європейський економічний, соціальний, культурний та правовий простори. Вже у цьому році ми прагнемо шляхом компромісу усунути розбіжності в позиціях і вийти на остаточне підписання Угоди про асоціацію та створення Зони вільної торгівлі. ...У 2010 році Україна та ЄС зробили якісний крок уперед у сфері безвізового діалогу. В ході Саміту Україна – ЄС було оголошено про надання Україні Плану дій з лібералізації візового режиму. Для подальшого просування до безвізового режиму з ЄС у 2011 році ми маємо виконати ряд технічних завдань. Зокрема, у сферах безпеки документів, міграції, охорони громадського порядку. Переконали, що до кінця року ми це зробимо» [4].

І перша, і друга комунікації говорять про європейську інтеграцію як про феномен, викликаний «національними інтересами» чи «національним прагматизмом» без жодної аргументації на користь цієї інтеграції як політичного рішення.

Між тим демократія означає спроможність суспільства підтримати *політичний вибір* між конфліктними позиціями, які не допускають раціонального розв'язання шляхом переконання однієї з протидіючих сторін силою аргументів і добровільного прийняття «спільного блага» в умовах повної рівності. В цьому полягає різниця, якщо скористатися термінами Б. де Жувенеля, між *науковим* і *політичним* [2, 268–269]. У неможливості наукового вирішення політичних проблем полягає причина нездійсненності всіх «науково обґрунтованих» утопій постполітичної гармонії – від марксистського «відмирання держави» до ліберального «кінця історії».

Європейська інтеграція є типовою політичною проблемою, бо її здійснення у різний спосіб зачіпає інтереси значних суспільних груп. Тому політична проблема вибору на користь євроінтеграції не може бути зведена до наукової проблеми пошуку якогось «вирішального» аргументу, що переконає опонентів.

Щоб бути справді демократичною, політична комунікація має комунікувати конфліктні позиції, як мінімум – означувати їх. Натомість Президент В. Ющенко говорить про майбутній результат євроінтеграції в категоріях неминучої «долі», яка явно відіграє роль «закону історії»:

«Україні судилося бути основою інтеграційних процесів у регіоні Центрально-Східної Європи» [5, 6].

Президент В. Янукович виправдано говорить про європейське майбутнє України у категоріях вибору суспільства, але теж не означає проблематику цього вибору, натомість стверджує про можливість його одностайності, вибору усіх: «Майбутнє України як процвітаючої європейської держави залежить насамперед від усіх нас» [4].

Щоб зробити цей вибір ще привабливішим і, відповідно, збільшити підтримку влади, Президент В. Янукович говорить навіть про «остаточну демілітаризацію європейського континенту» [4].

Оголошення євроінтеграції «національним інтересом» чи «складовою національного прагматизму», а опис її кінцевої мети як безконфліктного «блага», дає змогу не відповідати на питання про причини гальмування євроінтеграційних процесів в Україні. Це питання особливо актуальне у зв'язку з тим, що в обох комунікаціях з інтервалом у п'ять років повторюються ті самі плани подальших дій (створення зони вільної торгівлі, укладання Угоди про асоціацію).

Повільність євроінтеграції в українських умовах означає, що відбувається політичне протистояння навколо цього питання. Замовчування конфлікту, метафоричне комунікування його як розриву з попереднім часом замість раціонального означення в категоріях інтересів свідчать про небажання здійснити політичну мобілізацію для її здійснення, загальну спрямованість на розв'язання проблем на рівні домовленостей еліт, а не усвідомленого вибору широких суспільних верств.

Друге. В обох політичних комунікаціях використовується наукова (раціональна), головним чином економічна аргументація, що певним чином пов'язана з контекстом євроінтеграції.

Президент В. Ющенко стверджує: «Шлях до економічного процвітання, який Європа пройшла за сотні років, ми повинні пройти за п'ять – сім років, максимум десять. Україна може відбутися як повноцінна держава, лише якщо зробить економічний стрибок. Вона має прийняти цей виклик і стати місцем формування нових моделей економічного розвитку. Але це вже проблема політичної еліти» [5, 4].

В наведеному уривку Європа виступає як своєрідний орієнтир у економічній системі координат. При цьому акцент зроблений на відповідальність політичної еліти у здійсненні «економічного стрибка», тобто проблема відразу локалізується на рівні політичного керівництва, а не на готовності суспільства до формування неназваних «нових моделей економічного розвитку» чи їх реалізації. Президент України В. Янукович теж говорить про необхідність докорінної зміни ситуації, описуючи проблему в економічних категоріях, зокрема, згадуючи про невинувато довший перехідний період економіки, кризи, боротьбу за власність: «Наше завдання – витягнути Україну з історичної «ями» перехідного періоду, в яку вона потрапила через постійні кризи, через боротьбу за владу і власність... Україна – сильна і амбітна держава. Настав час проявити український

характер, довести і собі, і світові, що Україна – це країна-лідер» [4]. Але називання в якості причини потрапляння до «історичної ями» боротьби за владу викликає ряд застережень. Боротьба за владу – це і є політика. Замість аналізу інтересів груп, що включились у боротьбу, підведення економічних підсумків їх боротьби за власність та оцінки політичної відповідальності тих чи інших акторів, пропонується покласти вину на політику в цілому.

Таку комунікацію адресат може сприйняти у два способи. Громадянин України може зрозуміти це як обіцянку припинити боротьбу за владу і досягти гармонії шляхом досягнення постполітичної утопії, про яку говорилося вище. Або ж комунікатор покладає відповідальність за провал на усіх, хто брав участь у політичних діях, наприклад, голосуючи на виборах. Така загальна відповідальність змушує дати і загальний рецепт – «проявити український характер». Ця риторична фігура не може пояснити раціонально шлях до здобуття Україною світового лідерства.

В обох комунікаціях привертає увагу звернення до понять, що вживаються у сучасних макроекономічних теоріях. Президент В. Ющенко говорив: «У результаті економічної політики минулих років Україна ризикує посісти у міжнародному розподілі праці місце, притаманне сировинноорієнтованим низькотехнологічним країнам світу. В ході процесів глобалізації це несе у собі ризики перетворення країни на промислово-технологічну периферію» [5, 9].

Подібну тезу знаходимо у виступі Президента В. Януковича: «Україна має стати країною-сучасником XXI століття, а не периферією і ресурсом для розвитку інших» [4].

Очевидно, йдеться про сучасну марксистську теорію «світ-системи» глобального капіталізму, розроблену І. Валлерстайном [7] та Дж. Аррігі [8]. В ній описуються економічні і соціальні закономірності формування розвинутого «ядра» і експлуатованої ним «периферії». Автори цієї теорії і їхні послідовники справді пропонують механізми боротьби проти закріплення держав у ресурсній периферії. Серед них чільне місце належить відмові від запровадження в економіці принципів «вашингтонського консенсусу», що неминуче призведе до припинення співпраці з МВФ [7, 28; 8, 278]. Проте обидві комунікації не дають жодних підстав говорити про готовність влади вдатися до таких засобів.

Третє. Попри звернення обох комунікацій до теми євроінтеграції, що розглядалось вище, у них відсутнє пов'язування європейських підходів чи досвіду з вирішенням найголовніших проблем, зокрема економічних.

Президент В. Ющенко заявив: «Інтеграція у світовий економічний простір вимагає підвищення частки інноваційної продукції та збільшення обсягів надання високотехнологічних послуг. Наше завдання – використавши свій науковий потенціал, стати врівень з розвинутими країнами. Для цього ми повинні більше вкладати у людські ресурси, підвищення їхньої кваліфікації, дослідження і розробки нових технологій» [5, 9].

Президент В. Янукович так означив проблему: «На що ми мусимо спиратись в планах модернізації? В першу чергу, залишається незадіяним

промислово-індустріальний і науковий потенціал нашої країни. ...Україна сьогодні потребує якісну нову модель економіки, в основі якої – висока продуктивність праці та ефективність виробництв, активні інвестиції у впровадження технологічних інновацій, сприятливий діловий клімат для підприємницької діяльності громадян» [4].

Акцент обох комунікацій робиться на пошуку власного плану модернізації, описаному в надзвичайно загальних категоріях: інновації, високі технології тощо. Європейський досвід соціально-економічного розвитку не розглядається в як модель. Українською владою пропонується пошук власної траєкторії, що, тим не менше, має створити економіку, сумісну чи навіть повністю інтегровану з європейською.

У цьому полягає особливість, адже для аналогічної інтеграції економік країн Центральної і Східної Європи в період 1997–2002 років в ході дуже складних переговорів між Єврокомісією і країнами-кандидатами були підготовлені правила переходу у вигляді 97 тис. сторінок *acquis communautaire* [3, 722]. Ці правила були жорстко і педантично інкорпоровані до національних законодавств країн-кандидатів. Використання підготовлених «креслень» європейської моделі забезпечило, хоч і не без проблем, інтеграцію економік країн-кандидатів до єдиного європейського економічного простору.

Відмова від опертя на перевірену практикою євроінтеграційну модель модернізації звільняє українську владу від обмежень у виборі подальших економічних стратегій, навіть тих, які не узгоджуються з європейським досвідом. Така «свобода вибору» неминуче зменшує імовірність приведення української економіки в стан готовності до асоціації з європейською, включення України в європейський економічний простір.

Висновки. Порівняльний аналіз теми європейської інтеграції у політичних комунікаціях президентів України на матеріалі їх звернень до Верховної Ради у 2006 і 2011 роках дозволяє зробити висновок про їх суттєву спільність. Результат дослідження дає підставу говорити про збереження усталених підходів до європейської інтеграції всупереч політично мотивованим заявам про кардинальні зміни курсу. Проблема в тому, що обидві комунікації з питань європейської інтеграції не розкривають її політичної проблемності і не спрямовані на підтримку її в суспільстві. В свою чергу, це робить європейський вибір предметом триваючої дискусії в середовищі політичних і економічних еліт, яка, за всіма ознаками, далека від завершення.

Запропонований підхід до аналізу владної політичної комунікації дає змогу у подальших дослідженнях виявити зв'язок між європейською інтеграцією й іншими проголошеними цілями державної політики та динаміку змін у її пріоритетах, а також оцінити комунікативну стратегію влади при здійсненні політичної комунікації з суспільством.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. McNair B. An Introduction to Political Communication. – London: Routledge, 2007. – 367 p.
2. Jouvenel B. The Pure Theory of Politics. – Indianapolis: Liberty Fund, 2000. – 348 p.
3. Judt Tony. Postwar: A History of Europe Since 1945. – NY: Penguin Books, 2005. – 933 p.
4. Виступ Президента України Віктора Януковича із щорічним посланням до Верховної Ради України. – Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/19736.html>.
5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році». – Офіційне видання. – К. : Інформ.-видав. центр Держкомстату України, 2005. – 182 с.
6. Фуко Мишель. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью : пер. с фр. / Фуко Мишель. – М. : Праксис, 2006. – Ч. 3. – 320 с.
7. Валлерстайн Иммануил. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Валлерстайн Иммануил ; пер. с англ. П.М. Кудюкина под общей ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.
8. Арриги Джованни. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени / Арриги Джованни. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.

РОЗДІЛ II

СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ

УДК 327(477)(470)

А.Г. Бульвінський

ГУМАНІТАРНИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті аналізується гуманітарний контекст сучасних українсько-російських відносин, які, на думку автора, останнім часом розвиваються під впливом сформульованої російською правлячою елітою геокультурної концепції «Російського світу».

Ключові слова: Україна, „Російський світ”, гуманітарні впливи.

The article examines the humanitarian context of modern Russian-Ukrainian relations which, according to the author, are recently developing under the influence of geocultural concept of the "Russian world" formulated by the Russian ruling elite.

Keywords: Ukraine, "Russian World", humanitarian impact.

Однією з актуальних проблем сучасного українського суспільного дискурсу є проблема налагодження взаємовигідних та добросусідських відносин з Російською Федерацією. Важливою складовою цієї проблеми є питання сучасного гуманітарного контексту наших відносин, особливо його символічної складової. Інтенсивні дискусії з цього приводу, які тривають у суспільстві, мають, на нашу думку, сприяти виробленню нинішньою українською владою адекватної до ситуації та інтересів української державності позиції в цій сфері.

Зміна в 2010 р. «помаранчевої» владної команди, чітко орієнтованої на європейський світ, на команду «регіоналів» проросійськи орієнтованого В. Януковича привела до суттєвого коригування гуманітарного контексту українсько-російських відносин. На нашу думку, з цього часу суттєвий вплив на характер наших відносин почала справляти запропонована російською елітою геокультурна концепція «Російського світу».

Вперше цей ідеологічний концепт був публічно презентований Президентом РФ В. Путіним у його посланні до Федеральних Зборів РФ у квітні 2007 р. Основний акцент у цій концепції він зробив на ідеї мовної єдності на просторах «Російського світу»: «російська – це мова історичного братства народів, мова дійсно міжнародного спілкування. Вона є не просто зберігачем цілого пласта воістину світових досягнень, а й живим простором

багатомільйонного «російського світу», який, звичайно, значно ширший, ніж сама Росія» [19].

Ідеологічна концепція «Російського світу» була активно підтримана Російською православною церквою.

Саме патріарх РПЦ Кирило під час свого виступу на Асамблеї Російського світу 3 листопада 2009 р. дещо розкрив зміст тих ціннісних основ, на яких російська світська та духовна влада прагне формувати «Російський світ». Він наголосив, що «Російський світ» потрібен для того, «щоб не втратити цінності і способи життя,... орієнтуючись на які створювалась «велика Росія», і що «ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь, народи яких приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, принаймні, як її істотну частину». Більше того, патріарх переконаний, що «українська, білоруська, молдавська культури є органічними частинами єдиної культури Російського світу».

В основі «Російського світу», за переконанням глави РПЦ, лежать по-перше, православна віра, по-друге, російська культура та мова, і, по-третє, «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». «Незалежні держави, що існують на просторі історичної Русі й усвідомлюють свою загальну цивілізаційну належність, могли б продовжувати разом творити Російський світ і розглядати його як свій спільний наднаціональний проект. Можна було б навіть увести у вжиток таке поняття, як країна Російського світу. Воно означало б, що країна відносить себе до Російського світу, якщо в ній використовується російська мова як мова міжнаціонального спілкування, розвивається російська культура, а також зберігається загальноісторична пам'ять і єдині цінності суспільного будівництва» [2].

Ряд ключових положень цієї концепції були закріплені і в російських стратегічних документах, зокрема, у Концепції зовнішньої політики РФ [10], Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р. [24] та Основних напрямках діяльності уряду РФ на період до 2012 р. [16].

Так, у Концепції зовнішньої політики прямо зазначено, що Російська держава розглядає «багатомільйонну російську діаспору – Російський світ – як партнера... у справі розширення і зміцнення простору російської мови і культури». В Основних напрямках діяльності уряду РФ на період до 2012 р. наголошується на підтримці програм, спрямованих на «просування цінностей російської культури і популяризацію російської мови за кордоном». Крім цього, в Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р. загрозами національній безпеці РФ у сфері культури визнані «спроби перегляду поглядів на історію Росії, її роль і місце у світовій історії».

Ключовим елементом у концепції «Російського світу» є питання статусу російської мови на всіх територіях, які в Москві вважають належними до «Російського світу».

У цьому контексті дії української владної команди видаються цілком вписаними в контекст виконання завдання про перетворення України на складову частину «Російського світу».

Так, 27 травня 2010 р. В. Янукович заявив перед представниками Міжнародної ради російських співвітчизників: «Ми уже підготували низку законопроектів, що будуть послідовно внесені на розгляд Верховної Ради. Після їх прийняття російська мова, яка є рідною для багатьох громадян України, займе належне місце в житті нашого суспільства» [30].

І дійсно, вже 27 липня 2010 р. В. Янукович підписав новий закон про судоустрій і статус суддів, який дозволяє вести цивільні процеси російською мовою. 7 вересня лідерами фракцій провладної коаліції О. Єфремовим (ПР), П. Симоненком (КПУ) та С. Гриневецьким (Блок Литвина) до парламенту було внесено проекту Закону України «Про мови в Україні», яким фактично передбачено введення офіційної двомовності. Положення цього законопроекту спрямовані на те, щоб громадяни отримали право й практичну можливість не знати української мови, не мати з нею точок зіткнення у своєму житті і не користуватись нею в публічній сфері. Цей законопроект як такий, що обмежує права державної мови, був розкритикований не лише українськими експертами, а й Верховним Комісаром ОБСЄ у справах національних меншин Кнудом Воллебеком та дорадчим органом Ради Європи з питань конституційного права – Венеціанською комісією [7].

1 лютого 2011 р. ВРУ ухвалила у першому читанні законопроект, внесений депутатом від Партії регіонів О. Бондаренко, в якому пропонується вилучити із законодавства норми, якими встановлюється 50% квота для музичних творів українських авторів чи виконавців у загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації та в радіопрограмах загального щотижневого обсягу мовлення відповідних телерадіоорганізацій [21].

У свою чергу Національна рада з питань телебачення і радіомовлення 9 лютого 2011 р. ухвалила рішення про зменшення для Національної телекомпанії України відсотка мовлення українською мовою з 95% до 75% загального обсягу добового мовлення [18].

Цілий ряд заходів, спрямованих на посилення в українському суспільстві ролі російської мови та нівелювання ролі української, було реалізовано по лінії Міністерства освіти України. Так, вже 29 березня 2010 р. міністр освіти і науки Д. Табачник своїм наказом скасував державний екзамен з української мови для бакалаврів у вищих навчальних закладах [26]. У свою чергу, йдучи за цією ж логікою, 28 липня 2010 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою виключив з переліку обов'язкових для вступників до аспірантури іспит з української мови, а також обов'язкове складення кандидатського іспиту з української мови [20].

У розробленій Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України наприкінці грудня 2010 р. «Концепції мовної освіти в Україні» відсутнє визначення державної української мови як базової в системі освіти [12]. Натомість у затвердженій 26 січня 2011 р. наказом міністра Концепції літературної освіти підкреслюється особлива роль російської літератури для

України, її знову було виокремлено з інтегрованого курсу світової літератури, який існує з 2000 р. [11].

На місцевому рівні у східних регіонах України за останній рік суттєво посилюється наступ на українську мову.

По-перше, в ряді адміністративно-територіальних одиниць України були ухвалені рішення про надання російській мові статусу регіональної. 26 травня 2010 р. подібну постанову ухвалила ВР АРК, а 8 вересня 2010 р. – Запорізька обласна рада [13].

Крім цього, наприкінці 2010 – на початку 2011 р. у Донецькій та Луганській областях всупереч позиції батьків та дітей під приводом «оптимізації» мережі бюджетних установ і видатків місцевих бюджетів ініціювали закриття ряду шкіл з українською мовою викладання з 2011/2012 навчального року. У Донецькій області ця оптимізація зачепила українські школи №111 та №136 м. Донецька та школи №№3, 7, 44 та 77 м. Макіївки, у Луганській області – школу №3 м. Лисичанська та школу №15 м. Красний Луч.

8 квітня 2011 р. Одеська міська рада ухвалила програму «Збереження і розвиток російської мови в місті Одесі на період 2011–2015 рр.», основні положення якої спрямовані на русифікацію мовного простору міста у цілому ряді сфер [15].

Аналогічну політику зі створення атмосфери несприяння діяльності і так не численних українських культурно-освітніх установ проводить і російська влада на своїй території. Так, у 2008 р. відбулось закриття Українського освітнього центру в Москві при середній школі №124, у 2009 р. персоною нон грата у Росії було оголошено творця Бібліотеки української літератури в Москві Юрія Кононенка, а з 20 грудня 2010 р. по 14 січня 2011 р. у Бібліотеці української літератури в Москві було проведено аж три обшуки під приводом пошуку екстремістської літератури [5].

Як цілком слушно зазначає В. Горбач, «гуманітарний вплив Росії в Україні та її «мовні» чи інші ініціативи через спільноти «співвітчизників» розколюють українське суспільство і не сприяють загальнонаціональному консенсусу, стимулюють етнічне напруження, заважають громадянській інтеграції росіян та інших національних меншин в Україні – отже становлять загрозу громадянському спокою» [4].

Іншою принципово важливою сферою для формування простору «Російського світу» є посилення впливу Російської православної церкви на тих територіях, які вона вважає канонічно своїми.

В Україні у 2010–2011 рр. відбувся відчутний поворот від спроб світських та церковних властей «помаранчевого» періоду рухатись у бік створення єдиної української помісної церкви до теперішнього активного сприяння влади посиленню впливу на території України РПЦ та її українського відділення УПЦ МП.

У цьому контексті в першу чергу активізувались зазіхання на законні права та інтереси віруючих УПЦ КП. Найяскравішим проявом цього є численні спроби прихильників Московського патріархату при потуранні з

боку місцевої влади насильницьким чи обманним чином захоплювати церкви і парафії Київської патріархії у східних регіонах нашої країни.

Так, наприклад, 2 червня 2010 р. в с. Юнаківка Сумського району представники УПЦ МП самочинно захопили храм УПЦ КП. 16 червня 2010 р. Сумська єпархія УПЦ МП заявила про, так званий, «перехід в лоно канонічної церкви» Свято-Покровської громади с. Кияниця Сумського району (хоча громада жодного рішення не приймала) та захопила храмове приміщення [25].

У жовтні 2010 р. в результаті фальсифікацій документів та шахрайства, а також всупереч волі громад, відбулась зміна юридичного підпорядкування громад парафії Різдва Богородиці с. Ясногородка Макарівського р-ну та парафії святого Дмитрія Ростовського смт. Макарів Київської обл. – від УПЦ КП до УПЦ МП [8].

6 грудня 2010 р. відбулась своєрідна «рейдерська» атака на парафію УПЦ КП Вознесіння Господнього у с. Кам'янка Тельманівського району Донецької області, 7 грудня 2010 р. – на парафію с. Роздольне Старобешівського району Донецької області [14].

Міжнародного резонансу набули плани влади надати УПЦ МП право на будівництво нового храму на місці фундаменту Десятинної церкви в Києві, яка має статус пам'ятки археології національного значення, та початок у травні 2011 р. підготовчих робіт для будівництва. Спільна моніторингова місія ЮНЕСКО та Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць була змушена виступити з негативними рекомендаціями про такі плани української влади [29].

Окрім усього іншого, явна демонстрація прихильності з боку вищих посадових осіб держави до однієї конфесії – УПЦ МП й упереджене ставлення до інших конфесій не лише спрямовує Україну в бік від європейських стандартів у цій сфері, а й є серйозним фактором посилення напруження та розбрату в суспільстві.

Третьою стратегічною лінією утвердження «Російського світу» є нав'язування спільної історичної пам'яті в російському її розумінні та спроби дискредитації інших трактувань складних моментів спільної історії.

Після приходу до влади в Україні у 2010 р. орієнтованих на Росію еліт вони легко пішли на адаптацію трактування подій вітчизняної історії відповідно до російських поглядів та підходів. Саме в цьому здебільшого і полягає зміст сучасної гуманітарної взаємодії між українською та російською владами у цій сфері.

Певну уніфікацію української позиції з російською у сфері історичної пам'яті нова влада розпочала з визнання донецькими судами незаконними рішень колишнього президента України В. Ющенка про присвоєння звання Героя України Р. Шухевичу та С. Бандері. 2 квітня 2010 р. Донецький окружний адміністративний суд визнав протиправним указ Президента України В. Ющенка про присвоєння С. Бандері звання Героя України, а 21 квітня 2010 р. Донецький апеляційний адміністративний суд визнав

незаконним указ Президента України В. Ющенко про присвоєння звання Героя України головнокомандуючому УПА Р. Шухевичу [6].

Далі Президент України В. Янукович, незважаючи на визнання парламентами 13 країн світу Голодомору геноцидом українського народу [1], скоригував офіційну позицію України з цього питання відповідно до російських трактувань. 27 квітня 2010 р. він заявив на сесії ПАРЄ, що «визнавати Голодомор як факт геноциду щодо того чи іншого народу, ми вважаємо, буде неправильно, несправедливо. Це була трагедія, спільна трагедія держав, що входили до СРСР» [3].

Влада також жодним чином не відреагувала на незаконне встановлення Запорізькою обласною організацією КПУ 5 травня 2010 р. пам'ятника Й. Сталіну в Жовтневому районі Запоріжжя. Натомість за спробу демонтувати погруддя українські правоохоронні органи розпочали кримінальне переслідування членів українських патріотичних організацій, зокрема, були арештовані і понад три місяці утримувалися під вартою ряд членів ВО «Тризуб».

Позиція української влади в цій справі взагалі виглядає дуже дивною, адже 13 січня 2010 р. Апеляційний суд м. Києва визнав керівників більшовицького режиму, зокрема і Й. Сталіна, винними в геноциді українського народу в 1932–1933 рр.

Причиною подібної позиції, на нашу думку, є вкрай дратівливе ставлення вищого керівництва Росії, зокрема В. Путіна, до теми сталінських репресій. Адже у нинішній Росії фактично здійснюється спроба позитивного коригування іміджу Сталіна. Так, під час «Прямої лінії» 3 грудня 2009 р. глава російського уряду В. Путін, відповідаючи на питання про ставлення до Сталіна, для проформи визнавши наявність репресій, зробив акцент саме на його досягненнях: «Очевидно, що з 1924 по 1953 рік країна, а країною тоді керував Сталін, змінилася докорінно, вона з аграрної перетворилася на індустріальну. Правда, селянства не залишилося, але індустріалізація дійсно відбулася. Ми виграли Велику Вітчизняну війну. І хто б і що б не говорив, перемога була досягнута. Навіть якщо ми будемо повертатися до втрат, ніхто не може зараз кинути камінь у тих, хто організовував і стояв на чолі цієї перемоги» [22].

Варто відмітити, що прямий тиск на українську владу в трактуванні історичних подій та осіб дозволив собі й московський патріарх Кирило. На початку червня 2010 р. він звернувся в Київську міську держадміністрацію з проханням перейменувати вулицю Івана Мазепи, на якій розміщена Києво-Печерська лавра, на Лаврську [17]. До візиту Кирила в Україну, який відбувся 20–28 липня того ж року перейменування частини вулиці було проведено.

До справи підганяння української історії до потрібного для адептів «Російського світу» формату активно взялося й міністерство освіти на чолі з Д. Табачником. Так, вже протягом літа 2010 р. у шкільний «Вступ до історії України» для 5 класу було внесено ряд принципових змін. Зокрема, автори двох посібників були змушені прибрати зі своїх книг згадки про те, що

Лівобережний Гетьманат протягом другої половини XVII ст. з вільної держави поступово перетворювався на залежну від Росії область, про штучний характер Голодомору в Україні, про те, що, прийшовши у 1939 р. у Західну Україну, радянська влада розправлялась із патріотами, суттєво скоротити розповідь про боротьбу УПА. Деякі епізоди історії, як наприклад, битва під Крутами та Помаранчева революція, взагалі зникли з книжок для п'ятикласників. Абсолютна більшість правок була спрямована на приховування конкретних фактів агресивного характеру російської політики щодо України [9].

Продовженням адаптації шкільного курсу історії України до поглядів, які панують у сусідній державі, стала підготовка з ініціативи міністерства освіти у 2011 р. змістовно оновленого підручника з історії України для 11 класу. У ньому зник розділ «Русифікація», скорочено до мінімуму опис боїв УПА, а поняття «Велика Вітчизняна війна» знову фактично характеризує всю війну [28]. Хоча історикам добре відомо, що для українців війна з державами фашистського блоку розпочалась не у червні 1941 р. і навіть не у вересні 1939 р., а 14 березня 1939 р., коли армія Карпатської України вступила в нерівний бій з військами союзника гітлерівської Німеччини адмірала Хорті. Концептуально це означає, що Велика Вітчизняна війна для українців як народу була лише наступним етапом участі в Другій світовій війні. Звичайно, цей підхід не узгоджується з канонічною радянською версією війни, яку знов намагаються запровадити в Україні.

У вересні 2010 р. відбулась взагалі безпрецедентна в історії незалежної України подія. Тоді працівники СБУ затримали директора Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» Руслана Забілого, вилучили у нього копії документів про діяльність УПА та порушили кримінальну справу за фактом підготування до розголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Крім того, СБУ провела обшук у кабінетах істориків музею «Тюрма на Лонцького» у Львові і вилучила електронні й паперові копії історичних документів часів визвольної боротьби та відеосвідчення дисидентів, записані дослідниками протягом 2009–2010 рр. [23].

Подібні дії виглядають дуже схожими на спробу перешкодити поширенню документів, що свідчать про боротьбу українських патріотів за незалежність України та зусилля, які докладались КДБ для її припинення.

Наступ на окремі державні інституції, що опікуються історією боротьби українців за свою державність, продовжився і в січні 2011 р. Тоді владою була здійснена невдала спроба закрити київський Музей Української Народної Республіки під приводом оптимізації системи центральних органів виконавчої влади [27].

У цьому контексті логічним виглядає набуття систематичного характеру протягом 2010 р. випадків вандалізму щодо пам'ятників героям визвольних змагань. 26 квітня 2010 р. невідомі особи розбили пам'ятний знак, встановлений на честь воїнів УПА у місті Сторожинець Чернівецької області. 18 серпня 2010 р. вандали розбили у Тернополі меморіальну дошку

народному депутатові трьох скликань, голові ОУН(р) Я. Стецько, а також полковникові УПА О. Польовому. 11 вересня 2010 р. у Лохвиці Полтавської області невідомі зруйнували пам'ятник жертвам голодоморів та політичних репресій. 1 січня 2011 р. у Луцьку невідомі поглумилися над освяченим каменем на місці, де має постати пам'ятник лідеру ОУН С. Бандері. 26 січня 2011 р. у Дніпропетровську було зруйновано пам'ятний знак – хрест, встановлений на місці поховання бійців армії УНР з куреню полковника Самокиша, які загинули під час визвольних змагань українського народу. 1 лютого 2011 р. невідомі зруйнували пам'ятник жертвам Голодомору в Білгороді-Дністровському Одеської обл. 8 лютого 2011 р. у м. Кривий Ріг вандали розбили пам'ятник борцям за волю України у вигляді хреста.

Поданий вище опис деяких аспектів гуманітарного контексту сучасних українсько-російських відносин дає нам підстави стверджувати, що сьогодні ми маємо справу з проявами російської гуманітарної експансії. Загальною ідеологічною рамкою для цих процесів стала геокультурна концепція «Російського світу», яка базується на постулатах російської мови, православ'я та спільного трактування історії і яка, очевидно, певною мірою була сприйнята сучасною українською владною командою.

На нашу думку, описані процеси носять тимчасовий характер і не матимуть визначального впливу на зміст та напрям розвитку гуманітарно-історичної сфери в Україні, яка загалом розвивається в державницькому руслі, хоча і з помітними регіональними відмінностями.

Найкращим способом нівелювання спроб нав'язати українському соціуму інші соціокультурні стереотипи та цінності є, на нашу думку, вихід на активний діалог культур, активне пропагування власної мови, мистецтва, культури. Крім того, в 2011 р. з'явилися ознаки певного переосмислення діючою владною командою своїх підходів до формування гуманітарної політики в Україні та у двосторонніх українсько-російських відносинах. Напрямок цього переосмислення цілком очевидний – від регіональних до загальнодержавних підходів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Визнання Голодомору 1932–33 рр. законодавчими органами країн. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/14528.htm>.
2. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. – 03.11.2009. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>.
3. Голодомор несправедливо визнавати геноцидом українців – В. Янукович. 27.04.2010. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2025826.html>.
4. Горбач В. Сучасна Росія у публічному просторі України / В. Горбач // Сприйняття Росії в Україні, Румунії та республіці Молдова. – К. : Ін-т Євро-Атлантичного співробітництва, 2011. – С. 85–86.
5. Директор Бібліотеки української літератури в Москві: міліціонери заявляли, що книги треба спалити – 19.01.2011. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-416877.html>; Українська діаспора в Росії заявляє про жорсткий політичний тиск. – 17.05.2010. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-377304.html>.
6. Донецький суд скасував указ Ющенка про присвоєння Бандері звання Героя. – 02.04.2010. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-370692.html>; Донецький суд відібрав героя й у Шухевича. – 21.04.2010. – Режим доступу :

<http://www.pravda.com.ua/news/2010/04/21/4950264/>. 7. Експертний висновок щодо нових проектів Закону про мови Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України // Дзеркало тижня. – 2010. – № 41(821). – 6–12 листоп.; Рішення Венеціанської комісії щодо Закону про мови. – 01.04.2011. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/3358.html>; Тарасюк Б. Дочекалися!!! Вже Європа починає захищати українську мову / Б. Тарасюк. – 12.01.2011. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tarasyuk/4d2db0efcf124/>. 8. Заява: Київська Патріархія вимагає від Генпрокуратури максимальної об'єктивності розслідування. – 29.01.2011. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/news/kyiv/1233-zajava-gpu.html>. 9. Каплюк К. Переписана історія України. Версія епохи Дмитра Табачника / К. Каплюк. – 26.08.2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/>. 10. Концепція зовнішньої політики Російської Федерації. – 12.07.2008. – Режим доступу : <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>. 11. Концепція літературної освіти. – 12.01.2011. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/education/average/nakaz_mon_58_260111.doc. 12. Концепція мовної освіти в Україні (проект). – 27.12.2010. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/gr/obg/2010/proekt_271210.doc. 13. Кримський парламент затвердив російську мову як регіональну. – 26.05.2010 – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-378708.html>; Російська мова стала регіональною в Запорізькій області. – 08.09.2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2010/09/8/5365783/>. 14. На парафії Київського Патріархату на Донеччині розпочались рейдерські атаки. – 08.12.2010. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/news/visti/1041-ataky.html>. 15. О прийнятті Програми «Сохранение и развитие русского языка в городе Одессе на период 2011-2015гг.». Решение Одесского городского совета № 533-VI от 08.04.2011. – Режим доступу : <http://www.odessa.ua/acts/council/33912/>. 16. Основные направления деятельности правительства Российской Федерации на период до 2012 года (в ред. распоряжения Правительства РФ от 02.11.2009 N1622-п). – Режим доступу : http://www.inesp.ru/directions/general/news/news_detail.php?ID=1037. 17. Патріарх Кирило просить Черновецького перейменувати вулицю Мазепи. – 09.06.2010. – Режим доступу : <http://ua.prkoua.com/news/2010/06/09/190821.html>. 18. «Перший національний» змінює концепцію: відсоток мовлення українською мовою буде зменшено до 75%. – 09.02.2011. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/ukraine/09feb2011/perbuj_ne_ua.html. 19. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина // Российская газета. – Федеральный выпуск. – 27 апр. 2007. – №4353. 20. Про внесення змін до Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів, Кабінет Міністрів України, Постанова від 28.07.2010 р. № 642 // Урядовий кур'єр. – 6 серпня 2010. – № 144. 21. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" (щодо приведення у відповідність із вимогами Європейської Конвенції про транскордонне телебачення до програмної концепції мовлення). – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37596. 22. Путин о Сталине из засады. – 03.12.2009. – Режим доступу : <http://www.svobodanews.ru/content/article/1894412.html>. 23. СБУ порушила кримінальну справу проти директора «Тюрми на Лонцького». – 09.09.2010. – Режим доступу : <http://www.zaxid.net/newsua/2010/9/9/131050/>; 108 вчених з усіх університетів світу підписали лист-протест до СБУ. – 15.09.2010. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-396039.html>. 24. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. – 13.05.2009. – Режим доступу : http://news.kremlin.ru/ref_notes/424. 25. Сумщині не бути регіоном церковного рейдерства. – Режим доступу : <http://www.pravoslavyya.sumy.ua/news.php?readmore=359>. 26. Табачник скасував державний екзамен з української мови. – 31.03.2010. – Режим доступу : <http://ua.prkoua.com/news/2010/03/31/083109.html>. 27. У Азарова запевняють, що роботу

музею УНР буде продовжено. – 11.01.2011. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/01/11/13799/>. 28. У підручниках з історії зникли розділи "Русифікація" та "УПА". – 31.03.2011. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2011/03/31/76082/>. 29. ЮНЕСКО – проти «відновлення» Десятинної церкви у Києві. – 24.06.2011. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-442745.html>; Лесів К. Шабаш біля Десятинної церкви / К. Лесів. – 01.06.2011. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-438909.html>. 30. Янукович пообіцяв російським співвітчизникам подбати про їх комфорт. – 27.05.2010. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-378896.html>.

УДК 339.924

М.М. Гнатюк

РОЛЬ ПОЛІТИКИ АСОЦІЮВАННЯ В СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті розглянуто потенціал міжнародної суб'єктності Європейського Союзу в системі відносин Північ–Південь. Особливу увагу звернено на компетенції ЄС у сфері політики співпраці з питань розвитку та роль практики асоціювання в її становленні.

Ключові слова: міжнародна суб'єктність Європейського Союзу, зовнішньополітичні компетенції ЄС, інтеграція, асоціація, політика співпраці з питань розвитку ЄС.

The article describes the international actorness capacity of the European Union in the North-South relations. Particular attention is drawn to the competence of the EU in the field of development cooperation and the role of the association in its formation.

Keywords: international actorness of the European Union, EU external competences, integration, association, EU development cooperation.

З часу створення в 1958 р. Європейський Союз* побудував досить комплексну мережу зв'язків із країнами, які розвиваються, що сприяло становленню його як активного актора міжнародної політичної системи. Європейський Союз разом із державами-членами за даними Організації із економічного співробітництва і розвитку надає більше половини офіційної допомоги для розвитку 22 найбільш розвинених країн. Більше того, внесок ЄС як окремого актора, що діє незалежно від двосторонніх програм держав-членів, становить десятку частину офіційної допомоги для розвитку*. З огляду на таку міжнародну активність ЄС в питаннях надання допомоги з розвитку

* У статті назва «Європейський Союз» вживається для загального позначення всієї сукупності Європейських Спільнот, які історично йому передували, зокрема стосовно Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейської Економічної Спільноти (у 1993 р. назву «Європейська економічна спільнота» було змінено на «Європейська Спільнота»), Євратому, окрім випадків, коли безпосередньо розглядається їх діяльність.

* На 2007 р. Європейська Комісія надала допомоги на суму 11,8 млрд. долл. із загальної суми 103,5 млрд. долл., допомоги розвиненими країнами. (Final Official Development Assistance (ODA) data for 2007. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/47/25/41724314.pdf>)

виникає питання про його компетенцію в цій сфері, оскільки Римська угода про заснування Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС) наділяла його зовнішніми повноваженнями у сфері спільної торговельної політики та уповноважувала створювати зв'язки асоціації.

Питання розвитку зовнішніх компетенцій ЄС розглядається у працях В. Муравйова, зарубіжних науковців П. Бекгаута, С. Пірса. Варто також відзначити інтенсивний розвиток наукової літератури, що стосується висвітлення зовнішньополітичної поведінки ЄС, зокрема праці М. Сміта, К. Сміта, Р. Вайта та інших.

Метою статті є з'ясування шляхів формування та особливості зовнішньополітичної компетенції ЄС в реалізації політики співпраці з питань розвитку.

Становлення політики допомоги ЄС країнам, що розвиваються, є складним поєднанням історичних, моральних та економічних мотивів. Одним із основних чинників була потреба врахування колоніальних інтересів держав-членів, перш за все Франції. В контексті деколонізації і війни в Алжирі для Франції було важливим забезпечити спеціальні зв'язки із колишніми колоніями. Крім того, Франція мала значні економічні інтереси, які залежали від торгівлі із заморськими територіями. Тому забезпечення для колишніх колоній привілейованого доступу до ринків метрополії та поширення преференційного доступу до ринків ЄЕС стало однією із основних умов, які дозволили Франції підписати Римські угоди 1957 р. Європейські країни загалом також відчували потребу в розвитку відносин із країнами третього світу, оскільки частка їхнього експорту в ці країни становила близько 30%. За окремими позиціями імпорту, наприклад, міді, каучуку, урану, країни ЄЕС були цілком залежними від поставок з колишніх колоній [2, 112]. Потрібно також брати до уваги і почуття певної відповідальності в ЄС за долю колишніх колоній та моральну потребу сприяти розвитку цих країн.

Формальне викладення ідеї політики співпраці з питань розвитку можна знайти в статтях 131–136 Римської угоди про заснування ЄЕС. Так, у статті 131 зазначено, що «держави-члени згодні асоціювати зі Спільнотою неєвропейські країни та території, що підтримують особливі стосунки з Данією, Францією, Нідерландами та Сполученим Королівством. Метою асоціації є підтримання економічного та соціального розвитку країн та територій та встановлення близьких економічних стосунків між ними та Спільнотою як цілим...». В наступній статті визначались правила доступу товарів цих країн на територію ЄЕС [13]. Саме з цих положень Римської угоди постали принципи і практика асоціювання, які на початковому етапі стали основою для політики співпраці з питань розвитку ЄС.

Асоціювання передбачало укладання преференційних угод. У статті 238 Римської угоди про заснування ЄЕС зазначалось, що Спільнота може укладати з однією чи кількома третіми країнами або міжнародними організаціями угоди, що запроваджують асоціацію. Такі угоди передбачають взаємні права й обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури. Ці угоди

повинні були укладатись Радою, яка діє одногосно після консультації із Асамблеєю [13, стаття 238 (2)]. Окрім вказівки на те, що угоди про асоціацію мають містити взаємні права й обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури, в установчому договорі не міститься жодних роз'яснень щодо суті таких угод. Одним із підходів до розуміння змісту асоціації може бути їх обмеження укладанням торговельних угод переважно про доступ товарів асоційованих країн, які «підтримують особливі стосунки з Данією, Францією, Нідерландами та Сполученим Королівством» [13]. Адаже розробники угоди передбачили укладання лише торговельних угод і угод про асоціацію як єдиних чітко окреслених зовнішніх компетенцій Спільноти.

Проблема визначення змісту концепту асоціації, викладеного у тексті Римської угоди про заснування Європейської Економічної Спільноти, полягала в тому, що кожна міжнародна угода передбачає взаємні права й обов'язки, а більшість – також і спільні дії та спеціальні процедури. Отже, договір вказував на структурні характеристики угод про асоціацію, однак сам зміст асоціації потребував роз'яснення. Лише у 1987 р. у своєму рішенні, що стосувалось справи 12/86 «*Meryem Demirel v. Stadt Schwöbisch Gmünd*», Суд Європейської Спільноти дав таке роз'яснення. Суд визначив, що «асоційована угода створює спеціальні і привілейовані зв'язки із державою, що не входить до ЄС, однак бере участь у системі Спільноти» [7]. Таким чином, Суд ЄС в тлумаченні концепції асоціації посилається на «створення спеціальних зв'язків» та «участь асоційованої країни в системі Спільноти». Перша частина стосується встановлення спеціальних умов відносин, наприклад, допуску товарів асоційованої країни на єдиний ринок ЄС. Друга частина не передбачала участі країни, з якою укладена угода, у роботі Європейського Союзу чи його інституцій, а означала, що певні політики, наприклад, внутрішній ринок, політика конкуренції, повинні до певної міри бути поширені на асоційовані країни [8, 17].

Угоди про асоціацію відразу стали основним інструментом відносин ЄС із колишніми переважно французькими колоніями на африканському континенті. Однак практика ЄС використання двосторонніх угод про асоціацію потрапила під жорстку критику як намагання «залучити ці країни до європейського імперіалізму» [2, 270].* Тому починаючи з 1964 р. відносини із цими країнами почали будуватись на основі колективної угоди про асоціацію: Яундеська конвенції асоціювала вісімнадцять африканських країн та Мадагаскар із Європейською Спільнотою та передбачала взаємний преференційний режим торгівлі, систему пільгового фінансування та спільні інституції [15]. В подальшому формула асоціації лягла в основу наступних

* Наприклад, у 1960 р. 80% торгівлі та 98% економічної допомоги асоційованих країн припадало на ЄС.

конвенцій, які регулювали відносини ЄС з країнами, що розвиваються: Яундеська конвенція II, Ломейські конвенції I-IV* та Котонуська угода I-II**.

Можливість використання формули асоціації для розвитку відносин із країнами, що розвиваються, не викликала сумнівів, особливо через те, що угоди потребували одностайного прийняття рішень Радою та укладались як «змішані». Сторонами цих угод є як ЄС, так і держави-члени, що давало останнім вирішальне слово і можливість накласти вето. Однак якщо на початку формула асоціації і використання торговельних інструментів були рушійними силами політики співробітництва з питань розвитку, то з часом їх обмеженість ставала більш очевидною. Адже не можливо укласти угоди про асоціацію з усіма країнами, які розвиваються, особливо, коли кількість таких держав у процесі деколонізації значно зросла, а «поняття «розвиток» є набагато ширшим ніж поняття «торгівля», на преференційності якої були побудовані такі угоди» [4, 107].

З часу підписання Римської угоди про заснування ЄЕС заходи політики у сфері співпраці з питань розвитку ЄС, які не входили до сфери асоціації і спільної торговельної політики, наприклад, гуманітарна допомога, могли бути реалізовані на основі статті 235 (тепер стаття 352 ДФЄС), в якій зазначалося, що «якщо в контексті роботи внутрішнього ринку, діяльність Спільноти визнано потрібною для досягнення однієї з цілей Спільноти, та якщо в цьому Договорі не обумовлено потрібні повноваження, то на пропозицію Комісії та після отримання згоди Європейського Парламенту Рада одностайно вживає належних заходів» [3]. Це положення Римської угоди також застосовувалось і для укладання угод про співпрацю із державами, які не входили до системи Яундеських чи Ломейських конвенцій [10, 167].

Обмеженість викладених вище положень Римської угоди для реалізації політики співпраці з питань розвитку ЄС ставала дедалі більш очевидно, що також засвідчило рішення Суду ЄС. Справа стосувалась розподілу компетенції Спільноти і держав-членів у реалізації політики співпраці з питань розвитку. Суд ЄС у справі «Європейський Парламент проти Ради

® Першу Ломейську Конвенцію було підписано в Ломе (Того) у лютому 1975 р. Вона виникла як намір країн ЄС гарантувати собі регулярне постачання сировини та збереження привілейованих позицій на своїх заморських ринках, а також частково з почуття відповідальності за своє колоніальне минуле. Сторонами Конвенції спочатку були 46 африканських, карибських та тихоокеанських країн (АКТ) та ЄС (на час укладання четвертої Ломейської конвенції – 71) та ЄС. Ломейська конвенція базувалась на системі тарифних преференцій, яка давала АКТ доступ до європейського ринку та спеціальних фондів Європейського Фонду розвитку, що забезпечували стабільність цін на сільськогосподарські та сировинні товари, а також доступ до позик Європейського інвестиційного банку.

** У 2000 р. на зміну Ломейській конвенції в Беніні було підписано Котонуську угоду. Однією з її відмітних рис є те, що вона поширює існуюче партнерство на нових акторів – громадянське суспільство, приватний сектор, профспілки, місцеві органи влади, які можуть залучатись у процес консультування, планування національних стратегій розвитку та отримують доступ до фінансових ресурсів й управління програмами розвитку.

(справа Ломе IV)» визначив, що повноваження Спільноти в питаннях розвитку не є виключними і країни-члени можуть діяти самостійно. Суд також постановив, що повноваження щодо імплементації фінансової допомоги ЄС є спільними для ЄС і держав-членів [5]. В іншій справі – «Європейський Парламент проти Ради і Комісії (справа Бангладеш)» Суд ЄС постановив, що ЄС не має виключної компетенції у сфері гуманітарної допомоги і що державам-членам не забороняється діяти колективно в рамках Ради чи поза нею [6].

Очевидно, що за таких обставин діяльність ЄС у сфері політики співпраці з питань розвитку потребувала внесення змін до установчих договорів. Стаття 130u Маастрихтської угоди (тепер стаття 208 ДФЄС) вказувала, що політика Спільноти у сфері співпраці з питань розвитку, що доповнює та зміцнює політики держав-членів, має заохочувати: стабільний економічний та соціальний розвиток країн, що розвиваються, зокрема найменш розвинених; безперешкодну та поступову інтеграцію всіх країн, що розвиваються, у світову економіку; кампанії проти злиденності. Ці положення свідчать про те, що співробітництво з питань розвитку не обмежується економічним чи соціальним розвитком. У статті 130u (2) зазначалося, що політика Спільноти сприяє досягненню загальної мети розвитку та консолідації демократії, верховенства права, шанування прав людини та засадничих свобод, а у статті 130u (3) покладено обов'язок на Спільноту і держав-членів дотримуватись взятих зобов'язань та враховувати цілі, які вони схвалили в рамках Організації Сполучених Націй та інших компетентних міжнародних організацій [12].

В Договорі про заснування Європейської Спільноти зазначалось, що політика співпраці з питань розвитку реалізується у формі багаторічних програм за сприяння Європейського інвестиційного банку (стаття 130w (2)). Стаття 130x (тепер стаття 210 ДФЄС) заохочувала Спільноту та держави-члени координувати свої політики співпраці з питань розвитку та провадити консультації щодо своїх програм допомоги між собою, зокрема, в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. В разі потреби держави-члени мали сприяти виконанню програм допомоги Спільноти [12]. Угода в Ніці доповнила політику співпраці з питань розвитку положенням про фінансову і технічну співпрацю з третіми країнами, що надало можливість Спільноті в межах своїх компетенцій здійснювати відповідні заходи співпраці (стаття 181). Крім того, стаття також встановлювала, що в обох цих сферах політика Спільноти повинна сприяти загальним цілям розвитку і консолідації демократії та прав людини, повазі до прав людини та фундаментальних свобод [14].

Зміни, які внесли установчі договори, зробили політику співробітництва з питань розвитку важливою складовою зовнішніх відносин ЄС та поєднали практику в цій сфері із фундаментальними політичними цілями Союзу стосовно прав людини, верховенства права і фундаментальних свобод. Співробітництво з питань розвитку отримало додатковий поштовх для розвитку поза межами практики асоціювання. Зокрема, ЄК уклала низку

двосторонніх договорів із країнами, що розвиваються в Азії та Африці. В середині 1990-х рр. було сформульовано комплексну політику стосовно Латинської Америки та прийнято «Азійську стратегію» [2, 130–131]. Розвиток окремого підходу ЄС до політики розвитку став важливим елементом формування його міжнародної суб'єктності, однак, не зважаючи на глобальне охоплення та зростаючу важливість, ця сфера діяльності ЄС розвивалась паралельно допороговою політикою його держав-членів.

Лісабонська угода, яка набула чинності 1 грудня 2009 р., підтвердила належність політики співпраці з питань розвитку до спільних повноважень ЄС і держав-членів. Стаття 4 (4) ДФЄС вказує, що «у сфері співробітництва з питань розвитку та гуманітарної допомоги Союз має компетенцію діяти та проводити спільну політику, однак здійснення цієї компетенції не повинне мати наслідком припинення реалізації державами-членами своїх політик» [3].

Лісабонська угода також упорядковує складові цього напрямку діяльності ЄС, об'єднавши їх у розділ під назвою «політика співпраці з третіми країнами», який складається із трьох частин: співробітництво з розвитку; економічне, фінансове і технічне співробітництво із третіми країнами та гуманітарна допомога. Так, первиною метою співробітництва з розвитку є зменшення та усунення бідності (стаття 208 ДФЄС). Союз здійснює економічні, фінансові та технічні заходи співпраці включно з допомогою, зокрема, фінансовою, третіми країнами (стаття 212 ДФЄС). Окреслено можливість проведення гуманітарних операцій, метою яких є «допомога населенню третіх країн, які є жертвами природних і техногенних катаклізмів задля задоволення гуманітарних потреб» (стаття 214 ДФЄС) [3].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. У статті було розглянуто зовнішні компетенції Європейського Союзу в політиці співпраці з питань розвитку, яка має виключно міжнародну направленість, однак не була визначена як окрема політика в установчих угодах аж до Маастрихтської угоди. З часу запровадження в кінці 1950-х рр. вона розвивалась на основі концепції асоціації, котра відіграла виключну роль в її становленні. Зміни установчих угод виокремили її в окрему політику, реалізація якої відбувається в рамках принципів і цілей зовнішніх дій Союзу загалом.

Компетенції Європейського Союзу у політиці співпраці з питань розвитку є важливою складовою його міжнародної суб'єктності, тому продовження дослідження потенціалу міжнародних дій ЄС, зокрема, у сфері захисту довкілля, економічного і монетарного союзу та свободи, безпеки і справедливості, виглядає досить перспективним.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Agreement establishing an Association between the EEC and Turkey // Official Journal of the European Communities. – 1973. – №C113/2. – P. 2–8. 2. Bretherton, Ch. The European Union as a Global Actor / Ch. Bretherton, J. Vogler. – London : Routledge, 2002. – 316 p. 3. Consolidated version of the treaty on the functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. – 2008. – №C115 (Volume 51). – P. 47–201. 4. Eeckhout P. External relations of the European Union : legal and constitutional foundations / Piet Eeckhout. – Oxford ;

New York : Oxford University Press, 2005. – lxii, 490 p. **5.** Judgment of the Court of 2 March 1994. European Parliament v Council of the European Union. Case C-316/91 // European Court reports. – 1994. – P. I-00625. **6.** Judgment of the Court of 30 June 1993. European Parliament v Council of the European Communities and Commission of the European Communities. Joined cases C-181/91 and C-248/91 // European Court reports. – 1993. – P. I-036. **7.** Judgment of the Court of 30 September 1987. – Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd. – Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Stuttgart – Germany. – Association agreement between the EEC and Turkey – Freedom of movement for workers. **8.** Lenaerts K. The European Community s Treaty-Making Competence / Koen Lenaerts and Eddy De Smijter // Yearbook of European Law. – 1996. – № 16. – P. 1–58. **9.** Opinion of the Court of 4 October 1979. Opinion given pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the EEC Treaty. International Agreement on Natural Rubber. Opinion 1/78 // European Court reports. – 1979. – P. 02871. **10.** Peers S. EC Frameworks of International Relations: Co-operation, Partnership and Association / Peers S. // The general law of E.C. external relations / edited by Alan Dashwood and Christophe Hillion. – London : Sweet & Maxwell, 2000. – P. 160–176. **11.** The Association Agreement between the EEC and Greece (24 August 1962). – Режим доступу : www.ena.lu/note-council-association-agreement-eec-greece-24-august-1962-020003634.html. **12.** Treaty establishing the European Community (Consolidated version 1992) // Official Journal of the European Communities. – 1992. – № C224. – P. 6–130. **13.** Treaty establishing the European Economic Community (1957). – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11957E/tif/TRAITES_1957_CEE_1_EN_0001.tif. **14.** Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts // Official Journal of the European Communities. – 2001. – № C80. – P. 1–87. **15.** Yaoundé Convention. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/development/geographical/cotonou/lomegen/lomeitoiv_en.cfm#yaounde.

УДК 327(438)

В.О. Гуменюк

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

У статті проаналізовано процес нормативно-правового оформлення трансформації політичної системи Польщі в кінці 80-х – 90-х роках ХХ ст.

Ключові слова: *політична система, трансформація, нормативно-правові документи.*

In article is analysed process of is standard-legal registration of transformation of political system of Poland in the 80th–90th years XX century.

Keywords: *political systems, transformation, regulatory and legal documents.*

У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття сталася історична подія в Центрально-Східній Європі, яка вплинула не тільки на хід історії в цьому регіоні, а й в усьому світі. Розпався соціалістичний блок, з мапи світу зник Радянський Союз. Одним з основоположником цього процесу стала Польща. Фактично це була перша країна, в якій розпочалися трансформаційні процеси, які стосувалися різних галузей життя держави, але в першу чергу політики. В політиці та політологічній науці існує термін «політична воля», саме завдяки політичній волі під час засідань «Круглого

столу» вдалося мирним шляхом домовитися опозиції та владі про зміну державного устрою та політичної системи країни. Була проголошена демократизація держави та суспільства, основним показником якої була і є плюралізація політичної системи. Вивчення процесу формування політичної системи в посткомуністичних країнах актуальне і до сьогодні, хоча і пройшло понад двадцять років з часу її створення, вона й досі трансформується. Дослідження витоків формування політичної системи Польщі дасть змогу зрозуміти чому на сьогоднішній день вона набула такої форми, і дозволить спрогнозувати в якому напрямі буде змінюватися. Основою трансформації будь-якої політичної системи є нормативно-правові документи, які легалізують цей процес і формують державну політику.

Темі формування політичної системи в посткомуністичній Польщі природно велику увагу приділяють польські науковці, такі як А. Дудек, А. Антошевський, Я. Раціборський, М. Валецьк, Я. Майхрововський. Вони у своїх дослідженнях комплексно підходять до цієї теми, не виокремлюючи окремого аспекту трансформації політичної системи Польщі. Серед українських науковців тему політичної модернізації Польщі порівняно з Україною першою дослідила Г.І. Зеленько у своєму дисертаційному дослідженні «Україна і Польща: моделі політичної модернізації».

Метою статті є дослідження витоків та процесів трансформації політичної системи Польщі в кінці 80-х – 90-х рр. ХХ ст. в аспекті її нормативно-правового оформлення шляхом прийняття відповідних законів і нормативно-правових документів, які спрямовували та впливали на формування політичної системи.

Засідання «Круглого столу» дали поштовх процесу трансформації в польській державі в усіх сферах її життя. Осторонь не залишилися і процеси перетворень в устрої держави і політичній системі Польщі. Ще під час його засідань було досягнуто домовленостей щодо прийняття нового закону, який би уможливив легалізацію та реєстрацію союзу робітників «Солідарність», який виник в 1980 р. з метою охорони прав працівників, і до 1989 р. був одним з головних осередків руху спротиву проти уряду Польської Народної Республіки. Через два дні після завершення засідань, а саме 7 квітня 1989 р., за підписом голови Ради країни Войцеха Ярузельського побачив світ Закон «Право про товариства» [8]. Метою прийняття цього закону було, як записано в самому законі, «створення умов для повної реалізації гарантованою Конституцією Польської Народної Республіки свободи зібрань згідно із «Загальною декларацією прав людини» і «Міжнародним пактом про громадянські та політичні права», для надання змоги громадянам рівного, не зважаючи на переконання, права на участь в публічному житті й висловлення різних поглядів, а також реалізації індивідуальних зацікавлень» [8, 333]. Одночасно з прийняттям закону про товариства було прийнято зміни до Конституції ПНР 1952 р., які передбачали запровадження законодавчого органу Сенату, який мав право вносити поправки до законів і право законодавчої ініціативи. Було запроваджено посаду Президента ПНР, який перебирав на себе повноваження ліквідованої Ради Держави [6]. Ще одним

важливим документом, який побачив світ 7 квітня 1989 р., став «Виборчий статут до Сейму Польської Народної Республіки X каденції», терміном його повноважень визначалися 1989–1993 рр., він замінив «Виборчий статут до Сейму Польської Народної Республіки» від 29 травня 1985 р. Саме за новим виборчим статутом і відбулися «контрактові» вибори, за результатами яких, як і було домовлено під час засідань «Круглого столу», 65% місць (299 мандатів) в Сеймі гарантовано зайняли представники Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) та інших провладних партій та організацій. Варто звернути увагу на те, що 35 місць з 299 було призначено для прокомуністичних католицьких організацій, інші 161 місце зайняли безпартійні кандидати, переважно представники «Солідарності» [1, 54]. 7 квітня 1989 р. «Виборчим статутом до Сенату Польської Народної Республіки» було виписано і механізм обрання нововведеного органу ПНР Сенату, за яким сенатори обиралися на загальнонаціональних виборах в одномандатних мажоритарних округах по два сенатори з кожного воеводства, а з воеводств варшавського та катовіцького по три. На Сенат не розповсюджувалася домовленість про квотування місць, в результаті чого 99 сенаторських мандатів отримали представники «Солідарності» і один позапартійний.

Наступним етапом системних перетворень та становлення партійної системи в Польщі стало внесення змін до Конституції ПНР 1952 р. 28 грудня 1989 р. Причиною таких дій «контрактового» Сейму та Сенату, які провели ці зміни, стали швидкі зміни в країні та демократизація парламенту Польської Народної Республіки.

Грудневі зміни до Конституції 1952 р. цілком змінили зміст першого її розділу. Замінено назву держави з «Польська Народна Республіка» на «Республіка Польща», так само і відбулася зміна назви основного закону Польщі, який з грудня 1989 р. вже називався – Конституція Республіки Польща. Усунуто статті, які стосувалися провідної ролі ПОРП та дружніх стосунків з Радянським Союзом. Зміни торкнулися і державної символіки, Білому Орлу на гербі Республіки Польща повернули корону. В оновленій Конституції з'явилися нові підвалини державного устрою, а саме те, що «Республіка Польща є демократичною правовою державою, втілюючи в життя принципи суспільної справедливості» [5, 1147]. І вперше після засідань «Круглого столу» в правових документах йшлося про плюралізацію політичної системи Польщі. В оновленій в грудні 1989 р. Конституції з'явилася ст. 4 пункт 1, в якому йшлося про те, що «Політичні партії об'єднують на основі добровільності та рівності громадян Республіки Польща з метою впливу демократичними методами на формування державної політики» [5, 1147].

Стаття про політичні партії в оновленій 29 грудня Конституції Республіки Польща зобов'язала «контрактовий» Сейм прийняти і Закон «Про політичні партії», оскільки перший законопроект стосовно цього питання був внесений до Сейму ще у вересні 1989 р. Загалом до Сейму було подано три законопроекти закону про політичні партії: перший від Демократичної Партії

Польщі, ПОРП-у і Союзу Християнсько-Суспільного, до якого долучилися також Товариство «РАХ» і Польський Союз Католицько-Суспільний. Свій проект внесла в січні 1990 р. також і Рада міністрів. Найбільш ліберальні пропозиції містив проект, підготовлений групою послів Громадянського Клубу Парламентарного [2, 107].

З часу внесення першого законопроект закону про політичні партії до Сейму Польщі і до часу прийняття Закону «Про політичні партії», 28 липня 1990 р., пройшов майже рік, і весь цей період ніс у собі лавинні політичні зміни, як в Польщі, так і за її межами. Те, що в перших проектах здавалося революційними змінами, на момент прийняття Закону було видно, що він не встигає за темпом демократичних перетворень у країні. Протягом тих десяти місяців в Польщі точилася пошвавлена дискусія щодо ролі політичних партій як таких, і взагалі щодо потреби прийняття цього закону і майбутньої його форми.

Закон «Про політичні партії» ухвалили 28 липня 1990 р., лише один посол сейму був проти і дев'ятнадцять утрималося. Цей закон можна віднести до найкоротших і найбільш лаконічних у світі. Положення закону стосувалися лише принципів засад, частково заповнюючи прогалину, яка виникла після грудневих конституційних змін 1989 р.

Головне значення, як для політичних партій, так і в певному сенсі для польської політичної системи, мала ст. 4 п.1 закону (партії отримували статус фізичної особи) і ст. 6 (яка стосувалася фінансів та фінансування партій).

В ст. 4 п. 1 йшлося про те, що «Політична партія отримує статус юридичної особи одразу після внесення її до списку політичних партій, яке здійснює Воєводський Суд у Варшаві» [4, 762]. Але найбільш важливим та одним із найбільш обговорюваних питань під час розгляду законопроект про політичні партії було питання кількості осіб, які могли створити політичну партію. В остаточному варіанті польські парламентарі зійшлися на тому, що для подання заяви про створення політичної партії за Законом «Про політичні партії» від 28 липня 1990 р., вистачить щонайменше 15 осіб. Подання про реєстрацію мало містити імена, прізвища, а також підписи осіб і адресу проживання засновників партії. Подання заяви до Воєводського Суду у Варшаві здійснювалося в присутності трьох осіб зі списку засновників партії, які брали на себе відповідальність за правдивість даних у своєму поданні.

Питання про кількість осіб, які могли створити політичну партію, породив конфлікт інтересів між великими партіями, які походили з часів ПНР, наприклад, таких, як ПОРП (пізніше Соціал-демократія Республіки Польща) і Об'єднана народна партія (пізніше Польська народна партія «Відродження»), і молодими антикомуністичними партіями. Партії, які походили з часів ПНР, і будучи прокомуністичними та провладними, намагалися таким чином витіснити з політичного життя ті партії, здебільшого антикомуністичні, які мали слабку членську базу. Наприклад, у своєму законопроекті Польська Об'єднана Робітничка Партія пропонувала зупинитися на кількості членів – засновників партії на межі не менше ніж 10

тис. осіб. Разом із тим в їхньому законопроекті обов'язковим для засновників партії було надання адреси проживання і дати народження, і це могло викликати побоювання зі сторони членів – засновників партій, що ця інформація буде використана проти них владою та іншими державними структурами. Така норма закону ускладнила б опозиційним партіям оформлення необхідних документів для реєстрації [2].

Норма в 15 осіб для заснування політичної партії в Польщі за Законом «Про політичні партії» 1990 р. на початку 90-х років ХХ століття, а особливо перед першими вільними виборами 27 грудня 1991 р., породила велику кількість політичних партій. Воеводський Суд у Варшаві на той час зареєстрував близько 300 політичних партій. Здебільшого ті партії несли в собі «кухонний» характер, і їхня діяльність не пішла далі «кухні». Через цю норму в країні не існувало виразно сильних партій, які б могли самостійно взяти владу в свої руки. У результаті цього країна мала нестабільні уряди, оскільки вони створювалися ідеологічно та політично строкатими партійними коаліціями.

Хотілося б також ще трохи зупинитися на цифрі в 15 осіб, які могли створити партію. Ця цифра не була взята з неба, а перекочувала з Закону «Право про товариства» від 7 квітня 1989 р., а саме – зі ст. 9 цього закону. В ній йдеться про те, що «особи в кількості, як мінімум п'ятнадцять, які хочуть створити товариство, ухвалюють статут і вибирають комітет засновників» [8, 334]. Проте Закон «Про політичні партії» не перейняв більш важливої норми, на думку автора, яка містилася в ньому, – це обов'язкового ухвалення статуту партії. Законом про політичні партії не передбачалася при створенні та поданні до Воеводського Суду в Варшаві заяви про реєстрацію партії подача статуту та програми партії. Крім того нічого не йшлося там і про ведення внутрішньої документації, яка мала регулювати внутрішню діяльність партії, механізм обрання керівництва та структури партії, прийняття або виключення її членів, і найважливіше, це написання важливих документів партії: програми та ідеологічних підстав. І суд приймаючи заяву на реєстрацію партії не мав права вимагати від засновників такого документа. Вистачало лише пояснити механізм обрання керівного органу партії.

Лише в 1996 р. ситуація стосовно статуту партії змінилася завдяки рішенням Конституційного Трибуналу, який на запит Голови Верховного Суду Польщі, всупереч позиції Генерального прокурора, повним складом постановив, що «Воеводський Суд в Варшаві має право вимагати від осіб, які реєструють партію, крім всіх інших документів, і статут цієї партії» [2, 129].

Ще одним важливим питанням, яке було піднято в Законі від 28 липня 1990 р., було питання фінансів та фінансування партій. Перед прийняттям Закону це збурило активну дискусію в Сеймі. Під час його обговорення відбулося розмивання кордонів у площині партійно-групових інтересів. Всім було зрозуміло, що шляхи розв'язання цього питання всіма партіями проходили через призму їхньої матеріальної ситуації. Більше того ця норма

закону в деякій мірі могла визначити результати майбутніх перших вільних виборів до парламенту Польщі 1991 р..

Отже, за законом формування матеріальних статків передбачалося шляхом членських внесків, перепису майна, пожертвувань громадян, і найголовніше – шляхом ведення партією господарчої діяльності. В ст. 6 п. 2 закону йдеться про те, що «політична партія може проводити господарську діяльність лише у формі кооперативів або участі в спілках» [4, 762]. Прибутки з господарської діяльності, які йшли на статутну діяльність партії, не підлягали оподаткуванню. Це у свою чергу дало змогу політичним партіям, які вже існували, зберегти своє майно, а партіям, які лишень формувалися, – накопичити капітал, який би в майбутньому дав можливість їм конкурувати на політичній сцені Республіки Польща.

Як підсумок стосовно Закону «Про політичні партії» від 28 липня 1990 р. можна сказати те, що цей закон породив дві панівні категорії партій:

1. партії, які мають статус юридичної особи завдяки внесенню її Воєводським Судом у Варшаві до реєстру партій;
2. партії, які не були внесені до реєстру і не мали статусу юридичної особи.

Але то не означало, що друга категорія партій не могла виконувати основні функції, характерні для партії, а детальніше – участі у виборах. Всі виборчі статuti, починаючи з 1989 р., надавали політичним партіям і групам громадян можливість висунення кандидатів на виборах. Тим більше, виборчі комітети, які творили виборці, отримували також статус юридичної особи, рівнозначний партіям з партійного реєстру Воєводського Суду в Варшаві. Велике значення і успіх першого закону про політичні партії в Республіці Польща полягав в тому, що було створено прозорі юридичні підстави легальної діяльності політичних партій.

Незважаючи на революційність Закону «Про політичні партії» 28 липня 1990 р. він дуже швидко втратив свою актуальність через швидку еволюцію політичних партій та політичної системи Польщі. Після парламентських виборів у 1991 та 1993 роках було видно, що цей закон не встигає за подіями, і в 1997 році, напередодні чергових парламентських виборів, було прийнято рішення ухвалити новий закон стосовно існування та діяльності політичних партій.

Закон «Про політичні партії» ухвалено 27 червня 1997 р., перейняв загальні та основні принципи діяльності політичних партій з попереднього закону, але разом із тим ввів у життя такі норми, які сприяли стабільному розвитку політичної системи Польщі [3].

В законі від 1997 року, як реакція на рішення Конституційного Трибуналу 1996 р. щодо статуту партій, з'явився другий розділ, в якому виписувалися принципи внутрішньої діяльності партії. В першу чергу закон змусив політичні партії в обов'язковому порядку прийняти статuti партій. Статут мав містити цілі, структуру та основи діяльності партії. Крім того, статут регулював внутрішню діяльність партії, а саме: спосіб набуття та втрати членства в партії, права та обов'язки членів, спосіб формування та

функціонування органів і регулювання фінансової діяльності партії. Одним із головних принципів діяльності партії було те, що закон про політичні партії переводив їх в демократичну площину, змусивши приймати свої рішення лише більшістю голосів: «політичні партії приймають усі свої рішення більшістю голосів» [3, 3125].

Інше нововведення торкалося реєстрації нових політичних партій у Воєводському Суді в Варшаві. За законом 1997 р. право на створення політичної партії вже мали не менше ніж 1000 громадян Польщі, які досягли 18-ти річного віку. Крім заяви на реєстрацію партії, потрібно було подати статут партії, список з 1000 і більше осіб із зазначенням їхніх імені та прізвища, адреси проживання, номеру загальної електронної системи реєстрації людей, із особистим підписом кожного громадянина зі списку [3].

Збільшення законом 1997 р. кількості громадян, необхідної для створення партії з 15 до 1000 осіб виходило з того, що через норму попереднього закону 1990 р. в країні в суді зареєструвалося близько 300 політичних партій, які лежали «мертвим» баластом і дезорієнтували громадян Польщі, а норма в 1000 осіб дала змогу збільшити партії і змусити їх проводити активну політичну діяльність.

Заохоченням до активної політичної діяльності партій, яка в першу чергу виявлялася в участі політичних сил у виборах, були державні дотації, які гарантував закон «Про політичні партії» 1997 р. Такі дотації передбачалися для партій, які під час виборів до Сейму, створюючи самостійний виборчий комітет, отримували 3% голосів. Якщо партія входить до складу коаліції, фінансуються партії – учасниці коаліції лише за умови здобуття цією коаліцією 6% голосів [3].

Також партії отримали право на формування Виборчих Фондів, діяльність яких передбачалася лише на час проведення виборів і за умови витрачання зібраних коштів лише на виборчу діяльність партії чи коаліції.

Отже, починаючи з 1989 р. і до сьогодні, під час всеохоплюючих трансформаційних перетворень, Польща стала на шлях демократизації та плюралізації політичної системи, формування якої намагалися скерувати шляхом ухвали двох законів «Про політичні партії» 28 липня 1990 р. та 27 червня 1997 р. Перший закон про політичні партії, хоч і можна віднести до найкоротших і найбільш лаконічних у світі, але разом із тим він був на часі, і саме завдяки йому в країні відбувалася юридична легалізація партій, в першу чергу тих, які в часи ПНР були заборонені. Поява другого закону 27 червня 1997 р. – це в першу чергу висновки з недоліків попереднього закону і результат функціонування політичної системи Польщі в період 1989–1997 рр. Оскільки за ці вісім років Польща пережила троє виборів, серед яких двоє, 1991 та 1993 років, були вільними, варто зауважити, що Закон «Про політичні партії» 27 червня 1997 р. з деякими змінами функціонує і сьогодні, що у свою чергу означає актуальність його, як на 1997 рік, так і на 2011, а також незмінність політики в побудові політичної системи Республіки Польща.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Dudek A. Historia polityczna Polski: 1989-2005. – Kraków: Wydawnictwo Arkana, 2007. – 534 s.
2. Majchrowski J. Pierwsza polska ustawa o partiach politycznych a podstawy pluralizmu politycznego u zarania III RP / Jan Majchrowski // Studia Iuridica. – 2004. – № 43. – S. 105–134.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – S. 3124–3132.
4. Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o partiach politycznych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1990. – S. 762–763.
5. Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – 1989. – S. 1147–1148.
6. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – 1989. – S. 317–321.
7. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989 – 1993 // Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – 1989. – S. 321–330.
8. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach // Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – 1989. – S. 333–338.
9. Wybory '91 a polska scena polityczna / pod red. Stanisława Gebethnera i Jacka Raciborskiego; aut. Anna Banaszekiewicz [et al.] – Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Inicjatyw Społecznych «Polska w Europie», 1992. – 217 s.
10. Антошевський А. Розвиток польської партійної системи після 1989 р. / А. Антошевський // Магістеріум. – 2008. – Вип. 31: Політичні студії. – С. 76–85.
11. Дунаєва Л.М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Л.М. Дунаєва ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2001. – 16 с.
12. Зеленько Г.І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г.І. Зеленько ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2001. – 20 с.
13. Валецьк М. Партійні організації в Польщі (1989–1999 рр.) / М. Валецьк. – Режим доступу : http://parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=101&iar_id=55&as=2.

УДК 327(477)(477)

В.М. Завадський, М.О. Замікула

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: СПЕЦИФІКА І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті висвітлюються напрями міждержавного співробітництва України з Латвією, Литвою і Естонією та визначаються особливості взаємовідносин з державами Балтії на сучасному етапі.

Ключові слова: співробітництво, європейська інтеграція, партнерство.

The article highlights the areas of interstate cooperation between Ukraine and Latvia, Lithuania and Estonia. It describes features of the present relationship with the Baltic states.

Keywords: cooperation, European integration, partnership.

Дослідження питань відносин України з країнами Балтії посідає важливе місце в контексті вивчення співробітництва на пострадянському просторі. На сьогодні Латвія, Литва та Естонія є найбільш успішними з колишніх радянських республік, але аналізуючи стан розвитку взаємодії України з цими країнами, варто зазначити брак імплементаційної складової існуючої договірної бази.

Взаємодія України з країнами Балтії переважно фокусується на партнерстві в контексті євроатлантичної інтеграції та роботі парламентських груп. На нашу думку, Україна та держави Балтії мають значні перспективи розвитку в царині балто-чорноморського співробітництва, яке на сьогодні має стати рушійною силою подальшого поглиблення відносин.

Нині в Україні не існує комплексного дослідження зазначеної проблеми. Вітчизняні політологи та історики зосереджують увагу переважно на взаємодії в контексті глобалізації та створенні Балто-Чорноморської дуги. Зокрема, у статтях О. Вонсовича, Я. Матійчика та В. Кузнецова здійснено аналіз моделей співробітництва та перспективи поліпшення україно-балтійських відносин [1, 2]. З огляду на викладене вище, **метою** запропонованої наукової розвідки є висвітлення основних тенденцій співпраці України з країнами Балтії у 1991–2010 рр.

Відносини України з найбільшою з прибалтійських країн – Латвією мають довгу історію та формувалися впродовж двох десятиліть. Спільне радянське минуле, з огляду на сучасний стан взаємодії, практично не вплинуло на розвиток сучасних двосторонніх відносин. Обидві країни хоча й орієнтуються на всебічну євроінтеграцію, однак йдуть до об'єднаної Європи різними шляхами.

Угода про встановлення дипломатичних відносин між Латвійською Республікою та Україною, яку було підписано 12 лютого 1992 р. стала основою правової бази двосторонніх відносин, відкривши перспективи для плідної співпраці. Лише через рік, а саме у 1993 р., були відкриті посольства. Зараз договірну основу українсько-латвійських відносин становлять понад 50 угод.

Успішному розвитку двосторонніх відносин на початку 1990-х років між Україною та Латвією сприяв активний політичний діалог на найвищому рівні, зокрема, державні візити Президента України Л. Кучми до Риги (23–24 травня 1995 р.) та Президента Латвії Г. Улманіса в Україну (21–22 листопада 1995 р.). Під час цих візитів було укладено низку двосторонніх договорів, включаючи Договір між Україною та Латвійською Республікою про дружбу і співробітництво.

Упродовж 1990-х підтримувався на регулярній основі обмін візитами глав зовнішньополітичних відомств України і Латвії. У липні 1997 р. відбувся офіційний візит до Латвійської Республіки міністра закордонних справ України Г. Удовенка, метою якого було подальше зміцнення політичних зв'язків, поглиблення співробітництва у міжнародних європейських і міжрегіональних структурах. У лютому 2000 р.у відбувся візит в Україну міністра закордонних справ Латвії І. Берзіньша. Візит-

відповідь у Латвію здійснив міністр закордонних справ України А. Зленко в лютому 2002 р. У Відні 27–28 листопада 2000 р. відбулася зустріч міністрів закордонних справ України і Латвії А. Зленка і І. Берзінша під час засідання Ради міністрів ОБСЄ. У 1999 р. відновлено парламентське співробітництво та встановлено безпосередні контакти між групами зі співробітництва Верховної Ради України та Сейму Латвії.

У рамках активізації двосторонніх контактів на рівні глав оборонних відомств двох країн у вересні 2000 р. відбувся офіційний візит до Латвії міністра оборони України О. Кузьмука, під час якого було підписано Програму військового співробітництва між оборонними відомствами України та Латвії.

Чільне місце у двосторонніх відносинах посідало співробітництво у галузі культури й освіти. У 1991 р. у м. Рига відкрита та успішно функціонує державна українська середня школа, яка фінансується з державного бюджету Латвії, а також отримує державну матеріальну підтримку України. Уряд Латвійської Республіки постійно приділяє увагу діяльності школи.

Українсько-латвійські відносини в галузі економіки мають великий потенціал розвитку. Будучи другою за величиною країною Європи, Україна є привабливою для латвійських підприємців як своїм географічним розташуванням, так і широкими ринковими можливостями. Основними галузями латвійсько-українського економічного співробітництва є торгівля, фінансові та інші послуги. Аналізуючи динаміку економічного співробітництва між двома країнами, варто зазначити, що попри існуючий потенціал, сторони залишаються поза п'ятіркою стратегічних партнерів одна для одної. Українсько-латвійський торговельний обіг починаючи з 2008 р. постійно зменшується. У 2008 р. він становив 192 132 000 євро, через два роки ця цифра зменшилася до 57 309 000 євро [3].

Пріоритетною в економічному співробітництві для обох сторін є банківська сфера, яка має інтерес для обох сторін як інвестиційна галузь та сфера фінансових послуг.

Аналізуючи динаміку та зміст відносин України та Латвії, зазначимо, що країни не реалізують потенціал відносин повною мірою. Більша частина двосторонніх документів, що мають характер регулятора відносин, мають переважно декларативний характер.

Літопис відносин України з Литвою варто починати з моменту, коли обидві країни стали незалежними. 12 грудня 1991 р. були встановлені дипломатичні відносини між Україною і Литовською Республікою [4]. Політично важливим кроком на цьому шляху стало прийняття 26 серпня 1991 р. Верховною Радою України постанови про визнання державної незалежності Литви, а також схвалення 4 грудня 1991 р. Верховною Радою Литви Заяви про визнання незалежності України. У серпні 1992 р. в Україні було відкрито Посольство Литовської Республіки, а через рік – Посольство України в Литовській Республіці.

Протягом першої половини 1990-х років вдалося створити надійну договірно-правову базу українсько-литовських відносин, яка нині нараховує

понад 80 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угод, а також двосторонніх документів на міжпарламентському та міжрегіональному рівнях. Наріжним каменем розвитку українсько-литовських відносин став Договір про дружбу і співробітництво, підписаний 8 лютого 1994 р.

З моменту обміну першими офіційними візитами українсько-литовський політичний діалог на вищому рівні набув особливої динаміки в останні роки. Пройдено чималий шлях до повного розуміння важливості конструктивного підходу до вирішення актуальних проблем двостороннього співробітництва. У політичному аспекті між Україною і Литвою підтримуються партнерські відносини. Розбудова спільного європейського дому, стратегічний курс України на приєднання до європейських та євроатлантичних структур, вступ Литви до ЄС та НАТО відкривають нові можливості та горизонти перед сучасними українсько-литовськими відносинами.

Свідченням високого рівня існуючого політичного діалогу і його логічним продовженням стало підписання 28 березня 2002 р. Декларації Президентів України і Литовської Республіки. Цей фундаментальний політичний документ відкрив нові перспективи для двосторонніх відносин, взаємодії на міжурядовому і міжпарламентському рівні, в досягненні життєво важливих цілей – інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. Існуюча ступінь політичної довіри, закріплена положеннями Декларації, фактично виводить українсько-литовські відносини на якісно новий рівень стратегічного партнерства.

Іншою визначальною подією став офіційний візит колишнього Президента України Л.Д. Кучми до Литовської Республіки 29–30 жовтня 2002 р. Нині успішно завершується процес імплементації зафіксованих у Декларації домовленостей. Вже створено Раду Президентів – новий унікальний для української зовнішньополітичної практики орган двостороннього співробітництва, Міжурядову Раду зі співробітництва, Асамблею Верховної Ради України і Сейму Литовської Республіки, постійно діючий бізнес-форум підприємців обох країн, незабаром набуде більш конкретних обрисів створення інтелектуального форуму.

Для України особливо цінний досвід Литви щодо вступу до ЄС, модернізації політичної системи, приведення внутрішнього законодавства у відповідність до європейських стандартів, особливостей переговорного процесу з європейськими організаціями. Прагнучи сприяти євроінтеграційному процесу України, Литва активно бере участь в обговоренні нової політики ЄС щодо нових східних сусідів і вносить пропозиції, які можуть надати Україні можливість повніше скористатися новими ініціативами ЄС.

Україна і Литовська Республіка зацікавлені в поглибленні й розвитку торговельно-економічного співробітництва. У зв'язку із вступом Литви до ЄС вживаються заходи для запобігання виникненню правового вакууму в українсько-литовській співпраці як шляхом перегляду чинних двосторонніх угод, так і підписання нових документів. Зі вступом Литви до ЄС з'являються

додаткові можливості для нарощування обсягів торгівлі між Україною і ЄС, зростають інвестиції з боку литовських компаній в українську економіку, плідотворнішими стають контакти в науково-технічній сфері.

Нині всебічно заохочується співпраця між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, спрямована на перехід від практики разових поставок до співробітництва за довгостроковими договорами й кооперування з метою використання переваг міжнародного поділу праці; формується структура й асортимент українського експорту, спроможного утримати свої позиції на литовському ринку і після вступу Литви до ЄС; зміцнюється співпраця на рівні регіонів України і Литви шляхом укладання нових договорів про співробітництво, започатковано діяльність представництва промислової палати у Вільнюсі, йде підготовка до відкриття торговельних домів України у Литві та торговельних домів Литви в Україні.

Станом на 1 січня 2004 р. в Україні було зареєстровано 132 підприємства за участю литовського капіталу із загальним обсягом інвестицій 31,972 млн. дол. США. Активно в Україні працюють такі литовські фірми і компанії: „Стата”, „Норвеліта”, „Бальтійос браста”, „Крайтяне”, „Утянос трикотажа”, „Панєвежьо кялей”, „Нарбутас и Ко”, „Дварчюню кераміка”, „Неолітас”, „Сандора”. Будівельна компанія ЗАТ „Ганнер” заснувала в Україні дочірню компанію „Ганнер інвест” і протягом двох років має намір інвестувати 50 млн. дол. США. Незабаром в Україні розпочне свою діяльність компанія роздрібної торгівлі ЗАТ „Вільняус прекіба” [5].

За даними Держкомстату України, прямі литовські інвестиції в Україні станом на 1 липня 2011 р. становили 87,7 млн. дол. США (близько 0,2% від загального обсягу інвестицій в Україну). Україна займала шосте місце серед країн-отримувачів інвестицій з Литви. У рамках реалізації інвестиційних проектів на території України працює близько 270 підприємств з литовським капіталом. Серед підприємств, що активно працюють в нашій країні, можна виділити такі литовські бізнес-структури: АТ „Ханнер”, АТ „Утянос трикотажа”, ЗАТ „Арві”, АТ „Вакару мяденос групе”, ЗАТ „БТ Інвест”, ЗАТ „Калвіс”. Загальний обсяг прямих інвестицій з України в Литву станом на 01.01.2010 р. становив 3,9 млн. дол. США (станом на 01.07.2011 р. Держкомстат України не оприлюднив дані, посилаючись на їх конфіденційність відповідно до Закону України „Про державну статистику”).

У контексті балто-чорноморського співробітництва і розвитку міжнародних транспортних коридорів цілком логічним є започаткування зв'язків між областями України й повітами Литви, через території яких ці коридори пролягають, а також портовими містами Іллічівськ і Клайпеда.

Динамічно розвиваються українсько-литовські відносини в консульській сфері. З 7 липня 2004 р. набула чинності міжурядова Угода про поїздки громадян, підписана 25 лютого 2004 р. в м. Вільнюсі. Відповідно до статті 17 цієї угоди встановлюється безвізовий порядок поїздок громадян Литви в Україну, які можуть тимчасово перебувати на території України без віз до 90 днів протягом шести місяців з урахуванням першого в'їзду.

Водночас для громадян України візи видаються безкоштовно і без пред'явлення запрошення, для власників дипломатичних і службових паспортів продовжує діяти безвізовий режим. Запровадження такого режиму поїздок громадян сприятиме подальшому розвитку двосторонніх відносин і зміцненню політичних, економічних і культурних зв'язків між двома країнами.

Існують широкі можливості і напрацювання для співробітництва в соціальній сфері, розвитку туристичної галузі. Потребують особливої уваги питання активізації культурного обміну, у сфері освіти, науки і техніки, налагодження зв'язків у сфері високих технологій.

Активно розвивається українсько-литовський політичний діалог, у тому числі на найвищому рівні. У травні 2008 р. ухвалена Спільна декларація про стратегічне партнерство двох держав, у грудні того ж року підписана Дорожня карта розвитку стратегічного партнерства на 2009–2010 роки. Починаючи з 2008 р. відбулося значне поживлення товарообігу між Україною та Литвою: 1,2 млрд. дол. США (зростання на 53% порівняно з 2007 роком). Перспективним напрямом українсько-литовського та українсько-латвійського співробітництва є реалізація спільних енергетичних проектів у рамках просування ініціативи Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського енерготранзитного простору.

Співробітництво України з Естонією розпочалося в складних умовах розпаду Радянського Союзу та відновлення державності його республік. Наша країна визнала Естонську Республіку незалежною державою 26 серпня 1991 р., а Естонія визнала незалежність України 9 грудня 1991 р. Офіційні дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 4 січня 1992 р. [6].

У подальшому співпраця між державами продовжувала активно розвиватися. Основу розвитку двосторонніх відносин в галузях, що становлять взаємний інтерес Києва та Таллінна, було закладено підписанням базового Договору між Україною та Естонською Республікою про дружбу і співробітництво від 26 травня 1992 р. [7]. Протягом наступних дев'ятнадцяти років міждержавне партнерство неодноразово підкріплювалось укладанням нових угод, які регламентували специфічні сфери співпраці та поглиблювали її загальний рівень. На сьогоднішній день понад 50 угод регламентують українсько-естонські відносини. Також розвиток співпраці між Україною та Естонією підтримувався за рахунок обміну візитами на найвищому рівні (починаючи з 1992 р. Естонію відвідали президенти України Л. Кравчук, Л. Кучма та В. Ющенко, у жовтні 2010 р. – прем'єр-міністр М. Азаров). З офіційними і робочими візитами за цей період у Києві неодноразово побували також і естонські делегації. Останніми роками активізувались двосторонні партнерські відносини на регіональному рівні (на сьогодні вони встановлені між 18-ма парами міст та регіонів країн), простежується поглиблення співробітництва в освітній та науковій галузях. Так, двосторонні угоди про партнерство укладено між кількома вищими

навчальними закладами та окремими науковими установами національних Академій наук.

Для офіційного Таллінна Україна завжди була важливим партнером на пострадянському просторі, як з політичної точки зору (як єдина держава, що могла виступити на противагу російській зовнішній політиці), так і з економічних міркувань (як надійний торговельний партнер та перспективний ринок збуту естонських товарів). Україна входить до числа найбільш активних торговельних партнерів Естонії [8]. Співпраця з нею визнана пріоритетним напрямом зовнішньоекономічної політики Таллінна. Ситуація не змінилась навіть після вступу Естонії до ЄС – наша держава опинилася серед перших країн, із якими естонське керівництво прагнуло встановити конструктивні контакти нового плану [9]. У той же час об'єктивні причини (а саме – більш рішуче, порівняно з нашою державою, реформування країнами Балтії економіки) накладають свій відбиток на економічне партнерство, визначаючи негативне сальдо українсько-естонського торговельного балансу.

Важливою сферою співробітництва між Україною та Естонією є європейська та євроатлантична політика. Естонська Республіка активно сприяє реалізації зусиль України на шляху до Європейського Союзу та вирішенню проблем соціально-економічного розвитку нашої держави. Після свого приєднання до Північноатлантичного альянсу естонське керівництво продовжило надавати підтримку країнам, що виразили бажання приєднатися до євроатлантичних структур безпеки. Естонія сприяє євроатлантичному руху України через надання консультацій з питань оборонного планування та виконання положень програми НАТО „Партнерство заради миру”, у якій наша держава бере участь. Згідно з попередніми домовленостями про співробітництво між Дипломатичною академією України та Естонською школою дипломатії молоді українські дипломати мали можливість пройти стажування в Естонії, ознайомлюючись з естонським досвідом інтеграції до ЄС та НАТО.

Естонські урядовці неодноразово заявляли, що сприятимуть усіма можливими засобами виконанню Україною Плану дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі, як тільки такий план буде запущено в дію. У квітні 2008 р. на Бухарестському саміті Організації Північноатлантичного договору міністр закордонних справ Естонської Республіки Урмас Паєт відзначив, що його держава позитивно ставиться до ідеї подальшого розширення НАТО на Схід та надання ПДЧ Україні та Грузії. Після подій у Південній Осетії, які сприяли напруженню ситуації не лише в Кавказькому регіоні, а й на всьому пострадянському просторі, керівництво Естонії ще раз чітко визначило свою позицію щодо приєднання України до НАТО [10].

Допомога надається не лише в політичній, а й у військовій сфері. Для України військова реформа є дуже важливою віхою на шляху подальшого розвитку. Її виконання потребує повної перебудови українського війська. Саме з метою підготовки офіцерів нової школи українські військові навчаються у БАЛТДЕФКОЛІ – військовому коледжі балтійських країн в м. Тарту (Естонія), де вони не тільки вивчають військову справу, а й

отримують можливість дізнатися більше про військовий досвід країн Балтії [11].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вонсович О. Моделі інтеграції України до Європейського Союзу та механізми інтеграції до НАТО / О. Вонсович // за матеріалами офіційного веб-сайту журналу Віче. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1959/>. 2. Матійчик Я. Партнерство України з країнами Балтії: новий етап / Я. Матійчик, В. Кузнецов // Стратегічна панорама. – 2003. – №2. – С. 7–14. 3. Двосторонні українсько-латвійські відносини // за матеріалами офіційного веб-сайту Міністерства Закордонних справ. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.lv/ua/ukraine/relations/>. 4. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Литовською Республікою // за матеріалами офіційного веб-сайту Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=440_005. 5. Двосторонні литовсько-українські відносини // за матеріалами офіційного веб-сайту Міністерства Закордонних справ. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.lv/ua/ukraine/relations/>. 6. Угода між Україною і Естонською Республікою про встановлення дипломатичних відносин (у формі обміну нотами) // за матеріалами офіційного веб-сайту Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=233_006. 7. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Естонською Республікою // за матеріалами офіційного веб-сайту Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=233_008. 8. Кузьома О.Ю. Можливості та загрози зовнішньоторговельного співробітництва України та ЄС у процесі розширення ЄС / О.Ю. Кузьома // Науковий вісник Академії муніципального управління : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 6. – (Серія «Економіка»). 9. Бондаренко В. Естонські дверцята в Європу (інтерв'ю з міністром закордонних справ Естонської Республіки Крістіною Оюланд) / В. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 2004. – 15–21 трав. 10. Замікула М.О. Партнерські відносини України з країнами Балтії у сфері євроатлантичної інтеграції / М.О. Замікула // Українська державність: історія і сучасність : зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (28 листопада 2008 р.) / за заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь, 2008. – с. 268–270. 11. Ljung O. New Army Intermediate Command and Staff Course (AICSC) is running // The Bugle (BALTDEFCOL newsletter). – February '09 Nr. 1. – P. 4.

УДК 327

З.І. Зайцева

УКРАЇНА НА МЕНТАЛЬНІЙ КАРТІ ЄВРОПИ

У статті розглядається генеза поняття «ментальна карта», його інтеграція в сучасний гуманітарний дискурс, оцінюються пізнавальні можливості використання різноманітних джерел в аналітичних дослідженнях міжнародного іміджу сучасної України.

Ключові слова: ментальна карта, ідентичність, цивілізація, Європа, Україна.

This article discusses the genesis of the concept of «mental map», its integration into the modern humanitarian discourse, educational opportunities are estimated using historical sources in analytical studies of contemporary international image of Ukraine.

Keywords: mental map, identity, civilization, Europe, Ukraine.

Розкриття заявленої теми статті передбачає кілька вступних зауважень стосовно термінології та історіографії. В академічний дискурс поняття «ментальна карта» (*mental map, cognitive map, kognitive Landkarte*) вперше було впроваджено американським психологом-необіхевіористом Е.Ч. Толменом (1886–1959) у 1948 р. Узагальнюючи результати досліджень у галузі експериментальної психології, він позначив ним конструкцію реакції на просторову ситуацію, яка виникає у тварин та людей на основі накопиченого досвіду і визначає тип їхньої поведінки. Починаючи з 1970-х років термін вийшов за межі експериментальної психології, насамперед завдяки працям Р.М. Доунза і Д. Сті. Перший з них – географ, другий – фахівець у сфері психології пізнання.

Сьогодні термін «ментальна карта» використовується не лише психологами і географами. На міждисциплінарному ґрунті з даною проблематикою перетинаються дослідницькі інтереси етнологів, культурологів, літературознавців, істориків, соціологів. Серед істориків найперше слід згадати тих, що працюють у тематичному полі Східної Європи, зокрема американського дослідника Ларрі Вульфа – автора знаменитої книги «Винайдення Східної Європи: Карта цивілізації в свідомості епохи Просвітництва» [1], яку Ярослав Грицак назвав бестселером, російського – Олексія Міллера [12], українського – Андрія Портнова [13] та німецького – Ф.Б. Шенка, котрий подав огляд публікацій з проблеми ментальних карт [17]. Спорадично термін «ментальна карта» циркулює в публіцистиці та лексиці політиків, що вказує на його комунікативні потенції.

До словників кириличного друку поняття ментальної карти увійшло як «когнітивна карта», однак за такого прочитання воно, на нашу думку, втрачає деякі принципово важливі для даної теми аспекти змісту й набуває недоречного в даному дискурсі навчально-дидактичного спрямування.

В контексті цивілізаційної проблематики існуючі визначення ментальної карти можна звести до наступного формулювання. *Ментальна карта* – метафорично-абстрактне поняття, за яким стоїть репрезентація знань про простір. Власне – це здібність людей накопичувати, впорядковувати, зберігати, а отже, викликати з пам'яті, у відповідних ситуаціях, інформацію про оточуючий світ. Феномену ментальної карти властиве особливе бачення простору через його найбільш ключові, «економні» елементи, такі як природно-кліматичні, геокультурні і політичні конфігурації, найперше – країни, регіони, політичні та військові блоки, цивілізаційні спільноти. При цьому акцентуються такі сегменти і фантоми свідомості, як сприйняття ландшафтів, міст, пейзажів, функціонуючих засобів пересування й таке інше. Оскільки йдеться про уявний поділ територій, з якими лише незначна частина членів певної спільноти знайома особисто, конкретно спроектована «ментальна карта» може бути лише приблизно правильною, залежно від того, під яким кутом людина дивиться на світ, або взагалі не правильною, спотвореною. Феномен ментальної карти позначений історико-політичними

стереотипами, закріпленими ментальними концепціями щодо регіонів та їх кордонів.

Ментальні карти – інтелектуальний продукт, предмет вивчення якого не збігається з історією міжнародних відносин, геополітичними чи цивілізаційними дослідженнями. Безперечно, він причетний до цих галузей, однак містить вагомий суб'єктивно-психологічний компонент. Аналіз ментальних карт можна віднести до сфери досліджень суспільних уявлень, колективної репрезентації, частково – іміджелогії. В методологічному аспекті він наближений до проблемного поля ідентичності в її історично-географічній (просторово-часовій) мінливості. Його конструкція (предмета) передбачає пошук шляхів долання фіксації інтолерантності до *Іншого*, непорозуміння, як наслідку практикованих бінарних протиставлень, а тому – стереотипних ідентифікаційних геополітичних схем.

Тема «Україна на ментальній карті Європи» передбачає з'ясування питання: про яку Європу йдеться? Оскільки реально і ментально вона завжди ділилася на великі регіони, причому до уваги бралися не лише культурно-цивілізаційні межі, а й природні кордони на зразок фізіографічних реальностей – великих рік, високих гір, кліматичних умов. Приблизно до XVIII ст. Альпи топографічно і символічно ділили Європу на Північну та Південну. Панувало уявлення про «варварську» Північ і «цивілізований» Південь. «Такого бачення Європи, – зазначає Л. Вульф, – дотримувалися стародавні римляни, а через тисячу років – італійці, сучасники доби Відродження. Проте згодом, у XVIII столітті, в уяві людей почала відбуватися понятійна перестановка або переорієнтація континенту, внаслідок чого Північ і Південь стали вважати філософськи менш значущими полюсами європейського компаса, ніж Схід і Захід. Тож Європа почала сприймати себе поділеною на Східну Європу і Західну Європу, що й стало головною засадничою орієнтацією континенту в Новий час – аж до схилу XX сторіччя та кінця холодної війни». Вульф стверджує, що Україна була географічним наріжним каменем для інтелектуального конструювання Східної Європи філософами Просвітництва [1].

Критерієм віднесення до одного з двох європейських регіонів того чи іншого народу/країни слугував рівень їхньої цивілізованості, що розумілася як залученість у модернізаційні процеси, ініційовані Заходом. Цей показник, як відомо, є історично рухливим. Ціною вестернізації та краху центральноєвропейських монархій здійснювалася соціокультурна модернізація регіону, на який у 1920–30-ті роки покладалися специфічні функції кордону між Заходом і Сходом. У цьому аспекті немаловажним є те, що географічна наука визначає природно-географічну межу між заходом і сходом, хоча вона й невидима – це нульова ізотерма січня. Території з плюсовою середньо-січневою температурою належать до західної Європи, а з мінусовою – до східної^{*}. Звичайно, що ця межа не є лінією, а являє собою

^{*} Написання цих термінів з великої літери практикується у геополітичному та цивілізаційному сенсі, а з маленької – у суто географічному.

певну зону. Цікавим є те, що кордони СРСР 1940 р. майже цілком збігалися зі смугою січневої ізотерми.

Вплив природного, зокрема кліматично-географічного, середовища на просторову різноманітність історичного процесу відзначав Геродот. Його цитували практично всі історики, які порівнювали Захід і Схід. Однак якщо одні обмежували дію фізико-географічного чинника ранніми етапами історії, то інші – надто гіперболізували його у часі. Вважалося, що він продовжує визначати долю народу та його культури. Східну Європу західноєвропейські публіцисти з XVIII ст. мислили і зображали так, як того потребувала легітимізація захоплення її Заходом (поділи Польщі, похід Наполеона на схід, загарбницька політика Третього рейху). В епоху імперіалізму він створив систему понять про свою расову і цивілізаційну вищість, особливо в зіставленні зі Сходом, у т.ч. європейським. Захід і зараз стверджує про виключну універсальність своїх цінностей, ототожнює себе з сучасністю, розробляє систему символів і понять, відносно яких інші цивілізації повинні визначити свою ідентичність відповідно до дзеркального ефекту [16, 36].

Жоден сучасний дослідник не заперечує, що дискурс щодо Європи формувався як продукт роздумів про «своє» і «чуже». В цьому контексті Східна Європа здебільшого поставала не як реальний регіон, а ментальний конструкт, покликаний до життя цілком певними суспільними і політичними причинами та потребами, часто закоріненими за межами самого регіону. На цю тему існує широке коло публікацій, аналізувати яке тут не має можливості.

Повертаючись до тези про мінливість геокультурних і геополітичних кордонів Європи й місця в ній України, зазначимо, що геополітична межа між європейським Заходом та Сходом наприкінці XX – на початку XXI ст. кілька разів перевизначалася в широких дискусіях та на практиці. Падіння берлінської стіни, низка революцій на континенті, крах СРСР у 1989–1991 рр., розширення на Схід НАТО потребували зміни лексичних означень. Починаючи від 1994 р., американська адміністрація рекомендує не вживати більше термін Східна Європа стосовно Польщі, Угорщини і Чехії, що, як зазначає Я. Грицак, – є актом, рівнозначним Божому благословенню для грішників вийти з «напівцивілізованого» чистилища й увійти в «цивілізований» рай [2, 288].

Широка міжнародна дискусія, розпочата з середини 1980-х рр. стосовно Східної (М. Кундера та ін.), а згодом – Центральної Європи, коли прагматика розширення ЄС на схід дала дебатам новий поштовх (О. Міллер, А. Окара та ін.), залишалася без українського відгуку. Поодинокі месиджі есеїстичного формату (Я. Грицак, А. Портнов, А. Заярнюк) не справили на українську академічну історіографію порогового впливу. А. Заярнюк підсумовував: «...дискусія навколо Східної Європи закінчилася якимось дивно, щоб не сказати «ніяк». Тобто, незважаючи на те, що її учасники зачепили найголовніше питання, яким переймається українське суспільство сьогодні, – чому ми «маємо те, що маємо», – й обговорили його відповідно до своїх зацікавлень у сфері теорії і практики української історії, дискусія не додала

нічого нового до арсеналу засобів, з якими українські історики підходять до свого предмета» [10]. Через десять років А. Портнов констатував, що переважна більшість українських істориків стоїть осторонь дискусій про Центральну Європу [13, 19]. Констатація того, що в процесі дискусій переформатування геокультурних образів поєднувало культурологію, історичну науку, географію і геополітику, однак майже не торкнулося української академічної науки, потребує уточнення. По-перше, у Києві створено Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, яке позиціонує себе як інституція, котра реалізує і підтримує науково-дослідницькі та просвітницькі ініціативи, спрямовані на міждисциплінарну реінтерпретацію історичної та культурної специфіки України. По-друге, Інститут історії НАН України започаткував збірник «Україна в Центрально-Східній Європі». Товариство й академічний збірник верхню межу хронологічних рамок своїх публікацій обмежують XVIII століттям.

Д. Павличко, маючи дипломатичний статус, зазначав у 1999 році, що «сьогодні є три Європи: Західна, Центральна і Східна». Відокремлюючи Україну від Східної Європи, він зазначав: «Східна Європа – це російський простір, що переходить у континент Азії і має особливі глобальні інтереси, які визначають Росію не як рядового члена, а як партнера європейської спільноти». Перспективи України він пов'язував з інституційним об'єднанням Центральноєвропейської ініціативи, вважав, що вона разом із своїми західними сусідами буде інтегрована в Західну Європу [14, 753]. Влившись до ЄС, Центральна Європа в геополітичному сенсі формально перестала існувати. Термін залишається для означення культурно-історичних аспектів євро регіону, периферії ЄС. Водночас власне Західна Європа втратила монополію на виключне використання назви «Європа». Щодо України, то позиціонування себе центральноєвропейською державою, попри відверту і вагому підтримку цієї ідеї Польщею, не було підтримано Заходом. Низка центрально-східноєвропейських політичних та економічних об'єднань виявилися не конкурентоздатними відносно західноєвропейських інтеграційних схем.

Як і в минулому сучасна Європа виступає перш за все не як географічна одиниця, а як політично й економічно сконструйований проект. Найбільший вплив на визначення кордонів сучасної Європи, її внутрішнє розмежування зберігається за Європейським Союзом. Ця інституція максимально увиразнює політичну складову ментальної картографії континенту. Не вдаючись до переліку широковідомих аргументів на користь європейськості України, які ґрунтуються насамперед на географічному, історичному, культурному аспектах, і контраргументів (заперечень), зазначимо, що для західноєвропейських експертів зрозумілим є те, що «Україна будує свою стратегію суверенітету на концепції «повернення в Європу» [16, 63]. Тобто йдеться перш за все про геополітичні аспекти її суверенітету.

Відповідаючи на питання «Чим спричинене зволікання старої Європи щодо надання Україні перспективи членства в ЄС?», українські країнознавці

зазначають, що «...справа не в тому, що Західна Європа не «перетравила» вступ до ЄС у 2004 і 2008 рр. нових 12 країн і відповідно не впоралася з багажем їх пам'яті, а головно в незавершеності процесу примирення історії з географією, сутністю якого є подолання пам'ятевого (підкреслення – 3.3.) розколу між Сходом і Заходом» [4, 9].

Не ігноруючи відмінностей між Заходом і Сходом, що залягають у площині історичного спадку, та водночас уникаючи історичного фаталізму, західні експерти усе частіше відхиляють колишню аргументацію історичного та конфесійного характеру, які виводили Україну за межі західноєвропейської цивілізації. Роль релігії та теологічні відмінності, запевняють вони у своїх виступах, розрахованих на широку аудиторію, перестають бути цивілізаційними маркерами. Можна погодитися, що сьогодні політичний і культурний європейський двоподіл проходить не між латинським і грецьким християнством. Різниця культурного розвитку Сходу і Заходу Європи, яка зумовлена різними конфесіями, більше не відіграє ролі, оскільки релігія не є визначальним чинником у сучасному світському суспільстві. Так вважає, приміром, німецький експерт, экс-керівник Фонду імені Фрідріха Еберта В. Шнайдер. Більше того, він вважає, що розмежувальна лінія, існуюча сьогодні в Європі, визначається навіть не соціально-економічним показником – доходом на душу населення, а ментальним політичним рубежем [3]. Ментальні упередження з їхніми емоційними і поведінковими проявами зберігають свою розмежувальну силу. Старі уявлення про Україну залишаються базовими для політичних еліт і пересічних європейців. Захід має свою ментальну карту континенту, на якій Україна, з-поміж іншого, позначена тим самим кольором, що і Росія. На запитання, поставлені до Мішеля Фуше, що є для Франції Україна на рівні звичайної людини та еліти? Чи є розуміння, що Україна має власну давню історію, культуру? – французький історик, географ, політолог дав відповідь: «У Франції ще є незнання України. У Франції знають Росію, у нас традиційно ставляться з пієтетом до російської культури». І далі: «Європа змінилася, виникли нові держави, але в нашій ментальності ця географія змінюється через силу, і України поки що немає в географічному сприйнятті француза» [5]. Схоже на те, що Вольтер більше знав про Україну, коли писав, що «Україна завжди палко прагнула свободи» [1].

Сучасна Україна – нова для Європи держава, існування якої в теперішніх кордонах завдячує відмові від ядерної зброї. «У разі іншого рішення, ніж те, що було прийнято, зазначив добре поінформований М. Фуше, існувала небезпека ревізії цих кордонів» [5]. Україна може змінити свій імідж як одного з політично нестабільних регіонів колишнього СРСР в процесі реалізації власних національних інтересів, що, певна річ, ускладнюється протилежними тенденціями в її самоідентифікації, джерелом яких, не в останню чергу, є своєрідне геополітичне місце на карті Європи.

Сукупність інформації про Україну, яка формує її образ і ментальне сприйняття далеким і близьким зарубіжжям, за своїм походженням належить щонайменше до двох джерел: формальних (офіційна інформація, наукові

дослідження) та неформальних (засоби масової інформації, подорожі, бесіди, читання белетристики, різноманітні міжнародні виставки, конкурси, спортивні змагання та ін.). Як свідчать дослідження інтернет-ресурсів, предметом яких є формування концепту «Україна», сфера його відображення у свідомості хоча й охоплює широкий асоціативний ряд, однак у ньому переважають традиційні стереотипи на зразок «гопака» та ін. [11]. Джерелом вивчення сприйняття сучасної України й українців у світі може бути кінематограф, публіцистика, спортивні коментарі, крива показників голосування різних країн за українських конкурсантів на Євробаченні та ін. Видається, що лакуни в інформаційному потоці про сучасну Україну сформувалися унаслідок того, що численні столичні центри впродовж двадцяти років працювали на внутрішнє інформування українців про різні інституції (НАТО, ЄС та ін.) і менше дбали про розповсюдження інформації у світі про Україну. Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 рр., як і попередні три програми (Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 рр., Державна програма інвестиційного іміджу України на 2003–2010 рр., Програма позитивного туристичного іміджу України) належним чином не втілюється в життя. Однією з-поміж причин є те, що окремі фінансово-промислові групи, їхні керівники не зацікавлені у виконанні програм, а державні органи проявляють непослідовність щодо впливу на цей процес.

Зараз важливо поквалитися встановити контакти з широким світом на належному інтелектуальному рівні. Варто виявити і дослідити стереотипи і невідповідності сприйняття України, які певною мірою можуть бути постійними для тих чи інших спільнот. Інформація, на якій будується ментальна карта, залежить від багатьох чинників. Неабияке значення, навіть в умовах новітніх технологій, має фактор дистанції, особливо ефект сусідства, наявності чи відсутності «тертя просторів». Україні потрібна фахова стратегія комунікації, яка б включала технологічні досягнення, культуру, науку, туризм.

Тут доречно нагадати, що коли так зване «українське питання» вважалося внутрішньою справою Росії та Австро-Угорщини, українські вчені і публіцисти опікувалися інформуванням світу про Україну. Оминаючи відому політичну складову зростаючого на початку ХХ ст. інтересу Заходу до України, її корисних копалин, чорноморського узбережжя й т. ін., наголосимо, що цей інтерес стимулювався також, з одного боку, культурними потребами широкої публіки, з другого – суто професійними науково-дисциплінарних корпорацій. Якщо у попередні часи інтерес до української тематики, зокрема у Франції, виявлявся переважно на мистецько-белетристичному рівні (Віктор Гюго, Проспер Меріме, переклад оповідання Марка Вовчка «Маруся», яке було відзначене Французькою Академією, успіх у 1877–1880 рр. на сцені «Одеону» драми П. Деруледа «Гетьман» т ін.), то згодом він інтенсивніше проявився у сфері науки, чому сприяли праці Ф. Вовка, М. Сумцова, М. Грушевського та ін. Етнографічні ідеї та

дослідження професора Харківського університету М. Сумцова у 1890-х рр., вийшовши за межі слов'янського світу, особливо зацікавили паризьких етнологів. Французькі журнали «Mélusine» та «Revue des traditions populaires» звернули увагу на те, як український учений трактує ідею «культурного переживання» [8, 246]. Участь М. Сумцова у французьких виданнях розглядалася як бажана з обох сторін. М. Грушевський у грудні 1913 р. повідомляв йому, що «...паризька «Union des Nationalités» запропонувала присвятити березневий випуск «Annales» спеціально українському питанню» і просив його у зв'язку з цим підготувати статтю про українську літературу й надіслати її в січні до Києва для перекладу. Однак за браком часу М. Сумцов не зміг це прохання виконати, тому його немає серед авторів франкомовного видання, присвяченого Україні. Йдеться про весняний 1913 р. випуск "Les Annales des Nationalités" (№3–4) – видання органу згаданого «Союзу національностей», створеного в Парижі після Світового конгресу націй, що відбувся влітку 1911 р. у Лондоні.

Збірка містила 11 статей, авторами яких були М. Грушевський, Л. Цегельський, С. Єфремов, М. Вороний, О. Пчілка, Я. Федорчук. Статті аналізували регіонально-територіальне розміщення та статистику українського народу, його історію, літературу, театр, архітектуру, особливості національного орнаменту, мовні та освітні аспекти культурно-національного руху. Автором вступної статті під назвою «Одна поневолена нація» був визначний французький історик, член Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові (НТШ) Шарль Сеньобос. На титульній сторінці редакція спеціально зазначала, що "Numéros consacrés à l'étude de l'Ukraine" (Числа присвячені дослідженню України). У контексті проблеми ментальної картографії цікавою своєю передбачуваністю була реакція польської сторони на висвітлення українського питання у французькому журналі. Професор Краківського університету, учений секретар Краківської академії наук і мистецтв Станіслав Смолька, протестуючи проти виокремлення українського питання з польського контексту, вийшов з Патронажного Комітету "Союзу національностей" [8, 248–249].

Широке коло наукових контактів у Франції мав Ф. Вовк. З 1887 по 1906 рр. він мешкав у Парижі, студіював антропологію, довершував свою освіту і готував дисертацію, опублікував у французьких виданнях кілька статей з української етнографії. Попри те, що емігрантське життя не було легким, дошкуляла матеріальна скрута, він мав вагомі успіхи, став помітною постаттю в європейській антропології, був обраний у Парижі членом Антропологічного та Історичного товариств, входив до складу редакції журналу L'Anthropologie. Ф. Вовк брав участь в облаштуванні археологічного відділу Всесвітньої виставки у Парижі (1900 р.) Як член Наукового товариства ім. Шевченка учений представляв українську науку на з'їздах науковців, які проходили в Парижі на межі XIX–XX ст. Він також виступав у французькій періодиці як публіцист, зокрема публікував у паризьких часописах "Le moniteur des nationalités" і "Russian Review" огляди українського національного руху [8, 248].

М. Грушевський використав своє перебування навесні 1903 р. у Парижі, де він читав студентам Вільної російської школи соціальних наук курс української історії (на його лекціях бували й французькі славісти П.Буайє, Ш. Сеньобос, А. Мейє, А. Леруа-Больє, які згодом зацікавилися україністикою [15, 104]), для укладання домовленостей про переклад і публікацію його «Історії українського народу» французькою мовою.

Для німецькомовного читача українські депутати віденського парламенту організували видавництво культурологічного журналу «Ruthenische Revue» (1903–1905 рр.), діапазон розповсюдження якого включав понад 150 редакцій європейських періодичних видань [7; 9, 188]. Однак найвизначніша роль у справі інформування світу про Україну до першої світової війни належить НТШ з його потужною видавничою діяльністю і широкою комунікаційною системою. У 1910 р. НТШ здійснювало обмін з 23, у 1911 – з 26 академіями наук та великою кількістю наукових інституцій. Станом на 1913 р. – з 236 науковими товариствами, університетами, бібліотеками та редакціями наукових часописів чотирьох частин світу – Європи, Азії, Австралії та Америки. До бібліотеки НТШ надходили праці, друковані 23 мовами з найрізноманітніших галузей знань [9, 194]. НТШ під час головування в ньому впродовж 1897–1913 рр. М. Грушевського дало своєрідний міжнародний паспорт українству в широкий інтелектуальний і політичний світ. Попри те що на політичній карті Європи Україна на той час не була окреслена, у науці завдяки діяльності НТШ вона була присутня і відкрита для сприйняття.

Заради уточнення сучасного образу України варто урізноманітнити чинники впливу на механізми концептуалізації України й української ідентичності в інформаційному, а отже, і ментальному просторі Європи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вульф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Вульф Л. ; пер. з англ. С. Біленького. – К., 2009. – 592 с. – Режим доступу : <http://narodna.prawda.com.ua/history/4b0b1f639ab93>. 2. Грицак Я. Недоевропа: Західні мандрівки Східною Європою / Я. Грицак // Страсті за націоналізмом. Історичні есе. – К., 2004. – С. 279–297. 3. Дзеркало тижня. – 2011. – 28 квіт. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/articles/55290>. 4. Дорошко М. Відбудувати спільний простір пам'яті / М. Дорошко // Європа та її болісні минувшини / упоряд. Ж. Мінх і Л. Неймаєр ; пер. з фр. Є. Марічева. – К., 2009. – С. 9–10. 5. Європейскость без разграничений // День. – 2010. – 8 дек. 6. Евросоюз перераспределяет приоритеты: Интервью с господином М. Фуше // 2000. – 2011. – 15–21 апр. 7. Зайцева З.І. Наука та науковці на сторінках "Ruthenische Revue" (1903–1905 рр.) / З.І. Зайцева // Україна ХХ ст.: культура ідеологія, політика. – Вип. 5. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 33–45. 8. Зайцева З.І. Українська тематика на сторінках французьких та британських видань (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / З.І. Зайцева // Питання історії нового та новітнього часу : рб. наук. ст. – Чернівці, 2000. – Вип. 7. – С. 244–253. 9. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / З.І. Зайцева. – К., 2006. – 368 с. 10. Заярнюк А. Інша Європа. Відгук на О. Толочко. The Good, the Bad, and the Ugly / А. Заярнюк // Критика. – 1998. – Ч. 7–8(9–10). – С. 24–29; О. Толочко. Свої своя не познаша // Критика. – 1998. – Ч. 11. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um6/Problem>

%20Istoriografiji/1-ZAYARNIUL%20Andrij. 11. Котляревська Т. Відображення концептів у свідомості (На прикладі англомовного дискурсу концептів «Business» та «Ukraine» за даними провідних франкомовних культурологічних інтернет-видань / Т. Котляревська // Зб. праць Науково-дослідного Центру періодики. – Вип. 2 (18). – Л., 2010. – С. 428–434. 12. Миллер А.И. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России / А.И. Миллер // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. – 2001. – №4. – С. 33–64. 13. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром». Сучасна Україна у просторі міжнародних дискусій / А. Портнов. – К., 2009. – 160 с. 14. Сорока М.М. Світ відкриває Україну: Про зовнішню політику Української держави у 90-х роках ХХ ст. Статті. Документи. Коментарі / М. Сорока. – К., 2001. – 782 с. 15. Україна і Франція: Нариси багатовікової історії відносин / [А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін.]. – Л., 2001. – 224 с. 16. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры: эссе / М. Фуше ; пер. с фр. В.П. Серебрякова. – М., 1999. – 168 с. 17. Шенк Ф.Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе от эпохи Просвещения до наших дней. Обзор литературы / Ф. Шенк ; пер. с нем. А. Жоровой // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. – 2001. – №4. – С. 6–32.

УДК 339.924

Ю.Г. Кальниш

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І УКРАЇНА: ДІАЛЕКТИКА ІНТЕГРАЦІЇ

Мета пілотного дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому, щоб продемонструвати ефективність застосування законів діалектики і діалектичного підходу в цілому для аналізу європейських та світових інтеграційних процесів, в яких перебуває нині Україна.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, Україна, діалектика.

The task of pilot research, which results are stated in this article, consisted in showing efficiency of use of laws of dialectics and a dialectic campaign as a whole for the analysis European and global integration process of owls in which modern Ukraine stays.

Keywords: integration, European Union, Ukraine, dialectics.

Європейський Союз стає сильним, потужним гравцем, який виборює своє місце у світі. Як потужний колективний суб'єкт він шукає місце на новій глобальній мапі, шукає можливості ствердження своїх інтересів у зонах впливу, намагається сформувані відповідну архітектуру цього впливу. І Україна в цьому сенсі опинилася в складній ситуації, ідентифікуючи себе з великою Європою. Розглядаючи себе як молоду європейську націю, Україна водночас шукає своє місце в європейській геополітичній архітектурі і великому європейському економічному просторі, але також зберігає тісні стосунки з партнерами великої Євразії. Шукає моделі, формули, за якими можна було б розвивати, зберігати партнерські стосунки. Але, як справедливо зазначає А. Єрмолаєв: «Дійсність така, що тут стандарти не спрацьовують, і в найближче десятиріччя ми можемо поступово переходити від визначення інтересів лише в рамках національної економіки до інтересів

України в транснаціональних кластерах. І при цьому інтегруватися потрібно нам, а не чекати, щоб нас інтегрували» [4, 6].

Загальний стан наукової розробки проблеми діалектики європейських інтеграційних процесів характеризується наявністю фундаментальних робіт та багатьох статей, що розкривають окремі питання європейської інтеграції в контексті відносин України та Європейського Союзу. Загалом, такі праці варто розділити на дві групи. До першої групи віднесемо праці, в яких євроінтеграційна тематика розглядається як складова зовнішньої політики держави з позицій адаптаційного підходу через аналіз досвіду ЄС та визначення шляхів впровадження такого досвіду в Україні. Серед них праці В. Бесараба, Л. Губерського, В. Копійки, Д. Лук'яненка, В. Литвина, Я. Малика, Г. Немирі, В. Посельського, І. Розпутенка, Д. Табачника, В. Ткаченка, Т. Шинкаренка та інші. До другої групи авторів віднесемо праці, де розглядається інтеграційна політика у вимірі регіональних міжнародних процесів та з позицій управління. Серед них праці В. Андрійчука, В. Будкіна, І. Бураковського, І. Грицяка, О. Дем'яненка, М. Дудченка, В. Лукінова, Ю. Макогона, В. Новицького, В. Пятницького, О. Романюк, О. Чалого, А. Філіпенка, Ю. Шишкова, С. Шевчука та інші. Загальнонауковою проблемою в цих дослідженнях виступає напрацювання методології компаративного аналізу євроінтеграційної складової зовнішньої політики України в контексті тенденцій її національного розвитку.

Безумовно, значний інтерес становлять праці зарубіжних дослідників С. Андерсена, Г. Барнета, Г. Волесса, Ф. Вілсона, Д. Галлігана, Д. Гелена, Н. Генрі, Ч. Гранта, Ж. Зіллера, В. Кернза, М. Левітта, Н. Нагента А. Татама, М. Портер, Д. Редмана, А. Ругмана, Ф. Хайєка, Т. Хартлі, Р. Хеннінга та інші. Серед дослідників виділяється російська школа досліджень інтеграційних процесів: О. Адарчев, Ю. Борко, І. Бусигіна, О. Буторіна, Л. Ентін, І. Іванов, В. Іноземцев, Т. Зонова, С. Кашкін, О. Капустін, В. Маклаков, Л. Окуньков, Б. Топорнін, Р. Щенін, Т. Фадєєва. Цікаво, що переважна більшість досліджень російських вчених, позбавлених присмаку як «ура-патріотизму», так і примату адаптаційного підходу, відзначаються глибоким аналізом інтеграційного процесу, хоча й містять значну компоненту галузевого підходу.

Втім останніми роками в Україні формується принципово нова школа дослідження інтеграційних процесів із застосуванням методології системного аналізу. Особливо слід виділити дослідження управління в системі інтеграційних процесів. Ґрунтовний аналіз методології досліджень євроінтеграційних процесів з точки зору політико-адміністративних тенденцій проведено в роботі І. Грицяка «Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади», в якій автор вже з позицій системного аналізу визначив особливості управління інституцій ЄС. Зокрема, автором відзначено, що в ЄС можливо виділити наднаціональний (рівень союзу країн) і національний (рівень держав) рівні управління. При цьому автор розглядає управління через принцип розподілу влади як процесу, що постійно розвивається, а сама інституційна система характеризується такими

особливостями, як суміщення функцій, поліцентричність структури, розподілена лояльність та розподіл влад [2].

Певну роль у процесі аналізу особливостей управління в системі інтеграційних процесів відіграють федералістські моделі європейської інтеграції, такі як класичний, інтегральний та галузевий федералізм, неофункціональні концепції інтеграції та концепції «первинного поглиблення». В. Копійка і Т. Шинкаренко правомірно піднімають питання складності досягнення консенсусу з найбільш важливих питань саме внаслідок подальшого розширення ЄС, при цьому поступово збільшується недооцінка національних особливостей розвитку та можливостей національних урядів, отже поглиблюється прірва між прихильниками та супротивниками впровадження механізмів спільних політик ЄС. Проведений вищезгаданими авторами порівняльний аналіз сучасних підходів до розуміння інтеграційного руху – первинного розширення, міжурядового підходу, синхроністських підходів, комунікативної теорії, диференційованої інтеграції, теорії «багатошвидкісної Європи» [5, 11–50] – дає змогу зробити цілком виважений висновок про неможливість подальшого розширення ЄС без кардинальних змін у самій концепції інтеграційного механізму, за відсутності принципово нової концепції внутрішнього розвитку Союзу.

Мета пілотного дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому, щоб продемонструвати ефективність застосування законів діалектики і діалектичного підходу в цілому для аналізу європейських та світових інтеграційних процесів, в яких перебуває нині Україна.

Можливо, найбільш значною тенденцією суспільного розвитку сучасності виступає глобалізація світу. Акцентуючи увагу на різних аспектах цього складного феномена, науковці загалом одностайні в тому, що за сутністю глобалізація – це сукупність процесів дедалі більшого об'єднання людства, а саме – посилення взаємозв'язку і взаємозалежності та інтенсифікація взаємодії у світовому масштабі різних суспільних суб'єктів, передусім держав світу, але також і недержавних суб'єктів, таких як транснаціональні корпорації, органи та інститути міждержавних об'єднань, міжнародні організації і рухи, внутрішньодержавні регіони і громадські об'єднання тощо. Як принциповий момент глобалізації відзначається вражаюче поширення суспільного життя у всіх його проявах за межі кордонів національних держав, які стають все більш прозорими. За висловом У. Бека, «анулюється ... уявлення про те, що ми живемо і діємо в закритих, відмежованих один від одного просторах і національних державах та, відповідно, в національних суспільствах» [1, 28–29]. Глобалізація проявляється в різних сферах у вигляді низки відносно самостійних складових – тенденцій. Першою з них є поширення процесів міждержавної політичної та економічної інтеграції шляхом утворення або зміцнення наднаціональних, як правило, регіональних об'єднань [7, 43; 8, 8–9]. Особливого розвитку ці процеси набули з початку 1990-х рр., у результаті чого сформувалася низка міжнародних економічних спільнот. Але надалі можна прослідкувати послідовний перехід від економічної до політичної

інтеграції, найбільш яскравим прикладом якого виступає створення Європейського Союзу. Подібні перетворення спостерігаються і в інших регіонах світу [6].

У будь-якому предметі існують суперечливі сторони. Суперечності приховані існують у потенційній формі. Однак поступово, за рахунок кількісних накопичень, відмінності між суперечливими сторонами предмета чи явища посилюються і досягають такої міри, що починають заперечувати один одного. Суперечності починають виступати як протилежності, що призводить до поділу єдиного предмета на протилежні сторони. Відбувається вирішення протиріч, яке може мати різні варіанти, але виникають при цьому нові явища і предмети мають власні нові протилежності. Таким чином, весь діалектичний шлях повторюється заново, і процес розвитку носить нескінченний характер.

Закон єдності і боротьби протилежностей відіграє особливу роль у структурі діалектики, оскільки розкриває джерело розвитку і руху. Він виражає сутність процесу розвитку. *Найважливіші категорії*, якими ми оперуємо, розглядаючи цей закон: тотожність, відмінність, протилежності, суперечності.

Всім предметам і явищам навколишнього світу властива відносна стійкість, визначеність, інакше вони просто не існували б. Цей момент сталості, стійкості, єдності, різноманіття та безперервності відображається в категорії тотожності.

Якщо ми візьмемо для прикладу Західну Європу початку минулого сторіччя, то побачимо, що її ландшафт у переважній більшості склали країни приблизно тотожні за рівнем свого економічного розвитку і станом політичних відносин. Інакше і не могло бути, оскільки слабші країни, через міжнародні відносини, що склалися, все одно були «втягнені в орбіту» тієї чи іншої сильної країни. На той час в Європі в цілому, враховуючи Росію, склалася достатньо стійка система економічних і політичних відносин, що можна характеризувати як відносну стійкість завдяки тотожності. Але відмінності між взаємодіючими суб'єктами існували. Перш за все – національні. Існувало і два чітко виражені протилежні табори: країни старої колоніальної системи (Англія, Франція, Іспанія, Бельгія, Голландія тощо) і країни «нової» колоніальної системи – перш за все – Німеччина, Австрія й Італія. Туреччину і Росію, що перебували на «окраїні» Європейської системи відносин, також можна було умовно віднести до країн «старої» колоніальної системи. Але між ними були свої суперечності. Таким чином, всередині Європейської системи, яку на той момент можна було вважати досить економічно інтегрованою, виникли стійкі суперечності, що у свою чергу, призвели до загострення боротьби протилежностей – Першої світової війни. Як наслідок цієї війни виникає нова інтеграційна якість, закріплена Версальським договором. Так, у 1920 р. створюється Ліга Націй.

Згідно із статутом Ліги Націй її засновниками вважались держави – переможці у Першій світовій війні 1914–1918 рр., а також новостворені країни Польща, Чехословаччина і Хіджаз. Спочатку членами цієї організації

стали 44 країни, пізніше кількість їх збільшилась до 52. Статут Ліги Націй був складовою частиною всіх післявоєнних мирних договорів.

Декілька положень Статуту стосувалися проблем запобігання і вирішення міждержавних конфліктів. У випадку виникнення загрози конфліктів між членами Ліги Націй ставились питання на розгляд Ради, або третейського суду незацікавлених країн. За необхідності всі країни – члени Ліги Націй були зобов'язані розірвати з агресором всі економічні і культурні зв'язки, оголосити йому загальну блокаду. Та, оскільки протиріччя між тотожностями, які призвели до Першої світової війни, так і не були вирішені, а скоріше навпаки, в їх сферу було тепер втягнуто всю міжнародну політичну спільноту. В середині нової системи знову з'являються суперечності й виникає конфлікт протилежностей. Криза діяльності Ліги Націй особливо яскраво проявилася після провалу міжнародної конференції по роззброєнню, коли Німеччина та Японія в 1933 р. вийшли з її складу. Складна система прийняття рішень, відсутність механізму для їх впровадження, декларативність і суперечливість окремих документів Ліги Націй зумовили її безсилля проти агресорів і в кінцевому результаті призвели до остаточного краху з початку Другої світової війни. Формально Ліга Націй припинила свою діяльність у 1946 р.

Подібний приклад, більш яскравий, але скоріше локального характеру, ми знаходимо в історії Сполучених Штатів Америки. Логічним наслідком протистояння двох систем – рабства та вільної праці стала громадянська війна в США (1861–1865 рр.). Першу систему підтримували південні штати, політичною елітою яких були великі плантатори-рабовласники. Для суспільства Півдня характерними були расистські переконання. Види робіт, які виконували темношкірі, вважалися негідними білої людини, навіть бідняка. В Північних штатах навпаки – в їх конституціях рабство було заборонено. Основою сільського господарства там були вільні фермери. Увесь довоєнний час характеризувався намаганням південних штатів розширити територію рабовласництва за рахунок нових штатів.

На Півночі прогресивна спільнота намагалася допомагати рабам: видавала антирабовласницьку літературу, організовувала нелегальну втечу рабів до вільних штатів. Таким чином, в межах однієї системи (країни) між множиною тотожностей (штати) існувала стійка протилежність (ставлення до рабства), що спричинила конфлікт протилежностей, наслідком якого стала нова стійка тотожність із новою якістю. Внаслідок цієї війни втрати жителів півночі становили майже 360 тис. чоловік убитими і більше 275 тис. пораненими. Конфедерати втратили, відповідно, 258 тис. і близько 100 тис. чоловік. Тільки військові витрати уряду США досягли 3 млрд. доларів. Війна не вирішила всіх проблем, що стояли перед країною. Деякі з них знайшли вирішення під час Реконструкції Півдня, що тривала до 1877 р. Інші проблеми, зокрема надання кольоровому населенню рівних прав із білими, залишалися нерозв'язаними багато десятиліть [3].

Сучасна Україна також являє собою єдність і тотожність протилежностей. У своїх теперішніх кордонах, якими вона завдячує

імперським амбіціям Й. Сталіна та волонтаризму М. Хрущова, до проголошення державної незалежності в 1991 р. Україна ніколи доти не існувала. США знадобилося майже двісті років і громадянська війна, щоб до певної міри зняти антагонізм тотожностей. За двадцять років незалежності Україні це явно не під силу. З одного боку, існує європейськи налаштований Захід, з другого – євразійські налаштований Схід. До того ж яскраво виражена й регіональна специфіка Автономної Республіки Крим. Така внутрішня геополітична ситуація дає змогу зробити висновок, що Україна, як суверенна держава, ще не досягла достатнього рівня самоінтеграції, щоб ефективно визначитися з генеральним напрямом подальшої макрорегіональної інтеграції. Подібні до українських протиріччя, за тою лише відмінністю, що національні спільноти були більшою мірою локалізовані, призвели до розпаду Югославії. І лише у своєму національно-атомізованому стані, знявши гостроту єдності тотожностей і протилежностей, Югославія інтегрувалася в Європейську спільноту. Але скільки зусиль і жертв це коштувало!

В природі кожен предмет, явище перебувають у постійному русі, зміні. В одну й ту саму річку не можна увійти двічі. Геракліт висловив у цій формулі плинність, рухливість, мінливість, неповторність предметів або їх відмінність. З точки зору діалектики, в реальному житті немає абсолютної відмінності, як немає і абсолютної плинності. Ці поняття існують тільки в мисленні, як, наприклад, поняття абсолютно чорного тіла. Насправді тотожність і відмінність взаємопов'язані і переплітаються, тому в реальності кожна річ не тільки дорівнює, тобто тотожна самій собі, а й різна одночасно. Будь-який рослинний або тваринний організм кожен мить змінюється, поперше, тому, що він безперервно засвоює одні й виділяє інші речовини; по-друге, через те, що фізіологічні процеси, які відбуваються в ньому, суттєво змінюють внутрішні характеристики самого організму. У неорганічній природі все також перебуває в стані безперестанних механічних, електричних, хімічних змін, починаючи від мінералів і закінчуючи всією Землею. Таким чином, будь-який об'єкт, зберігаючи до часу ряд своїх характеристик (у цьому сенсі він тотожний з самим собою), в той же час втрачає ряд інших характеристик і здобуває нові (в цьому виявляється його відмінність від самого себе).

Подібні явища ми спостерігаємо й у геоінтеграційному процесі. Щоправда, для того, щоб відшукати точку біфуркації у безлічі політичних, економічних та соціальних змінних, потрібні певні часові проміжки. Наприклад, у країні «А», що перебувала в активному євроінтеграційному процесі, відбулися вибори і обрано нового президента, менш рішуче налаштованого щодо європейської інтеграції своєї країни. Внаслідок цього – власне країна за всіма своїми геополітичними характеристиками жодним чином не змінилася, але зазнав змін її інтеграційний курс. Для Європейського Союзу тепер ця країна виглядає менш привабливо. А для інших геополітичних партнерів, можливо, навпаки.

Стійкість і мінливість, тобто тотожність і відмінність, протистоять один одному в предметі як дві протилежні сторони, що входять у дану єдність. Кожен предмет – це єдність протилежностей. Так, живий організм включає мінливість і спадковість, асиміляцію та дисиміляцію. Електрику характеризують позитивно і негативно заряджені частинки. Продуктивні сили і виробничі відносини виступають як сторони способу виробництва. У всіх цих явищах одна протилежність не існує без іншої і в той же час заперечує іншу. При порушенні їхньої єдності предмет руйнується або перетворюється на нову річ. В сучасному глобалізаційному та інтеграційному процесі також існує безліч таких єдностей-протиріч, наприклад: вільне пересування громадян і кордони; вільна торгівля і мито; міжнародна комунікація і національні мови; сучасна медицина і нові пандемічні захворювання; миротворчий процес і потужні збройні сили; усвідомлення об'єктивності процесів світової інтеграції і антиглобалізм тощо.

Протилежні сторони предметів взаємозумовлюють одна одну і, взаємодіючи, утворюють протиріччя. Суперечність – це певний тип взаємодії протилежних сторін, властивостей, тенденцій в предметах і між ними. Протиріччя закладені в самій сутності речей, тому є формою прояву активності матерії. Діалектичне протиріччя являє собою складну динамічну систему, в якій щодо протилежностей можна виділити такі елементи: взаємопокладання, взаємопроникнення, взаємовиключення.

Взаємопокладання та взаємопроникнення означають єдність протилежностей, що виражає стійкість об'єкта. Взаємовиключення – «боротьбу», внутрішню напруженість у предметі і потребу в руйнуванні протиріч. Однак ці два моменти мають різний стан у структурі суперечності. Єдність протилежностей тимчасова, мінлива, релятивна, а боротьба – абсолютна, як абсолютний процес розвитку і руху. Таким чином, момент, коли існує дана єдність протилежностей, це час відносного спокою, коли між протилежними сторонами, тенденціями ще зберігається момент рівноваги, коли нові тенденції ще не настільки вирости і зміцніли, щоб подолати свою протилежність. На прикладі інтеграції і глобалізації таку єдність протилежностей наочно продемонструвала остання глобальна економічна криза. Один з парадоксів сучасної фінансової інтеграції проявився в тому, що чим менше країна була інтегрована у світовий фінансовий простір, тим менше вона відчула на собі наслідки цієї кризи.

З точки зору діалектики протиріччя носять загальний характер. Тобто, предмет можна уявити у вигляді системи суперечностей, які діляться на внутрішні і зовнішні, істотні та несуттєві, основні та неосновні.

Отже, розвиток об'єктивної реальності та пізнання йде через роздвоєння єдиного на протилежні сторони, які взаємодіють одна з одною, і ця взаємодія рухає і розвиває предмет. У фізичній формі руху матерії дія закону виступає у вигляді суперечностей тяжіння і відштовхування, асоціації та дисоціації, упорядкованості та хаотичності, дії та протидії частинок тощо. У хімічній формі руху при збереженні цих протилежностей на перший план виступають

протиріччя стійкості і мінливості, асоціації і дисоціації атомів. В біологічній формі руху – це протиріччя асиміляції і дисиміляції, спадковості й мінливості. В економічній сфері – суперечність виробництва і споживання; у політичній – суперечність поглядів; у соціальній – протиріччя суспільного прогресу, сталого розвитку і регресу. В геоінтеграційній та інтеграційній сферах суспільних відносин ці протиріччя виражаються в новій прогресії: як протиріччя всередині суб'єктів інтеграції та протиріччя між ними ззовні. Але у будь-якому випадку ці протиріччя не виходять за межі пізнання, відкриті в розумінні діалектики.

Науковці досі сперечаються – який із елементів суспільної інтеграції між етнічними групами та первісними державами виник уперше: торгівля чи війна. Ймовірно обидва ці елементи діяли паралельно, у певний час змінюючи один одного. Серед інших чинників соціальної інтеграції можна також назвати культурну і політичну інтеграцію. Про аналогії у політичному й економічному житті теперішнього світу та еллінського світу напередодні його силового об'єднання в єдине ціле Римом говорив А.Дж. Тойнбі. Промислова революція, що стала впливати на західно-християнське суспільство у XVIII ст., була відповідником економічної революції, яка охопила еллінський світ у VI ст. до н.е. Обидва суспільства до початку цих революцій жили майже виключно з сільського господарства, громади були більш-менш автономними. Однак було налагоджено виробництво спеціалізованих товарів, економічне партнерство набуло глобальних масштабів [9].

В еллінському суспільстві довгий час нова економічна структура не відповідала старій політичній. Еллінські міста-держави ніяк не могли домовитися про створення нової системи міжнародної політичної безпеки, що призвело до кризи еллінської цивілізації, поки Рим силою не утворив світову державу для всього еллінського та еллінізованого світу. В економічній структурі західного суспільства також відбулись глобальні зміни, але політична структура суспільства не змінилась. Отже, світ сьогодні перебуває в очікуванні нового глобального порядку.

Висновки.

1. Пілотне дослідження, результати якого наведені в цій статті, наочно ілюструє доцільність та ефективність застосування законів діалектики та діалектичного підходу в цілому для аналізу процесів європейської та світової інтеграції України.

2. Однією з головних причин, що гальмує процес зовнішньої (європейської та світової) інтеграції та участі України в глобалізаційних процесах є недостатній рівень її внутрішньої інтеграції.

3. Через своє геополітичне розташування Україна опинилася на перехресті європейських і євразійських інтеграційних процесів і, будучи країною молодою й недостатньо внутрішньоінтегрованою, в разі проведення її політичним керівництвом незбалансованої інтеграційної політики ризикує бути «розірваною» внаслідок протиріч як зовнішньо-, так і внутрішньоінтеграційного характеру.

4. Перспектива подальшого застосування діалектичного підходу для аналізу інтеграційних процесів, в яких перебуває нині Україна, полягає в тому, щоб створити цілісну модель багатовекторного процесу європейської та світової інтеграції, спрямованого як назовні, так і в середину країни.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Грицяк І.А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : моногр. / І.А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с.
3. Громадянська війна в США / Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Громадянська_війна_в_США.
4. Європейська інтеграція України: поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики : матеріали засідання круглого столу / за заг. ред. О.В. Снігир. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
5. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. / В.В. Копійка, Т. Шинкаренко ; за ред. Л.В.Губернського. – К. : Ін-Юре, 2001. – 448 с.
6. Кравченко С.О. Аналіз сучасних тенденцій суспільного розвитку як передумов державно-управлінських реформ / С.О. Кравченко. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2006-2/txts/FILOSOFIYA%5C06ksopdr.pdf>.
7. Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия / под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Издат. центр науч. и учеб. программ, 2000. – 156 с.
8. Суспільно-політичні реформи : навч. посіб. / [Л.В. Гонюкова, М.М. Логунова, М.І. Пірен та ін.]. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 199 с.
9. Тойнби А.Дж. Исследование истории : в 3-х т. / А.Дж. Тойнби. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та ; Изд-во Олега Абышко, 2006. – 1336 с.
10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М.Б. Левина. – М. : Изд-во АСТ ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.

УДК 327(477)(497.2)

О.В. Кранівін

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Стаття присвячена аналізу співробітництва незалежної України з Болгарією, узагальненню набутого досвіду та визначенню перспектив міждержавної взаємодії в контексті європейської і регіональної інтеграції.

Ключові слова: *міждержавна взаємодія, європейська інтеграція, регіональна інтеграція, партнерство.*

The article analyzes the cooperation of independent Ukraine and Bulgaria, summarizes lessons learned and defines perspectives for interstate cooperation in the context of European and regional integration.

Keywords: *intergovernmental cooperation, European integration, regional integration and partnership.*

З часу проголошення незалежності Україна інтенсивно налагоджує контакти з усіма державами Європи та світу. Важливе місце в цьому процесі належить українсько-болгарським зв'язкам, історія яких у політичному,

науковому, культурному, громадському житті сягає глибини століть. Офіційно дипломатичні стосунки між Україною та Республікою Болгарія встановлено 13 грудня 1991 р. За цей час підписано більше 70 міждержавних угод, договорів, конвенцій, протоколів, з яких 52 ратифіковано.

Керівні органи наших держав все активніше працюють в напрямі налагодження тісного співробітництва задля реалізації спільних завдань. Але треба визнати той факт, що сучасний стан українсько-болгарських відносин ще далекий від того, який може існувати між двома прикордонними державами. Лишається тільки сподіватись, що трохи згодом вони активізуються і наповняться новим змістом, враховуючи багатовікові традиції та досвід.

Україну та Болгарію багато чого об'єднує на сучасному етапі. Це і Дунай, і Чорне море, і наявність на території України найбільшої діаспори болгар, і важкі умови трансформаційних процесів. Вибір пріоритетного напрямку в зовнішній політиці є визначальним для подальшої долі держав.

Проблема українсько-болгарських відносин на сучасному етапі поки ще не знайшла належного відображення в спеціальній літературі. Однак, не дивлячись на це, окремі аспекти стосунків між цими слов'янськими країнами висвітлено в підручниках і посібниках. Українсько-болгарським відносинам присвячено окремий розділ у підручниках В.П. Газіна та С.А. Копилова „Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 рр.”, В.П. Чорнія „Історія Болгарії”, В.І. Ярового „Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст.” [1] та ін. Окремі наукові здобутки про українсько-болгарські відносини знайшли своє відображення в статтях В.М. Литвина, Ю. Рилач, О. Крапівіна, М.І. Мілової [2] та ін. Однак всі ці роботи лише частково відображають суть такої важливої проблеми, яка безумовно має перспективу для подальшої розробки. Ми впевнені, що співробітництво між Україною і Болгарією і надалі буде налагоджуватися, вже зараз встановлюється все більше і більше двосторонніх зв'язків у різних галузях [3].

Міжнародні зв'язки України зі своїми сусідами були і є одним з важливих факторів її господарського, суспільно-політичного і культурно-просвітницького розвитку. Це наочно підтверджують відносини між Україною і Болгарією, які Чорне море не розділило, а об'єднало, оскільки стало природною з'єднувальною артерією між двома державами і народами [4, 109].

Приємно констатувати, що протягом останніх років ці відносини мають стійку тенденцію до розширення контактів як на високому, так і на експертному рівнях, збільшення прямих зв'язків між регіонами та суб'єктами господарювання.

Сучасний стан і перспективи розвитку українсько-болгарських зв'язків здебільшого залежать від політичної волі і можливостей державного керівництва, національно-політичних еліт, всіх суб'єктів двосторонніх відносин продовжувати історичні традиції дружби і співробітництва. Цей новий етап, що розгортається на фоні поглиблення європейської і

трансатлантичної інтеграції, потребує суттєвого вдосконалення системи співробітництва і розширення її структур. До цих процесів, як зазначає В. Литвин, буде правильним інтенсивніше залучати регіони обох країн і територіальні громади, широкі кола громадськості. Постійного і системного характеру має набути співробітництво між органами законодавчої влади [5, 5].

Болгарія 5 грудня 1991 р. однією з перших держав світу визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні відносини. З цієї дати офіційно починається нова сторінка історії розвитку відносин між двома країнами і народами. Зміна політичних режимів в Україні і Болгарії за принципово нових геополітичних обставин призвела до ситуації „вибудовування” відносин практично з нуля. Важливу роль в українсько-болгарських зв'язках відігравав фактор проживання на території України найчисельнішої болгарської діаспори. Вже 5 жовтня 1992 р. під час візиту в Софію Президента України Л.М. Кравчука було підписано Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарія (набув чинності 2 березня 1994 р.). Він був розрахований на 10 років, складався з 22 статей, де обумовлено співробітництво в усіх галузях суспільного життя – економічній, політичній, військовій тощо [6, 109]. Пізніше була підписана Декларація президентів обох країн про подальший розвиток і поглиблення співробітництва між Україною і Болгарією (25 березня 1998 р.), в якій проголошено стратегічне партнерство між нашими державами.

В грудні 1994 р. вперше з офіційним візитом Україну відвідав Президент Болгарії Желю Желев. В ході візиту він відвідав Генеральне консульство в Одесі, де передусім обговорювались питання будівництва Болгарського культурного центру. А от зустріч в Болгарії відбулась на рівні радника Президента і тому основні питання залишились невирішеними [7, 237].

Ситуація почала змінюватись після підписання в Києві в червні 2003 р. Протоколу про співробітництво між Верховною Радою України (ВРУ) і Великими Народними Зборами Болгарії. І вже в листопаді того ж року Болгарію відвідала делегація Комітету ВРУ з питань європейської інтеграції для вивчення досвіду болгарських законодавців з підготовки вступу країни до Європейського Союзу (далі – ЄС). За словами В.М. Литвина: „Головною слід вважати не тільки так звану візитну дипломатію, хоча роль безпосередніх особистих контактів народних обранців важко переоцінити. Чи не найважливішим є обмін досвідом організації роботи законодавчих органів обох країн з формування законодавчої основи системних перетворень суспільства і розвитку держави, зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності. Для України особливий інтерес мають болгарські теорія і практика законодавчо-нормативної гармонізації ринкових економічних реформ і оптимізації їх соціальних наслідків в сучасних умовах” [8, 5].

Стосовно конституційно-законодавчого забезпечення політичної реформи в Україні, заслуговує на увагу болгарський досвід трансформації політичної системи і її структур. Протягом 90-х років в цій країні не один раз

були справжні соціально-політичні кризи, що супроводжувались зміною різних за своєю ідейною спрямованістю політичних сил. Крім партійно-політичних кабінетів, у Болгарії діяли позапартійні „уряди спеціалістів” або „уряди чиновників” і коаліційна влада. Внутрішньополітичне становище в державі стабілізувалось на початку 2000-х років. Остаточо сформувався склад демократичних інститутів, притаманних демократичних державам. В Болгарії кожні 4–5 років відбуваються парламентські вибори та вибори Президента. Країна стала парламентською республікою з однопалатним парламентом [9].

Для України безумовно будуть цікавими і повчальними уроки еволюції болгарського суспільства від фази політичних потрясінь до суспільного ладу, встановлення цивілізованих «правил гри» між основними політичними силами, відмова від виносу політики „на вулицю”, а долі держави і політичної стабільності – на розсуд мітингу-юрби. Сучасний болгарський досвід показує, що навіть така країна, яка довгий час перебувала в стані суспільно-політичної кризи – майже всі 90-ті роки, коли не багатьом урядам вдавалось працювати більше одного року (за цей час змінилось 8 урядів) і яку Європа вважала яскравим прикладом внутрішньополітичної нестабільності, здатна за короткий строк шляхом консолідації суспільства, зростання рівня політичної культури забезпечити стабільність політичного життя і кардинально змінити свій міжнародний імідж. „Такий досвід заслуговує того, – підкреслює В. Литвин, – щоб уважно його вивчити і взяти з нього все корисне. Вбачаю в цьому ключовий напрям співробітництва з болгарськими парламентарями” [10, 2].

Об’єктивні процеси європейської і регіональної інтеграції потребують принципово нових підходів до формування системи міждержавної взаємодії України і Болгарії. З цього випливає, що зовнішньополітичне співробітництво України і Болгарії в нових геополітичних умовах треба націлювати на здійснення спільних кроків на міжнародній арені. Сучасні політики стверджують, що зараз жодна з невеликих або середніх держав не спроможна самотійно, без підтримки партнерів, повністю забезпечити реалізацію своїх національно-державних інтересів у зовнішньополітичній сфері. Україна і Болгарія, які задекларували стратегічне партнерство, також можуть злагоджено діяти в цьому напрямі.

Довгий час питання візового режиму між Болгарією та Україною залишалось відкритим. Уряд України 2 грудня 2004 р. прийняв Постанову „Про затвердження угоди (в формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про внесення змін в Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про взаємні поїздки громадян”. Зокрема, угода передбачає збільшення строку дії багаторазових віз до п’яти років на основі взаємної згоди. З цього моменту стало не обов’язковим запрошення для отримання візи, знизилась тарифи на видачу туристичних віз, спрощено процедуру отримання віз для осіб, що здійснюють міжнародні автомобільні перевезення громадян і вантажів. Для власників дипломатичних і службових паспортів продовжував діяти

безвізовий режим. Виконання угоди від української сторони здійснюють Міністерство закордонних справ, Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба [11].

Останніми роками дві країни активізували свою співпрацю з цілого ряду напрямів: у сфері ядерної безпеки (договір 2002 р.); співробітництво Міністерства внутрішніх справ (2002 р.); спрощення візового режиму (2004 р.) та ін. Болгарія взяла на себе зобов'язання надавати активну підтримку зусиллям України щодо прискорення євроатлантичної інтеграції; має намір виступити в майбутньому за надання Україні чіткої формули співпраці з ЄС, у тому числі за надання Україні асоційованого членства в Європейському Союзі. Обидві сторони знайшли розуміння в питаннях оцінки ситуації в Косово та Придністров'ї, а також висловилися за активізацію консультацій у рамках коаліції про майбутнє Іраку [12, 104].

В жовтні 2005 р. на рівні керівників військових відомств Болгарії та України був проаналізований хід двостороннього військового співробітництва. Міністри відзначили, що останніми роками воно було на недостатньо високому рівні. Разом із тим міністри оборони відзначили, що для розширення співробітництва, зокрема, у військовій і військово-технічній сферах, існує гарна основа.

В квітні 2006 р. у столиці Болгарії Софії відбулася зустріч міністрів закордонних справ України і Болгарії, в ході якої міністри високо оцінили сучасний рівень українсько-болгарського політичного діалогу та торговельно-економічних відносин. МЗС Болгарії підтвердив готовність своєї країни надавати підтримку Україні в реалізації її стратегічного курсу щодо набуття членства в ЄС і НАТО, чому, серед іншого, має сприяти впровадження підписаного в 2005 р. міжурядового Меморандуму про партнерство і поглиблення співробітництва в галузі європейської та євроатлантичної інтеграції.

Під час зустрічі глави зовнішньополітичних відомств України та Болгарії також обговорили перспективи співпраці в рамках міжнародних форумів та організацій, обмінялися думками про ситуацію в регіоні, в тому числі в контексті врегулювання „заморожених” конфліктів [13, 4].

Прийняття Болгарії 1 січня 2007 р. в ЄС було високо оцінено Києвом, який підкреслив, що членство Болгарії в Євросоюзі сприятиме подальшій інтенсифікації двостороннього співробітництва між Болгарією і Україною, європейській інтеграції України, а також зміцненню Європейського Союзу.

Україна входить до першої десятки торговельних партнерів Болгарії, а Болгарія – до першої десятки країн, що є пріоритетними торговельними партнерами України. У 2005 р. товарообіг та обмін послугами між Україною та Болгарією становив 694,8 млн. дол.; обсяги експорту – 575,8 млн. дол., імпорту – 119,0 млн. дол. Позитивне сальдо на користь України сягало 456,8 млн. дол. На кінець 2005 р. сума прямих болгарських інвестицій в економіку України зросла до 13,1 млн. дол. Її характерною ознакою є те, що більшість капіталовкладень (50,5%) скеровуються у виробничу сферу (промисловість).

На сьогодні в Україні діє 176 підприємств за участю болгарського капіталу, з них – 125 спільні [14, 369; 517–518].

Основними українськими експортерами до Болгарії є „Криворіжсталь”, „Азовсталь”, корпорація „Мідланд”, АТ „Інтерном”, Центральний і Полтавський гірничо-збагачувальні комбінати, група „Інтерпайп”. Україна в 2005 р. експортувала до Болгарії чорний метал та вироби з нього на 279,4 млн. дол., мінеральне паливо та нафту – 101,1 млн. дол., руду – 27,9 млн. дол., алюміній – 26,9 млн. дол. та деревину – 17,4 млн. дол., що становить 83,2% загального обсягу експорту товарів з України. Імпорт товарів з Болгарії до України в основному складається з товарів фармацевтичної продукції та мийних засобів – 29,9 млн. дол., мінеральних продуктів – 9,8 млн. дол., електричних машин та устаткування – 9,5 млн. дол., тютюну – 4,1 млн. дол., пластмас та виробів з них – 3,3 млн. дол., цинку і виробів з нього – 3,3 млн. дол. та ефірних масел – 2,0 млн. дол., тобто більше половини від загального обсягу імпорту Болгарії до України [15].

Важливим складником українсько-болгарських відносин є співпраця в гуманітарній сфері, яка передбачає взаємодію в науці, освіті, культурі, а також співпрацю в питаннях забезпечення прав національних меншин. Болгарсько-українську Угоду про співробітництво у сфері освіти, науки і культури підписано в 1992 р., а в 1998 р. – Угоду між Міністерством України у справах науки і технологій та Міністерством освіти і науки Республіки Болгарія в галузі науково-технічного співробітництва. У 2002 р. укладено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Болгарія про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені, вчені звання. У грудні 1996 р. успішно пройшли Дні України в Болгарії, а восени 1997 р. відбулися Дні Болгарії в Україні [16, 12].

Суттєвим чинником, який зближує Болгарію та Україну, є проживання на території нашої держави численної болгарської меншини та наявність української меншини в Болгарії. За даними перепису населення 2001 р., болгари за чисельністю (понад 204 тис. осіб) займають шосте місце серед національних меншин України [17, 45]. Тут діють 14 національно-культурних болгарських організацій і близько 70 загальноосвітніх закладів, де вивчають болгарську мову. Підготовку фахівців з болгарської мови ведуть у Київському, Одеському, Львівському національних університетах, а також у Слов'янському університеті (м. Київ) та Ізмаїльському державному гуманітарному університеті [18, 2].

Згідно з даними останнього перепису населення, здійсненого в Болгарії, на її території проживає близько 2,5 тис. етнічних українців, здебільшого у великих містах Болгарії (Софії, Варні, Бургасі). Вони об'єднуються у шість українських національно-культурних організацій, а при фундації „Мати Україна” у Софії з 2002 р. діє недільна школа [19].

З початку 90-х років у Софійському університеті відкрита нова спеціальність – українська філологія.

На сьогодні в Болгарії існують два україномовні видання – газета „Вісті” та електронне видання „Болгарсько-українські вісті”, в яких міститься інформація про бізнес, політику, історію, культуру та спорт.

Зважаючи на сприятливі умови, болгарсько-українські відносини мають перспективу подальшого розширення. Про це свідчать численні зустрічі керівників двох держав. Під час однієї з останніх, в середині вересня 2010 р. в Києві, голова Народних Зборів Болгарії Ц. Цачева, під час зустрічі з президентом України В. Януковичем, прем'єр-міністром М. Азаровим та головою Верховної Ради В. Литвином, зазначила важливість активізації двостороннього політичного та економічного співробітництва в напрямі збільшення товарообігу, торговельно-економічних зв'язків, а також і в межах ініціативи „Східне партнерство” [20].

Слід констатувати, що становлення і розвиток відносин України з Болгарією з огляду на низку історичних, геополітичних, культурних та інших факторів мають свої особливості. По-перше, це спільність соціально-економічних і політичних проблем, які доводиться вирішувати на шляху докорінної трансформації наших суспільств. По-друге, це спільна зацікавленість у швидкому підключенні до європейських інтеграційних процесів. По-третє, це визнання того факту, що будучи історично спорідненими державами, належачи до одного географічного регіону, і Україна і Болгарія є впливовими чинниками східноєвропейського розвитку.

Розбудова рівноправних партнерських відносин відповідає не лише безпосереднім інтересам України і Болгарії, а й інтересам усієї Європи. Між цими країнами розвиваються двосторонні стосунки як на загальнодержавному рівні, так і різноманітні форми регіонального та субрегіонального співробітництва.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К., 2004; Чорний В.П. Історія Болгарії / В.П. Чорний. – Л., 2007; Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-і – 90-ті роки ХХ ст. / В.І. Яровий. – К., 2000; Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття : підруч. [для вищ. навч. закл.] / В.І. Яровий. – К., 2005; Внешняя политика стран Центральной и Восточной Европы : учеб. пособие / рук. авт. кол. А.В. Крапивин. – Донецьк, 2009.
2. Литвин В.М. Українсько-болгарские отношения: прошлое как перспектива будущего / В.М. Литвин // Голос України. – 2004. – №13, 14; Рилач Ю. Нас живлять спільні корені. Україна та Болгарія: 15 років після встановлення дипломатичних відносин / Ю. Рилач // Політика і час. – 2006. – №2; Крапивин А.В. Внешняя политика Болгарии в 1995–2006 годах / А.В. Крапивин // Вступ до міжнародних відносин. – Вип. 5. – Донецьк, 2006; Мілова М.І. Інтеграція в Європу і посткомуністичні країни: проблема зовнішнього впливу (на прикладі Болгарії та України) / М.І. Мілова // Наука і освіта 2004 : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. Т. 1. – Дніпропетровськ, 2004; Мілова М.І. На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант / М.І. Мілова. – Одеса, 2005.
3. Режим доступу : <http://minprom.ua/news/51064html>; <http://pda.interfax.com.ua/?id=48191&s=pol>.
4. Брусиловская О.И. Отношения Украины и Болгарии в 1990-е годы: концепции и реальность / О.И. Брусиловская // Україна і Болгарія : матеріали Міжнар. конф., присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського ярма. – Одеса, 1999. – С. 109.
5. Литвин В. Вказ. Твір. – С. 5.
6. Брусиловская О.И. Вказ. Твір. – С. 109.
7. Киссе

А.И. Возрождение болгар Украины / А.И. Киссе. – Одесса, 2006. – С. 237. **8.** Литвин В. Вказ. Твір. – С. 5. **9.** Мілова М. На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант / М. Мілова. – Одеса, 2005; Крапивин А.В. Трансформація політичного режиму в Болгарії (кінець 80-х – 90-е роки ХХ в.) / А.В. Крапивин // Грані історії : зб. наук. пр. – Горлівка, 2008; та ін. **10.** Литвин В. Вказ. Твір. – С.2. **11.** Болгарія упростила вивозний режим для українців. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/society/2010/06/05/691297.html>. **12.** Крапивин А.В. Зовнішня політика Болгарії в 1995–2006 рр. / А.В. Крапивин. – С. 104. **13.** Рилач Ю. Нас живлять спільні корені. Україна та Болгарія: 15 років після встановлення дипломатичних відносин / Ю. Рилач // Політика і час. – 2006. – №2. – С. 4. **14.** Чорний В.П. Історія Болгарії. – С. 369; Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К., 1997. – С. 517–518. **15.** Одеські вісті. – 2007. – 18 жовтня. **16.** Тимошенко Ю.О. Українсько-болгарські відносини в 90-х роках ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Ю.О. Тимошенко. – К., 2004. – С. 12; Україна – Болгарія. – Режим доступу : <http://svit.ukrinform.ua>. **17.** Киссе А.И. Возрождение болгар Украины. – С. 45. **18.** Попова М. Встреча имела конструктивный характер / М. Попова // Україна: болгарсько обзоре. – 2006. – №21. – С. 2. **19.** Двосторонні відносини. – Режим доступу : <http://www.sbuds.org/ukr/ukraine.php?id=11>. **20.** Україна и Болгарія договорились о співпраці. – Режим доступу : <http://minprom.ua/news/51064.html>

УДК 327(477)(470)

А.Ю. Мартинов

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

У статті розглядаються особливості українсько-російських відносин з точки зору європейського цивілізаційного вибору.

Ключові слова: Україна, Росія, європейський вибір, цивілізація.

The essay presents a specifically of the Ukraine-Russian relationship in the context of European civilization choice.

Keywords: Ukraine, Russia, European choice, civilization.

Двадцять років минуло з часу розпаду СРСР та виникнення на пострадянському просторі нової геополітичної реальності. Процес пристосування незалежних держав, які утворилися на уламках Радянського Союзу, до реалій однополярного світу виявився суперечливим. Після вступу балтійських країн – колишніх прибалтійських радянських республік – до Євросоюзу та НАТО стратегічно важливими для стабільності нової європейської та світової систем міжнародних відносин стали українсько-російські відносини. Наразі для них властиві не лише асиметричність на користь Російської Федерації як правонаступника СРСР, власниці ядерної зброї та постійного члена Ради Безпеки ООН, а й тенденції, які визначають суперечливий розвиток сучасної системи міжнародних відносин.

«Стара світова політика, – справедливо зазначає німецький соціолог Ульріх Бек, – яка застосовувала правила, й нова, яка змінює ці правила, тісно

переплелися і їх – що стосується акторів, стратегій і союзів – неможливо розрізнити» [1, 36]. Космополітизм глобалізації веде запеклі ідейні бої проти традиційних національних та локальних цивілізаційних ідентичностей. У цьому процесі задіяні як традиційні, так і нові концептуальні побудови, суб'єктивні цінності та об'єктивні інтереси. Яскравим прикладом такого стану справ є сучасні українсько-російські політичні відносини.

Впродовж першої декади ХХІ ст. українська та російська суспільно-політична думка, перебуваючи у стані концептуальної трансформації, намагається вийти на нові ментальні обрії розуміння складності цивілізаційного вибору. Однак в українській суспільній свідомості продовжують конкурувати розрекламовані концептуальні підходи: європейської інтеграції (повернення до європейської цивілізації), своєрідний формат слов'янофільства (створення союзу Білорусі, України, Росії), концепт «економічного патріотизму» (у ньому дивним чином співіснують радикальні українські націоналісти та орієнтований на українського виробника та споживача капітал). Причому стабілізація цивілізаційної ідентичності України ускладнюється не лише хрестоматійним фактом наявності різних цивілізаційних ідентичностей на її заході та сході, а й фактично сформованою ісламською ідентичністю у Криму [12, 198]. Тому Україну можна розглядати як своєрідну міні-модель Європейського Союзу, який також інтегрує країни з різною цивілізаційною ідентичністю: від романо-германської Європи до Скандинавії, з одного боку, та переважно слов'янської Центральної та Східної Європи. Натомість ісламська ідентичність у багатьох країнах Євросоюзу також представлена чисельними мусульманськими меншинами, які мають тенденцію до демографічного збільшення.

У російській суспільній думці продовжують конкурувати між собою концепти «західництва», «слов'янофільства» та «євразійства». Всесвітньо відомий вчений-славіст Анджей Валіцький слушно нагадував, що поняття «слов'янофільство» в процесі полеміки вигадали «західники» і навпаки, причому обидва визначення мали негативний відтінок [3, 17]. Під впливом більшовицького експерименту сформувалася ідея євразійства, яка творчо була адаптована радянською геополітикою та після розпаду СРСР активно застосовувалася з метою цивілізаційної ідентифікації Російської Федерації. Однак посилення руського націоналізму, поява тенденції до ісламофобії, чому посприяли дві чеченські війни та терористичні акти, розмивають євразійську традицію, але, звичайно, не можуть її повністю нейтралізувати.

Так, схематично виглядають основні концепти, якими користуються різні політичні сили, котрі намагаються впливати на цивілізаційний вибір України та Росії. Причому Російська Федерація позиціонує себе як важливий полюс сили, який претендує на особливі відносини з Європейським Союзом. Аргументи на користь цієї ідеї добре відомі: Росія є головним джерелом енергетичних та інших ресурсів для ЄС, виконує роль «цивілізаційного буфера» між ЄС та Китаєм та ісламським світом.

Виходячи з цих міркувань, Європейський Союз закликають укласти з Росією неформальний геополітичний пакт, спрямований на підсилення позицій одна одної. У цій на перший погляд логічній концепції є своя ахіллесова п'ята. Мова йде про східноєвропейський та кавказький пострадянський простір, який у травні 2009 р. Євросоюз формалізував у своїй програмі «Східне партнерство». Росія відмовилася від участі у цій програмі, не бажаючи власними руками нівелювати претензії на особливі відносини з ЄС. Проте наповнення конкретним змістом декларованого партнерства Росії та ЄС відбувається важко. Зокрема, Росія не завершила демаркацію кордону з Україною, забагато лакун має кордон Росії із Китаєм та країнами Центральної Азії, тому перспектива надання громадянам Росії безвізового режиму із країнами ЄС наразі виглядає малоімовірною. Ще глибші суперечності наявні в процесі підготовки угоди про створення зони вільної торгівлі між Росією та ЄС. З одного боку, Росія досі не є членом Світової організації торгівлі, а з другого – формує Митний союз разом із Білорусією (проти якої ЄС готується запровадити економічні санкції) та Казахстаном. Посилення Митного союзу та міжнародних позицій Росії залежать від залучення до цих процесів України. У цьому сенсі російські еліти посиляються на українсько-російське стратегічне партнерство, зафіксоване в Договорі про дружбу і співробітництво у травні 1997 р. Реверсом до традиційної цивілізаційної ідентичності можна вважати тезу про те, що «Україна і Росія або виживуть разом, або ж разом будуть викинуті із світової економіки і політики» [20, 175].

В інавгураційній промові 25 лютого 2010 р. Президент України В. Янукович зазначав, що «будучи мостом між Сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи і колишнього СРСР водночас, Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з Російською Федерацією, Європейським Союзом, США та іншими державами, які впливають на розвиток ситуації у світі» [4, 2].

Формальна резолюція Європейського парламенту, прийнята 25 лютого 2010 р., надає право Україні звертатися з заявкою про вступ до ЄС. Але ця авансова пропозиція поки що не підтримується головним виконавчим органом влади Євросоюзу – Європейської Радою. Ця позиція фіксується українською громадською думкою. За даними проведеного взимку соціологічного опитування Інституту Горшеніна, менш ніж половина українців (45,7%) вважала, що з приходом нової влади відносини України і Європейського Союзу поліпшуватимуться [5, 10]. Водночас лунали прогнози того, що нова влада України розчарує Кремль так само, як «стара» влада розчарувала Захід [1, 4].

Передумови для цього склалися поступово. Адже нова українська влада готова була розвивати відносини із Росією на основі своєї зовнішньополітичної багатовекторності, а російська політична еліта вважала, що вибори підтвердили прагнення громадян України покласти край історично приреченим спробам посягти ворожнечу між народами наших

держав. Прийнятним для Росії форматом стала ідея включення України не лише до Митного союзу, а й до Організації договору колективної безпеки. Навіть ціною політичного та територіального розколу України. За цих умов Україні лише залишалися сподіватися, що позаблоковий, дружній щодо Росії курс буде підтримуватися Європою [9, 7].

Натомість прозахідна частина політичного істеблішменту України наголошувала, що «багатовекторність позбавить Україну шансів на успішну модернізацію» [10, 3]. У свою чергу комісар Європейської комісії з питань східної політики Ш. Фюле запевняв, «якщо Україна досягне успіху в проведенні секторальних реформ, ЄС буде готовий відповісти істотною технічною допомогою та фінансовою підтримкою... Зона вільної торгівлі здатна подвоїти експорт України до ЄС» [22, 1].

Однак українській економіці потрібно було виживати в жорстких умовах світової економічної кризи. Чинна влада взяла курс на вирішення економічних та політичних суперечок із Росією, що детерміновано, зокрема, й спробами виконання передвиборчих обіцянок.

21 квітня 2010 р. були підписані Харківські угоди. Термін перебування Чорноморського флоту в Криму був пролонгований до 2042 р. в обмін на знижку в 100 дол. від ціни тисячі кубометрів газу. 27 квітня 2010 р. у Державній Думі проти ратифікації угод із Україною проголосувала фракція ЛДПР В. Жириновського. Він чекав від України «сплати багатомільйонного боргу» за «брутальне захоплення» лісових пилорам свого діда на Рівненщині. На фоні боїв навколо ратифікації Харківських угод у парламенті України 17–18 травня 2010 р. Президент Росії Д. Медведєв прибув з візитом до Києва. Сторони підтвердили, що не знайшли вирішення питання використання Керч-Єнікальського каналу. Україна також запевнила, що не збирається вступати до Митного союзу, не планує визнавати незалежність Абхазії та Південної Осетії та не вступатиме до Організації договору колективної безпеки. Натомість було підписано три спільні заяви: з удосконалення системи європейської безпеки, з урегулювання конфлікту в Придністров'ї та з питань безпеки в Чорноморському регіоні [6, 1]. Фактично єдине, у чому Україна може зберегти свою позаблоковість, – це право не брати участі в наступній війні Росії з її сусідами і не допомагати Росії в її внутрішній боротьбі з сепаратистами, бандитами, ісламістами та іншими.

Однак завершення «медового місяця» українсько-російських відносин окреслило межі можливого та неможливого. У червні 2010 р. українська влада провела через Верховну Раду України Закон «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», який зафіксував «неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес» [7, 1].

Цей курс підтримав один із розробників концепції зовнішньополітичної багатовекторності України за часів Президента Л. Кучми – А. Орел. На його думку, «Європейський Союз, як і НАТО, не матимуть ані бажання, ані

ресурсів предметно допомагати Україні чи втручатися в її політику в наступні роки, не кажучи вже про інтеграцію до своїх лав... Нормалізація відносин із Росією, проголошення політики позаблоковості значно покращили міжнародні позиції України... Києву та Москві було б варто об'єднати зусилля в лобіюванні в європейських столицях безвізового режиму для власних громадян... Якщо в трикутнику Київ – Москва – Брюссель буде створено територію справжнього партнерства і взаємодії, повернення до нового протистояння і нової «холодної війни» на сході Європи буде просто неможливим» [15, 2]. Цей курс гостро розкритикував колишній міністр закордонних справ В. Огризко [16, 1]. Натомість експерт Німецького товариства зовнішньої політики А. Рар прогнозував, якщо Президент В. Янукович зазнає невдачі, то Україна буде розколотою [18, 7].

Завершення 2010 р. позначилося ліквідацією в Росії Федеральної національно-культурної автономії українців. У відповідь 5 січня 2011 р. Львівська обласна рада закликала оголосити персоною нон-грата генерального консула РФ у Львові Євгена Гузєєва, якого звинувачували в захисті прав русинів. Проте далі політичного демаршу справа не рушила. У свою чергу влада України продемонструвала твердість у питанні просування переговорів із Європейським Союзом.

«Зона вільної торгівлі, – на думку заступника міністра закордонних справ України П. Клімкіна, – укладається саме для того, щоб у результаті пожвавити торговельні обміни й відкрити доступ на інші ринки» [11, 1]. Але в такому разі «віз ставився попереду коня»: європейські виробники, захопивши український внутрішній ринок для збуту своїх товарів, знищували українських конкурентів, які, втративши власний ринок, навряд чи набули б спроможності завойовувати спільний європейський ринок.

Спірними залишалися питання географічних товарних назв, захисту інтелектуальної власності, квоти на сільгосппродукцію України на ринку ЄС та компенсації за збитки в бюджет України через скасування мит на європейські товари. На цьому фоні ускладнення переговорів України з ЄС на початку березня 2011 р. у Києві побував віце-прем'єр-міністр російського уряду І. Шувалов. Він запропонував синхронізувати з Росією переговори про створення зони вільної торгівлі з ЄС [13, 1].

Однак відмова Росії переглянути ціну на газ для України без її вступу до Митного союзу нівелювала цю ідею. Тому прем'єр-міністр Росії В. Путін запевнив, «якщо Україна створить зону вільної торгівлі з ЄС, вона буде змушена поступитися у відчутних для неї позиціях. Вийти на європейський ринок із традиційними товарами досить складно, а на російський ринок скинути їх не вдасться» [17, 16].

Колишній посол США в Україні С. Пайфер популярно пояснював, що «членство України в Митному союзі буде повністю несумісне з її намірами укласти угоду про вільну торгівлю з ЄС... Україна відступає назад у своєму демократичному розвитку, і це не переконує європейських чиновників бути гнучкішими на переговорах з Києвом» [21, 3].

12 квітня 2011 р. у Києві побував прем'єр-міністр Росії В. Путін. Він пропонував Україні визначитися з Митним союзом, але нічого конкретного не почув, хоча й обіцяв у разі участі України в Митному союзі прибутки для Києва у 9 млрд. дол. на рік [19, 2].

Натомість за підрахунками заступника голови відділу торговельних зв'язків з Європою та Центральною Азією директорату торгівлі при Єврокомісії Філіпа Куїссона, зона вільної торгівлі з Європейським Союзом коштуватиме Україні 5% бюджетних надходжень [8, 10]. Реальна перспектива залучення України до торговельних війн із Євросоюзом та Митним союзом дуже небезпечна. Адже за офіційними статистичними даними у 2010 р. обсяг торгівлі України з 27 країнами ЄС становив 33 млрд. дол., а з трьома країнами Митного союзу 42 мільярди доларів [8, 3].

На старті парламентсько-президентського виборчого циклу 2011–2012 рр. у Росії відкритим є питання, хто насправді формує російську політику щодо України – президент Д. Медведєв чи прем'єр-міністр В. Путін? Принаймні позиція російського уряду з питання організації економічної співпраці з Україною (відмова від перегляду формули ціни на газ, невдоволення позиціями російського капіталу в Україні) виглядає жорсткішою. Не знайшли масової підтримки ідеї Д. Медведєва щодо ліберальної модернізації Росії. Позаяк «реформаторські настрої в еліті дуже слабкі. Її спротив реформам буде скоріше посилюватися, ніж послаблюватися» [14, 5].

Очікувані внутрішньополітичні ускладнення передвиборчого періоду в Росії, скоріше за все, максимально загострять доленосне питання цивілізаційного вибору як Росії, так і України. Причому Європейський Союз більше стурбований власними фінансово-економічними, еміграційними, правовими та політичними проблемами, тому неспроможний насправді запропонувати Україні та Росії привабливий проект саме європейської модернізації. За цих обставин ризик згорання декларованих українською та російською владами проектів модернізації є досить високими. Зрозуміло, що в умовах можливих політичних трансформацій процес європейського цивілізаційного вибору, й без того непростий та суперечливий за своєю сутністю, стане ще більш складним.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. The Washington Post. – 2010. – 1 March. 2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації / У. Бек. – К., 2011. 3. Валіцький А. В полоні консервативної утопії. Структура і видозміни російського слов'янофільства / А. Валіцький. – К., 1998. 4. Виступ Президента України Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010. – Голос України – 2010. – 26 лютого. 5. Голос України. – 2010. – 25 лютого. 6. Голос України. – 2010. – 19 травня. 7. Голос України. – 2010. – 13 жовтня. 8. Голос України. – 2011. – 23 квітня. 9. Гриценко О. География и история – проклятие или шанс / О. Гриценко // Еженедельник 2000. – 2010. – 26 берез. 10. День. – 2010. – 20 квітня. 11. День. – 2011. – 16 лютого. 12. Исламская идентичность в Украине. – К., 2006. 13. Лозунько С. Создание зоны свободной торговли с ЕС необходимо синхронизировать с Россией / С. Лозунько // Еженедельник 2000. – 2011. – 11–17 марта. 14. Микульский К. Кризис российского авторитаризма / К. Микульский // Независимая газета. – 2011. – 6 апреля.

15. Орел А. В Європу нас проштовхне Москва / А. Орел // Еженедельник 2000. – 2010. – 2 июля. 16. Огризко В. У глухому куті «позаблоковості», або «нова малоросійськість» української зовнішньої політики / В. Огризко // Дзеркало тижня. – 2010. – 7–13 вересня. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/1000/1600/70154/>. 17. Пасова Т. Росія намагається не пустити нас в ЄС / Т. Пасова // Голос України. – 2011. – 17 березня. 18. Писанська В. Німеччина повинна продемонструвати свою дружбу – з тим, щоб мати вплив на Україну / В. Писанська // Голос України. – 2010. – 28 серпня. 19. Сегодня. – 2011. – 13 апреля. 20. Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі (XVIII – перша половина XX ст.) / за ред. В.В. Іваненка. – Дніпропетровськ, 1998. 21. Урядовий кур'єр. – 2011. – 17 березня. 22. Фюле Ш. Що значить Україна для ЄС? / Ш. Фюле // День – 2010. – 21 квітня.

УДК 339.924(477)

Н.Ю. Ротар

ЄВРОРЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Аналіз єврорегіональної політики України у 2010–2011 рр. показує, що в ситуації невизначеності цивілізаційного статусу України, відсутності чіткого вектора культурно-цивілізаційного розвитку, існування цивілізаційних викликів, породжених процесами глобалізації, перед нашою державою стоїть проблема цивілізаційного самовизначення та самоідентифікації, вирішення якої стане відправним моментом подальших дій на шляху європейської інтеграції.

Ключові слова: *єврорегіональна політика, цивілізаційне самовизначення, цивілізаційний статус України, європейська інтеграція.*

Analysis Euroregional policy of Ukraine in 2010-2011 years indicates that the uncertainty of civilization status of Ukraine, lack of a clear vector of cultural and civilization development, the existence of civilization challenges arising from globalization, our state is the problem of civilization self-determination and self-identity, a decision which will be the starting point for further action on the path of European integration.

Key words: *Euroregional policy, civilization self-determination, civilization status of Ukraine, European integration.*

Більшість наукових дискусій про характер, природу та значення цивілізації походять від різного тлумачення терміна «цивілізація». Частина дослідників вважають, що цивілізація – це поняття, яке відбиває нормативний порядок, систему цінностей, фундаментальні принципи, ментальність конкретного суспільства, тип культури. Таке нормативне розуміння цивілізації зводиться до ціннісних суджень про типи і форми, переваги і недоліки цивілізації, походження яких постулюється, а не виявляється та зумовлює появу ідей про децивілізацію та ієрархічність цивілізаційного устрою світу [11; 12]. Інші дослідники, які є прихильниками аналітичної концепції цивілізації, вважають, що цивілізація – це поняття, яке не тільки включає всі вищеперелічені елементи, а й розкриває їхню суть у

контексті різних форм сучасності [14]. За аналітичного підходу увагу зосереджено на описі, поясненні й розумінні особливостей соціокультурного життя в потоках загального цивілізаційного процесу як у минулому, так і в сьогоденні.

Р. Коллінз визначає цивілізацію як зону престижу, що має один або декілька центрів – місць, в яких продукуються різного роду символічні об'єкти, що привертають увагу людей [1, 421]. Поняття цивілізації як зони престижу принципово відрізняється від визначення цивілізації як культурного коду, що детермінує вірування, поведінку людей, соціальні інститути. Р. Коллінз критикує уявлення про цивілізацію як статичну і монолітну сутність, оскільки, на його думку, поняття цивілізації як зони престижу спрямовує увагу на соціальну діяльність та культурне розмаїття як суттєві характеристики цивілізації [2, 326]. Такий підхід до визначення суті цивілізації актуалізує, на нашу думку, проблему цивілізаційної ідентичності, тобто уявлення людини чи суспільства про свою належність до тієї чи іншої культурно-цивілізаційної спільності, ті цінності та поведінкові моделі, які формуються на підставі ототожнення себе з певним культурним вибором, а також з відповідними соціальними інститутами і відносинами. Для України, де вплив глобалізації тісно переплітається зі складними, нелінійними за своїм характером перехідними процесами і траєкторіями посткомуністичної трансформації, особливо важливими є проблеми пошуку цивілізаційної ідентичності.

Отже, сучасний аналіз цивілізаційного розвитку має спрямовуватися на вивчення процесів політичної, соціальної та культурної інтеграції/деінтеграції, інституціоналізації, модернізації та соціальної комунікації. Важливим аспектом такої стратегії дослідження цивілізаційних процесів є визначення здатності того чи іншого суспільства відповідати на цивілізаційні виклики сучасності. Цивілізаційні виклики продукують суперечливі вимоги до сучасних суспільств: з одного боку, це необхідність відповідати досягнутим стандартам розвитку заради утримання стабільності, підтримки рівня життя і процвітання, з другого – збереження власної соціально-культурної специфіки. У цій ситуації одним із найважливіших показників цивілізаційної динаміки є форми й способи політичної і соціокультурної взаємодії та комунікації окремих держав. Однією з таких форм є *єврорегіони*. Їх суттєвою особливістю є те, що частина єврорегіонів перебуває на стиках цивілізацій, тобто вони виникли там, де державні кордони не стали віссю асиметрії – частини держав змогли подолати вісь, яка стримує самі держави.

У сучасній політичній науці сформульовано декілька інтерпретацій транскордонної співпраці та однієї з її базових форм – єврорегіонів. І. Студенніков характеризує єврорегіон як форму «транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію їх взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності відповідно до

національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону» [18, 64; 17, 320].

Н. Луцишин використовує більш широке розуміння цього явища, інкорпорує в аналіз транскордонної співпраці поняття *транскордонний регіон*, яке визначає як наявність щонайменше двох територій різних країн, що мають спільний державний кордон, між якими встановились тісні виробничі і соціально-економічні зв'язки [13, 54]. Формалізації розуміння суті єврорегіону та транскордонного співробітництва з українського боку мав сприяти Закон України «Про транскордонне співробітництво», прийнятий 24 червня 2004 р. [8], згідно з яким транскордонне співробітництво є спільними діями, спрямованими на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством. У свою чергу єврорегіон – це організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво.

Ми погоджуємося з І. Студенніковим, що основною вадою цього закону є його моральна застарілість вже на момент прийняття:

1) закон фактично ігнорує роль транскордонного співробітництва як інструменту територіального/регіонального розвитку;

2) розробникам закону не вдалося подолати домінуючого серед українських органів державної влади різних рівнів погляду на транскордонне співробітництво як переважно інструмент економічної співпраці, адже явище транскордонного співробітництва є набагато складнішим і охоплює ширше коло аспектів життєдіяльності мешканців прикордонних територій, а не тільки економічні питання;

3) закон законсервував існуючі форми державної фінансової підтримки транскордонного співробітництва;

4) закон не враховує зміни механізму підтримки транскордонного співробітництва з боку ЄС, зокрема, нових інструментів добросусідства і реформування відповідних програм Європейської Комісії – Phare/Tacis CBC та INTERREG – після оголошення повідомлень «Ширша Європа – сусідство: нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами» від 11 листопада 2003 р. та «Прокладаючи шлях для запровадження нового інструменту відносин з країнами-сусідами» від 1 липня 2003 р. [17, 310].

Водночас зауважимо, що позитивним моментом для забезпечення продуктивності транскордонного співробітництва є те, що суб'єктами транскордонного співробітництва визнаються насамперед територіальні громади, їхні представницькі органи, і тільки потім місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції,

встановленої чинним законодавством та угодами про транскордонне співробітництво.

Транскордонне співробітництво є одним із найбільш дієвих інструментів на шляху просування України до ЄС на регіональному рівні, зокрема, шляхом створення та активної участі територіальних громад прикордонних країн у євро регіонах. Співробітництво в рамках євро регіонів здійснюється з метою об'єднання зусиль територій країн-партнерів в економічній сфері, розбудови соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури. Територія України, що входить до складу євро регіонів, становить більше 30% від загальної площі країни (з 25 українських регіонів 19 – прикордонні). Отже, воно має суттєвий вплив і на внутрішньополітичний розвиток всієї держави, позначається на добробуті та соціальному самопочутті її громадян. На території таких прикордонних областей, як Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська, Автономна Республіка Крим, створено вісім євро регіонів – «Буг», «Верхній Прут», «Дніпро», «Карпатський», «Нижній Дунай», «Слобожанщина», асоціація «Чорноморський Євро регіон» та «Ярославна». Завершується робота із створення євро регіону «Донбас», за участю територій Донецької та Луганської області.

У 2010 р. відбулася очевидна зміна вектора діяльності української влади у сфері євро регіональної співпраці. Якщо в попередній період створені із залученням українських територій євро регіони розглядалися як певна сукупність, в середині якої їх пріоритетність центром не визначалися, то в 2010 р. складається інша ситуація. Зокрема, за результатами досягнутих 21 квітня 2010 р., під час робочого візиту Президента РФ в Україну, домовленостей Президент України В. Янукович доручив КМУ забезпечити проведення українсько-російського економічного форуму під патронатом президентів України і РФ, який мав пройти в Краснодарському краї (Росія) та в Донецькій області. Крім того, уряд повинен був внести пропозиції щодо реалізації проекту українсько-російського прикордонного та міжрегіонального співробітництва та опрацювати з російською стороною план дій з їх реалізації. Президент України доручив уряду спільно з російською стороною в найкоротші терміни опрацювати питання проведення засідання Постійно діючої наради «Співдружність регіонів» (Україна – РФ) на базі Одеської обласної державної адміністрації, а також додатково опрацювати з білоруською та російською сторонами питання проведення засідання Ради керівників прикордонних регіонів України, Росії та Білорусі. КМУ було доручено активізувати діяльність євро регіонів «Дніпро», «Слобожанщина» та «Ярославна» та завершити створення євро регіону «Донбас», а також вивчити доцільність створення євро регіону «Азов» у складі АР Крим, Донецької, Запорізької областей України, Краснодарського краю та Ростовської області РФ.

4 жовтня 2010 р. Президент України В. Янукович, послідовно дотримуючись зовнішньополітичного курсу, взяв участь у засіданні першого Українсько-Російського міжрегіонального економічного форуму, що

відбувся у м. Геленджику (РФ). У своєму вступному слові Глава держави сказав: «Ми сьогодні проводимо зустріч, яку намітили ще в Харкові. За цей час нам багато вдалося зробити, і ми не повинні зупинятися – ми маємо рухатися вперед. Я хотів би зараз конкретизувати окремі питання. Наприклад, я вважаю, що необхідно розширити формат взаємодії регіонів за рахунок більш активної участі в ній не тільки прикордонних, а й інших регіонів, які досягли високого рівня економічного співробітництва чи взаємодії» [6]. Під час роботи форуму чітко визначилася тенденція до визначення пріоритетності розвитку єврорегіонів (ЄР), утворених на кордонах з РФ, зокрема, В. Янукович відзначив вдалу роботу трьох із восьми існуючих на той час єврорегіонів – «Дніпро» (Чернігівська, Брянська, Гомельська області), «Слобожанщина» (Харківська та Білгородська області), «Ярославна» (Сумська та Курська області) та вказав на завершення створення ще двох – «Донбас» і «Азов». Президент Російської Федерації Д. Медведєв у відповідь зазначив, що головним є те, що вдалося вивести російсько-українські відносини із депресивного стану та наголосив на необхідності мінімізувати спільні ризики, котрі виникають у міжрегіональному співробітництві по всій довжині спільного кордону, маючи на увазі питання економічної безпеки, проблеми екології, захисту судноплавства тощо.

Теза Президента України про пріоритетний розвиток єврорегіонів «Дніпро», «Слобожанщина» та «Ярославна», на регіональному рівні одразу була взята до виконання урядом та місцевим адміністраціями. Окремі моменти у функціонуванні, наприклад, єврорегіону «Ярославна» мали відверто політизоване забарвлення. 10 червня 2010 р. за підписами Голови Курської обласної Думи О.О. Кічігіна та Голови Сумської обласної ради В.М. Токаря з'явилося звернення до Президента Російської Федерації Д.А. Медведєва та Президента України В.Ф. Януковича, у якому підтримувалися досягнуті Харківські домовленості 21 квітня 2010 р. та рішення Російсько-Української міждержавної комісії (Київ, 17 травня 2010 р.) [9]. Звернення подібного характеру було направлене й до Губернатора Курської області О.М. Михайлова та голови Сумської обласної державної адміністрації Ю.П. Чмиря [10].

Слід зауважити, що політика пріоритетного розвитку єврорегіонів із залученням територій України та РФ не означала повного виключення з предметного поля зовнішньої політики України функціонування та розвитку інших єврорегіонів за участю адміністративно-територіальних одиниць України. Проте зовнішньополітичні кроки в напрямі, протилежному спільному українсько-російському кордону, здійснювалися не цілеспрямовано та не систематично, а здебільшого ситуативно. Так, зокрема, 7 жовтня 2010 р. віце-прем'єр-міністр України В. Тихонов, відкриваючи у м. Трускавець (Львівська обл.) X Міжнародний економічний форум «Транскордонне співробітництво. Погляд у майбутнє», наголосив, що Україна проводить серйозну внутрішню роботу з підготовки української економіки до функціонування в рамках зони вільної торгівлі з ЄС: «Це

сприятиме впровадженню інфраструктурних проектів у сфері транспорту, туризму та охорони навколишнього природного середовища, запровадженню інноваційної моделі розвитку регіонів, посиленню економічних зв'язків та бізнес-активності, наукового, освітнього, культурного та прикордонного обміну, виконанню соціальних проектів» [5]. Результатом роботи цього річного Форуму стало створення окремих елементів платформи для посилення співпраці Україна – ЄС у рамках політики Східного партнерства. У рамках X Міжнародного економічного форуму відбувся Форум Регіонів «Регіональний вимір євроінтеграційних процесів», на якому відбулася презентація концепції «Карпатський Горизонт – 2013», присвячена розробці окремої операційної програми ЄС для регіону Карпат на фінансову перспективу 2014–2020 рр. Вказана концепція була розроблена українськими експертами у співпраці з польськими та словацькими партнерами, як результат виконання проекту «Карпатський Горизонт 2013 – обговорення перспектив операційної програми ЄС для регіону Карпат», що реалізується Асоціацією органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати – Україна» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Вже 12 жовтня 2010 р. цю ініціативу представники асоціації «Єврорегіон Карпати – Україна» В. Горбовий та Г. Литвин спільно із польськими колегами презентували в Брюсселі під час семінару «Мале Східне Партнерство» за участю депутатів Європарламенту, представників генеральних дирекцій, відповідальних за формування програм Європейської Комісії та представників польських та українських прикордонних регіонів. 8 грудня 2010 р. у Європейській Комісії відбулося відкрите слухання концепції «Карпатський Горизонт – 2013», під час якого прийнято рішення про можливість її втілення, а отже, створення спеціального фінансового інструменту підтримки сталого розвитку Карпат [15].

Проте, незважаючи на фактичну відсутність зовнішньополітичної підтримки єврорегіонів із залученням територій країн ЄС, їх функціонування здійснювалося за чітко окресленими напрямками та раніше апробованими моделями. Найбільш конструктивно здійснювалася робота в межах єврорегіонів, які були утворені до 2002 р.:

- *єврорегіон «Буг»* – основним фокусом уваги учасників є розвиток торгово-економічних відносин. Протягом січня-квітня 2010 р. Республіка Польща стала другим, а Республіка Білорусь – сьомим партнерами Волині за величиною обсягів зовнішньої торгівлі серед 75 країн світу, з якими область здійснювала експортно-імпорتنі операції. Із загальної суми іноземних капіталовкладень у 327,5 млн. дол. США, що поступили в економіку регіону протягом 1993–2010 років (станом на 01.06.2010), майже третина має польське походження (28,5%), а 0,2% від загального обсягу надходжень з-за кордону – білоруське [7];

- *єврорегіон «Верхній Прут»* – визнання транскордонного співробітництва рішенням Уряду України першим із семи пріоритетів розвитку Чернівецької області та надання єврорегіону «Верхній Прут» експериментального статусу є свідченням важливості цієї роботи. Найбільш

перспективною є спільна операційна програма Євросоюзу «Румунія – Україна – Республіка Молдова», яка надає підтримку розвитку економіки прикордонних територій, вирішенню екологічних проблем і підвищенню готовності до надзвичайних ситуацій. Пріоритетним напрямом є й реалізація масштабних інфраструктурних проектів із розвитку прикордонної інфраструктури та запобігання стихійним лихам вартістю у 7,5 млн. євро та 10 млн. євро. З трьох національних проектів, що передбачені в рамках спільної операційної програми Євросоюзу «Румунія – Україна – Республіка Молдова», два проекти надійшли від Чернівецької і тільки один від Одеської областей. За ініціативою обласної влади цього року вперше в Державному бюджеті Уряд передбачив субвенції на співфінансування транскордонних проектів [19];

– *єврорегіон «Нижній Дунай»* – діяльність відбувається в межах спільних операційних програм «Румунія – Україна – Республіка Молдова», 2007–2013 та «Чорне море», 2007–2013 [4].

Зовнішньополітичним кроком, спрямованим на ствердження України як регіонального лідера, можна розцінювати те, що 5 лютого 2010 р. лідер Придністров'я І. Смирнов прийняв Надзвичайного і Повноважного Посла України в Молдові С. Пирожкова та Надзвичайного і Повноважного Посла Угорщини в Молдові Д. Варга. За ініціативи угорського дипломата сторони обговорили можливість участі в єврорегіоні «Дністер» північних районів Придністров'я – Каменського і Рибницького. Він зауважив, що Україна і Молдова звернулися до ЄС з проханням допомогти у створенні тут єврорегіону: «Мета мого візиту – повідомити пану Смирнову про те, що ці дві країни планують запросити придністровські Каменський і Рибницький райони брати участь у ньому» [3]. Вже 24 лютого 2010 р. в молдовському місті Сороки вперше обговорили новий проект та перспективи створення нового єврорегіону «Дністер», до складу якого пропонується включити [Вінницьку](#) область України, Сороцький, Флорештський та Шолданештський райони Молдови, а також Кам'янський та [Рибницький район](#) Придністров'я. Єврорегіон «Дністер» дозволить створити сприятливі умови для укріплення співпраці Молдови, України, в тому числі територій Придністров'я у сфері соціального, економічного та культурного розвитку за рахунок залучення європейських фондів. Крім того, успіх цього проекту проект може зіграти позитивну роль у врегулюванні придністровського конфлікту. Проте відзначимо, що самостійних ініціатив у подальших пошуках вирішення Придністровського конфлікту влада України не висувала.

Впорядкуванню й систематизації зовнішньополітичних пріоритетів у сфері єврорегіональної співпраці сприяє схвалення розпорядженням Кабінету міністрів України від 15 вересня 2010 р. «Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 рр.», згідно з якою транскордонне співробітництво офіційно визнано одним з інструментів прискорення процесів наближення рівня життя населення прикордонних територій до середньоєвропейського, забезпечення вільного перетину товарів, осіб і капіталів через державний кордон. Таке співробітництво

сприяє об'єднанню зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів, здійсненню євроінтеграційних заходів на регіональному рівні. Основним механізмом реалізації мети і завдань Концепції визнано створення комплексної системи розвитку транскордонного співробітництва, з урахуванням якої здійснюватиметься фінансування проектів транскордонного співробітництва на всій території країни за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги та коштів суб'єктів транскордонного співробітництва [16].

Слід визнати, що незважаючи на певні успіхи в політиці єврорегіональної співпраці та існування доволі чітких позицій президентської влади щодо розвитку цієї сфери, на сьогодні можна визначити низку політичних факторів, які стримують розвиток транскордонного співробітництва. Зокрема, відсутність гармонічної системи нормативно-правових актів щодо повноважень органів влади з питань транскордонного співробітництва та існування відмінностей у законодавстві сусідніх держав; відмінності між Україною та сусідніми державами в економічній самостійності регіонів та правовому регулюванні питань зовнішньоекономічних зв'язків; наявність обмежень щодо безвізового пересування громадян по території транскордонних регіонів; недостатні темпи будівництва та облаштування пунктів пропуску через державний кордон, що призводить до невідповідності їх пропускнує спроможності потенційним можливостям транскордонного співробітництва; незгодженість на міждержавному рівні пріоритетів діяльності учасників єврорегіонів, принципів і підходів до розвитку такої співпраці.

Ще одним напрямом зовнішньої політики держави у сфері регіональної співпраці є її участь у діяльності міжнародних організацій. Для України це насамперед участь у діяльності Центральноєвропейської ініціативи (ЦЄІ), ОЧЕС та ГУАМ. Зауважимо, що на відміну від політики щодо співпраці у рамках єврорегіонів участь України в діяльності цих організацій не була визначена як пріоритет зовнішньополітичної діяльності держави. Функціонування національних представництв України в цих міжнародних організаціях здійснювалося за раніше визначеною технологічною процедурою та не було спрямовано на ствердження регіонального лідерства нашої держави чи реалізацію конкретних політичних інтересів. Це свідчить про відсутність визначеного інтересу владної команди В. Януковича до використання потенціалу співробітництва у цих організаціях не лише на рівні реалізації тих чи інших політичних проектів, а й для використання їх можливостей як діалогового майданчика з питань міждержавної співпраці та регіональної кооперації.

Здійснений аналіз єврорегіональної політики України у 2010–2011 рр. показує, що в ситуації невизначеності цивілізаційного статусу України, відсутності чіткого вектора культурно-цивілізаційного розвитку, існування цивілізаційних викликів, породжених глобалізаційними процесами, перед нашою державою стоїть проблема цивілізаційного самовизначення та

самоідентифікації, вирішення якої стане відправним моментом подальших дій на шляху європейської інтеграції.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Collins R. Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact / R. Collins // *International Sociology*. – 2001. – № 3. – P. 421–437.
2. Collins R. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change* / R. Collins. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. – 1098 p.
3. В еврорегион «Днестр» войдут северные районы Приднестровья. – Режим доступа : <http://dniester.ru/content/v-evroregion-dnestr-vojdut-severnye-rayony-pridnestrovyu>.
4. В м. Галац, Румунія, відбулись засідання Генеральної Асамблеї Асоціації транскордонного співробітництва «Євро регіон Нижній Дунай» та Ради Євро регіону «Нижній Дунай». – Режим доступу : <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=26482&id=1150>.
5. Тихонов В. Уряд приділяє значну увагу розвитку транскордонного співробітництва, вбачаючи в ньому ефективний механізм зближення України з ЄС / В. Тихонов. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=243709736&cat_id=243316861.
6. Глава держави взяв участь у засіданні Українсько-Російського міжрегіонального економічного форуму. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/18353.html>.
7. Діяльність Євро регіону «Буг» у 2010 році. – Режим доступу : <http://www.voladm.gov.ua/struct.php?id2=1078&nnm=134>.
8. Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 р. № 1861-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №45. – С. 499.
9. Звернення до Президента Російської Федерації Д.А. Медведєва та Президента України В.Ф. Януковича. – Режим доступу : http://www.oblrada.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4350&Itemid=456.
10. Звернення до Губернатора Курської області О.М. Михайлова і голови Сумської обласної державної адміністрації Ю.П. Чмиря. – Режим доступу : http://www.oblrada.sumy.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4350&Itemid=456.
11. Кара-Мурза А.А. «Новое варварство» как проблема российской цивилизации / А.А. Кара-Мурза. – М., 1995. – 211 с.
12. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до наших дней / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2008. – 1199 с.
13. Луцишин Н. Принципи функціонування транскордонного регіону / Н. Луцишин // На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів : проект Київського центру Інституту Схід-Захід / Є. Кіш, О. Вишняков, М. Лендбел ; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2000. – С. 54.
14. Морозов В. Понятие государственной идентичности в современном теоретическом дискурсе / В. Морозов // *Международные процессы*. – 2006. – Т. 4. – №1. – С. 82–94. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/tenth/007.htm>.
15. Про майбутнє Карпат дискутували в Трускавці та у Брюсселі. – Режим доступа : <http://www.onews.com.ua/west/lvivschina/life/ukr/news/47683.html>.
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 роки» від 15 вересня 2010 р. № 1838-р. – Режим доступа : <http://www.uapravo.net/akty/postanovi-osnovni/akt8tkdz8n.htm>.
17. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України / І. Студенніков // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – К., 2006. – С. 309–322.
18. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики / І. Студенніков // На шляху до Європи. Український досвід євро регіонів : проект Київського центру Інституту Схід-Захід / Є. Кіш, О. Вишняков, М. Лендбел ; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2000. – С. 64–68.
19. Транскордонна співпраця – серед пріоритетів у роботі виконавчої крайової влади. – Режим доступа : http://www.oda.cv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=8693&Itemid=0.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ЧЕСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ: ПЕРСПЕКТИВА МАЙБУТНЬОГО

У статті висвітлено досвід українсько-чеських відносин, проаналізовано напрями та існуючі проблеми міждержавного співробітництва на сучасному етапі, визначені особливості двосторонньої взаємодії, окреслені перспективні напрями подальшої співпраці у світлі євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: *європейська інтеграція, міждержавна взаємодія, співробітництво.*

The article highlights the experience of relations between Ukraine and the Czech Republic, analyzes trends and current problems of interstate cooperation at the present stage, defines features of bilateral interaction, outlines promising fields for further cooperation in the context of European integration processes.

Keywords: *European integration, international cooperation, cooperation.*

Дипломатичні відносини між Україною та новоутвореною Чеською Республікою були встановлені в січні 1993 р., однак історія українсько-чеських взаємин сягає в глибину сторіч. Відомо, наприклад, що київський князь Володимир Великий одружився з чешкою, а Кунгута Ростиславна стала дружиною чеського короля Отокара II з династії Пршемисловців. Поразка чехів у битві на Білій Горі (1620) призвела до значної еміграції з чеських земель на територію сучасної України. Одним з перших чехів, який залишив визначальний слід в історії України, став гетьман і автор першої української конституції Пилип Орлик. Період національного відродження слов'янських народів (кінець XVIII – друга половина XIX ст.) був ознаменований небувалим посиленням взаємного інтересу до народних звичаїв, фольклору, літератури. На Слов'янському з'їзді в Празі в 1848 р. т.зв. "українське питання" було вперше винесено на розгляд міжнародного форуму. В 1876 р. у Празі побачило світ перше нецензуроване видання „Кобзаря”. У період між двома світовими війнами десятки тисяч наших співвітчизників, які змушені були залишити Україну після приходу до влади більшовиків, отримали в Чехословаччині максимально широкі можливості для реалізації своїх національних потреб. Тут друкувалися українські газети, часописи, діяли видавництва, середні та вищі навчальні заклади (зокрема, Український вільний університет), музеї, товариства тощо. У видатного чеського художника М. Швабінського у Празі вчився В. Касіян, тут жили і творили поети О. Олесь, Є. Маланюк, О. Ольжич [1].

З проголошенням 1 січня 1993 р. незалежності Чеської республіки характер і зміст українсько-чеських міждержавних відносин почав набирати нових вимірів. На початкових етапах в українсько-чеському співробітництві

Україна віддавала перевагу політичній співпраці, а Чехія – торговельно-економічному співробітництву.

Нинішній етап відносин між незалежними Україною і Чеською Республікою характеризується динамічним розвитком співробітництва в політичній, економічній та культурній сферах, активним формуванням договірно-правової бази (понад 70 міждержавних, міжурядових, міжвідомчих договорів, угод та протоколів), розвитком неформальних контактів між людьми. Яскравим прикладом такого співробітництва є хоча б той факт, що в 1995 р. Україна стала членом Ради Європи під час головування в цій організації та за активної підтримки Чеської Республіки. Як зазначається у схваленій Парламентом ЧР Концепції зовнішньої політики, Чеська Республіка розглядає Україну як важливу європейську країну, від якої залежить стабільність в Центральній та Східній Європі, високо оцінює політику України в євроатлантичному напрямі, докладатиме зусиль для розширення взаємовигідного українсько-чеського економічного співробітництва.

Чеська Республіка підтримує євроінтеграційний курс України, твердо дотримуючись позиції, що Європейський Союз має бути відкритим для всіх європейських держав за тієї умови, що організація їхнього політичного та економічного життя відповідає визначеним критеріям, прагне відігравати провідну роль у виробленні та практичній реалізації "східного вектора" спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, в першу чергу, – стосовно України. Чехія вітає також намір України отримати членство в НАТО і готова надавати їй в цьому необхідну допомогу. Особливо яскраво чеська сторона це продемонструвала під час Празького саміту НАТО в листопаді 2002 р., який мав для України надзвичайно важливе значення в плані започаткування принципово нового виміру в наших відносинах з Альянсом.

На 1999 р. склався комплекс дружніх і партнерських відносин двох країн, що у 2000–2003 рр. проявився в широкомасштабному торговельно-економічному співробітництві. В ці роки відносини між країнами були доволі активними, але не безпроблемними. Уже в 2000 р. ЧР відповідно до вимоги ЄС заявила про денонсацію договору про безвізовий режим для громадян України, а в 2003 р. денонсувала ще чотири угоди: про співпрацю в сільському господарстві, про економічне і науково-технічне співробітництво, про торговельні відносини, про співпрацю в галузі ветеринарної медицини. Це посилювало політичну складову у співробітництві двох країн [2].

Маючи достатньо великий досвід участі в діяльності ООН (протягом останніх років представники України і Чехії головували на сесіях ГА ООН), обидві країни є важливими партнерами з точки зору зміцнення їх позицій у цій глобальній організації, активно співпрацюють в питаннях взаємної підтримки на виборах до структур ООН. За обсягом товарообігу з Чехією Україна посідає друге місце серед країн СНД та Балтії (після Російської Федерації) і дев'ятнадцяте місце – серед інших країн, з якими Чеська Республіка має торговельно-економічні зв'язки. У свою чергу, порівняно

невелика Чехія є вісімнадцятою в списку торговельних партнерів України. У 2003 р. рівень товарообороту між нашими країнами вперше за десять років сягнув позначки у 609,8 млн. доларів США. Основними українськими експортерами до ЧР є Полтавський та Криворізький гірничозбагачувальні комбінати, металургійні підприємства ім. Ілліча, „Азовсталь”, „Запоріжсталь”, „Алчевський”, фірма „Інтерпайп”, хімічні підприємства ВАТ „Стирол” та ВАТ „Рівнеазот”, „КриворіжНДІБудмаш”, „УкрграфітПВП”, АТ „Дніпрошина”. На ринку авіап перевезень успішно працює компанія „Аеросвіт” [3].

Важливою складовою українсько-чеського співробітництва є реалізація спільних проектів у сфері інвестування, промислової кооперації, сільського господарства. Серед таких проектів – участь чеської сторони в модернізації діючих та спорудженні нових українських АЕС, модернізації об'єктів теплоенергетики, транспортному машинобудуванні, співробітництво у вирощуванні, переробці ріпаку та подальшому виробництві з нього в Україні біопалива, виробництво в Україні за допомогою сучасних технологій шин для колісної техніки.

Проблемним специфічним питанням українсько-чеських відносин залишається погашення „ямбурзької” заборгованості України перед ЧР згідно з укладеною 30 червня 1997 р. Угодою "Про умови завершення реалізації після 1.01.1992 р. на території України Угоди між Урядом СРСР і Урядом ЧССР про співробітництво в освоєнні Ямбурзького газового родовища, будівництві магістрального газопроводу Ямбург – Західний кордон СРСР та об'єктів Уральського газового комплексу і пов'язані з цим поставки природного газу із СРСР до ЧССР від 16 грудня 1985 року", яка була ратифікована Верховною Радою України. Це питання порушується чеською стороною під час практично всіх двосторонніх переговорів. Відповідно до міждержавної Угоди, яка набула чинності у 1999 р., Україна визнала борг на суму 79,17 млн. умовних розрахункових одиниць (еквівалент 1247 млн. м³ природного газу).

Певні надії на врегулювання проблеми з'явилися у чеської сторони після прийняття Верховною Радою України закону, яким Кабінету Міністрів України дозволялося у 2004 р. здійснити відшкодування заборгованості в грошовій та/або товарній формі за рахунок коштів, передбачених на погашення державного боргу України. У зв'язку з цим Міністерство фінансів України підписало з українською фірмою “Арта Інвестиційні Партнери” Меморандум, згідно з яким міністерство не заперечувало проти придбання фірмою у Чехії Ямбурзької заборгованості. В цьому контексті було проведено низку переговорів, але можливості погасити заборгованість використані не були.

На необхідності практичного вирішення цього питання чеська сторона наголосила під час переговорів у рамках робочого візиту до Чехії Прем'єр-міністра України Ю.І. Єханурова у лютому 2006 р. Після цього відбувся обмін листами на рівні глав урядів та керівників профільних міністерств України і Чехії. Але конкретних рішень щодо розв'язання цієї проблеми в

українсько-чеських відносинах прийнято не було. Сторони досягли домовленостей обговорити це питання в рамках засідання українсько-чеської Змішаної Комісії з економічного, промислового та науково-технічного співробітництва.

В березні 2007 року відбувся візит до Чехії Першого віце-прем'єр-міністра України, міністра фінансів України М.Я. Азарова, який під час зустрічей з Главою Уряду ЧР М. Тополанеком та міністром фінансів ЧР М. Калоусеком обговорив питання щодо врегулювання заборгованості за Ямбурзькими угодами. Було домовлено про подальше опрацювання термінів та шляхів виплати боргу на експертному рівні. Питання погашення боргів розглядалось на установчому засіданні Змішаної Комісії з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва 19–20 березня 2007 р. у м. Києві. Уряд Чехії проводив заходи в напрямі розв'язання «ямбурзької проблеми». У листопаді 2007 р. міністр фінансів ЧР листом повідомив міністра фінансів України, що Чеською стороною створена робоча група, яка готова приступити до аналізу пропозицій української сторони щодо погашення боргу.

Стан вирішення питання заборгованості України перед Чеською Республікою згідно з «Ямбурзькими угодами» був розглянутий на другому спільному засіданні українсько-чеської Змішаної Комісії з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва 17 червня 2008 року в Празі. Сторони домовились про продовження спільної роботи з вивчення усіх взаємоприйнятних варіантів погашення заборгованості України перед Чеською Республікою за об'єкти, добудовані на території України після 1 січня 1992 р. внаслідок реалізації «Угоди між Урядом СРСР і Урядом ЧССР про співробітництво в освоєнні Ямбурзького газового родовища, будівництва магістрального газопроводу Ямбург – Західний кордон СРСР і об'єктів Уральського газового комплексу та пов'язаних з ними поставках природного газу з СРСР до ЧССР» від 16 грудня 1985 р. Чеська Сторона передала українській Стороні в установленому порядку проект Протоколу до Угоди для розгляду в рамках спільної роботи експертів.

Під час візиту Глави Уряду ЧР М. Тополанека в Україну, 16 вересня 2008 р., обговорено питання щодо шляхів та термінів погашення заборгованості за Ямбурзькими угодами з Прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко. 17 жовтня 2008 р. міністр фінансів України В. Пинзеник листом повідомив міністра фінансів ЧР М. Калоусека, що запропонований проект Протоколу до Угоди для розгляду в рамках спільної роботи експертів є неприйнятним для української сторони, оскільки він не відповідає положенням узгодженого протоколу про реструктуризацію державного боргу України з країнами – членами Паризького клубу від 13 липня 2001 р. Запропоновано провести спільні консультації експертів обох країн з вивчення всіх взаємоприйнятних варіантів погашення заборгованості України перед Чеською Республікою за угодою [4].

В умовах членства Чехії в ЄС країна була повинна дотримуватись спільної політики ЄС у відносинах з країнами, які не є членами. Це означало, що втратила чинність значна кількість українсько-чеських договорів і угод. Укладені нові договори і угоди сприяли розширенню українсько-чеської торгівлі, загальні обсяги якої у 2005 р. становили 970,9 млн. дол. США. Подальше розширення торговельно-економічного співробітництва двох країн стримувалось сировинно-металургійною структурою українського експорту, недосконалою системою відшкодування ПДВ в Україні, невмілим використанням українською стороною чеських торговельних кредитів і т. п. Але при цьому в українсько-чеському співробітництві наростала інвестиційно-виробнича співпраця, кооперування, створення спільних підприємств, велись політичні консультації, укладались нові договори і угоди.

Головування Чеської Республіки в ЄС у першому півріччі 2009 р. створило сприятливі умови для поглиблення переговорного процесу між Україною та Європейським Союзом щодо Угоди про асоціацію, створення зони вільної торгівлі та запровадження безвізового режиму.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Корсак Р. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. / Р. Корсак. – Ужгород : Гражда, 2007. – 202 с. 2. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу : <http://www.km.gov.ua>. 3. Офіційний сайт Комітету з питань Європейської інтеграції Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.euoint/com.ei.nsf..> 4. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.

УДК 327.7

Л.Д. Чекаленко

ПОЗАБЛОКОВІСТЬ ЧИ НЕЙТРАЛІТЕТ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті розмірковується про статус позаблоковості і нейтралітету, розглядаються переваги і особливості одного та іншого. Аналізується мотивація України у виборі статусу позаблоковості.

Ключові слова: *нейтралітет, позаблоковість, іноземні військові бази, зовнішня політика України.*

The status of non-alignment and neutrality is discussed in the paper, advantages and insufficiencies of both are considered. The motivation of Ukraine in determining of the status of non-alignment is analysed.

Key words: *neutrality, non-alignment, foreign military bases, foreign policy of Ukraine.*

Тема позаблоковості та нейтралітету* активно обговорюється на всіх політичних рівнях і тиражується засобами масової інформації [1]. Квінтесенцією різноманітних роздумів про нейтралітет став висновок, що статус нейтралітету, навіть підтверджений міжнародними договорами, не надає імунітету від порушників суверенітету і територіальної цілісності держави. При цьому додається, що поодинокі винятки з правил (як у випадку Швейцарії і Ірландії) тільки підтверджують цей невеселий висновок. Тому в нейтральних країнах розуміли, що у найближчій перспективі вони будуть неспроможними самостійно забезпечити свій проголошений статус.

Засади міжнародного права визначають постійний нейтралітет як добровільне прийняття державою відповідно до міжнародних договорів або в односторонньому порядку зобов'язання дотримувати постійний нейтралітет, тобто не вступати у воєнні союзи і не допускати на своїй території присутності іноземних держав у мирний і воєнний час.

Режим постійного нейтралітету передбачає, що держава, яка бере на себе таке зобов'язання, здійснюватиме політику, що виключає її участь у війні, і залишатиметься нейтральною у випадку збройного конфлікту між іншими державами. Постійно нейтральні держави на відміну від тих, що проголосили свою нейтральність під час війни, зобов'язуються дотримуватися відповідної політики як у воєнний, так і в мирний час. Тобто вони зобов'язані не вступати у військові союзи і блоки, не надавати свою територію для розташування іноземних військ та військових баз.

У той же час антивоєнне спрямування постійного нейтралітету не виключає, а навпаки, передбачає необмежене право нейтральної держави на самооборону [2].

Стан постійного нейтралітету зазвичай гарантується або формально визнається іншими державами.

Отже, постійний нейтралітет не тягне за собою втрати нейтральною державою суверенітету і міжнародної правосуб'єктності, за винятком обмежень військового характеру. Постійно нейтральна держава може в цілях власної оборони мати відповідні збройні сили. Сьогодні постійно нейтральними державами є:

Швейцарія (відповідно до Паризького акту про визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії й недоторканності її території від 8 листопада 1815 р.);

* Нейтралітет – *лат. neuter* – ні той, ні інший, – юридичний і політичний статус держави, яка зобов'язується не брати участі у війні інших держав, а в мирний час відмовляється від участі у військових блоках.

Австрія (відповідно до Федерального конституційного закону про нейтралітет Австрії від 26 жовтня 1955 р.);

Мальта (Декларація уряду Республіки Мальта від 14 травня 1981 р.);

Туркменістан (резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1995 р.);

Ватикан (Латеранський договір з Італією від 11 лютого 1929 р.);

Республіка Сан-Марино (Договір з Італією від 31 березня 1939 р.);

Камбоджа (Угода, підписана на Паризькій конференції з Камбоджі 23 жовтня 1991 р.) [3].

Оголошений статус постійного нейтралітету в різні історичні періоди мали Бельгія, Люксембург, Швеція, Фінляндія та Ірландія, Ліхтенштейн, а також Лаос. Болгарія і Молдова також проголосили нейтралітет, але поки що такий статус ніхто не визнав.

Різноманітність форм нейтралітету дала підстави деяким дослідникам стверджувати, що «нейтралітетів* було декілька» [4]. На жаль, така думка є доволі розповсюдженою, однак це не заважає нам висловити переконання в тому, що деякі відмінності нейтрального статусу не міняють його сутності. Вочевидь людству відомий нейтралітет як специфічний статус держави, який за бажанням суб'єкта міжнародного права може виявлятися варіативно і бути різноманітним.

Невдовзі з'явилася чергова назва нейтралітету. У часи блокового протистояння країни, що вивільнилися від колоніальної залежності, намагалися привернути до себе увагу і підкреслити дієвість власного нейтралітету, тобто заявити про активну зовнішню політику своїх держав і самостійність прийняття рішень з різноманітних міжнародних проблем. Таку політику вони називали політикою активного, позитивного або конструктивного нейтралітету [5]. З цих визначень вітчизняні метри від науки обрали прийнятним для України поняття «активного нейтралітету», що і розповсюджують в українській аудиторії. В цій позиції простежується російський вплив: наукова думка сусідньої держави пояснює визначення «активний нейтралітет» курсом держави на посилену розбудову власних збройних сил [6].

При цьому не враховується той факт, що сутність *позитивного або активного нейтралітету* на той час полягала в неучасті як у військових угрупованнях західних держав (НАТО), так і в угодах оборони соціалістичних країн (ОВД). І виявлялася в активній боротьбі за збереження миру, стабільності і запобіганні війни. Отже, активний або позитивний нейтралітет – це одна з форм мирного співіснування часів протистояння протилежних блоків. Таким чином, ті, хто закликає саме до активного/позитивного нейтралітету [7], фактично повертають нас у часи існування біполярного світу за умов СРСР, намагаючись застарілі схеми

* Доцільно говорити не про нейтралітет, а нейтралітети. Адже кожна з історичних систем міжнародних відносин передбачала існування відповідної історичної форми нейтралітету. На жаль, ця методологічна помилка увійшла до багатьох статей, що широко тиражуються.

біполярного існування екстраполювати на постбіполярні міжнародні відносини.

Позаблоковість. Традиційно нейтралітет і позаблоковість виконують функцію адаптації держави до її зовнішнього оточення. Нейтралітет обмежує державу у взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин через заборону на участь у військових конфліктах та структурах колективної оборони. *Порівняно з нейтралітетом позаблоковість дає державі ширше поле маневру, обмежуючи її діяльність на міжнародній арені лише заборонаю на участь у військових блоках [8].*

До того ж принципова відмінність між нейтралітетом і позаблоковістю полягає в тому, що постійно нейтральна країна набуває статусу нейтральної, як правило, за гарантіями інших держав. Щонайменше такий статус зумовлюється відповідними міжнародно-правовими договорами. Водночас свій *позаблоковий статус країни визначають самостійно без будь-яких гарантій чи міжнародних підтверджень його визнання з боку інших держав [9].*

Із ратифікацією Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (липень 2010 р.) *Україна набула статусу позаблокової держави.* В цьому виявляються як плюси, так і мінуси. До плюсів можна віднести те, що позаблоковість можна як прийняти, так і переглянути в односторонньому порядку, якщо з'являється загроза національній безпеці, яку держава неспроможна подолати самотужки. Тоді країна шукає відповідних партнерів-гарантів або підтримки (через набуття членства) відповідного альянсу.

У геополітичній ситуації, що склалася навколо України, набуття постійного нейтралітету в майбутньому також поставлено під сумнів, оскільки український парламент пролонгував перебування на своїй території військової бази Російської Федерації. Отже, Україна не тільки позбавила себе можливості набутти статусу постійного нейтралітету. За міжнародними конвенціями ООН про визначення агресора наша держава наражається на певні проблеми в разі конфліктних відносин РФ з іншими, третіми країнами.

Приклад Швеції. Під час просування до членства в ЄС *три нейтральні країни – Швеція, Фінляндія і Австрія* додали «головного болю» європейським юристам щодо вирішення проблеми поєднання нейтралітету із членством в ЄС. Питання Швеції і Фінляндії, що у різні часи заявляли про свій нейтральний статус у двосторонніх угодах з третіми країнами, виявилось не таким складним, як проблема Австрії, де постійний нейтралітет було закріплено основним законом держави. Врешті-решт європейські структури визнали можливим визнання названих держав такими, що мають юридичні підстави приєднатися до ЄС, що і було здійснено у 1996 р. Хоча критерії членства в ЄС, особливо щодо частини безпекової складової Спільноти явно суперечать прийнятому рішення.

Для українських реалій певний інтерес являє саме шведський досвід. Кінець холодної війни супроводжувався *«новою хвилею ліберального інтервенціоналізму».* Відповідно до політики нейтралітету, традиційно дотримуваного країною, Швеція не брала участі у нещодавніх військових

конфліктах. Однак концепція зовнішньої політики країни містить суперечливі елементи. Хоча гуманітарні інтервенції, такі, наприклад, як в Косово у 1999 р., відповідають припустимій ролі Швеції, як «совісті світу», однак це не збігається із пацифізмом, іміджем країни та правовою політикою ООН. Конфлікт в Косово, який призвів до колапсу суверенітету, може розглядатися як варіант для майбутньої парадигми зовнішньої політики Швеції. Відтоді кілька шведських політиків неодноразово заявляли, що опинившись перед серйозним поправанням прав людини, міжнародна спільнота не може обирати пасивну позицію. Аргументи «за» участь у війнах й надалі підтримуються й закріплюються міжнародним правом і все більше відповідають шведському дискурсу. Більш того, зростає готовність брати участь у військовому втручанні у випадку гуманітарних криз, що вважається легітимним навіть за відсутності мандата ООН.

Роль шведського Ріксдага окреслюється розподіленням повноважень між урядом і парламентом у питаннях зовнішньої політики. Хоча відповідальність за переговорний процес щодо укладення міжнародних договорів лягає на виконавчу владу, потребує схвалення уряду у випадку «особливого значення» для країни або таких, що стосуються законодавчих і бюджетних питань держави. Таким чином, задача ліберальної демократії полягає в тиску на різні інстанції з метою збереження або створення нормативного порядку, що спирається на власні уявлення про демократію, права людини і державність. Такі результати являють певну загадку для теорії *демократичного світу* і натяк на амбівалентність ДС, що призводить до «демократичних воєн». Стосовно права на розгортання військ, ситуація в Швеції доволі не прозора. У такому випадку Конституція не потребує парламентського втручання, однак на розгортання військ за кордоном виконавча влада зобов'язана шукати згоди Ріксдага. Правда, тут існує особливе правило – винятки становлять випадки самооборони. Воно стосується положення про розташування військ у режимі очікування (невтручання) на основі міжнародної угоди, схваленої Ріксдагом, наприклад, розгортання військ за статтею 43 Статуту ООН (надання резервних сил і підтримка безпеки).

Схема прийняття чи закріплення нейтралітету. Стосовно схеми прийняття нейтрального статусу точки зору не збігаються. Одні вважають, що для оголошення країни нейтральною, формально не потрібні жодні документи. Тобто достатньо односторонньої декларації. Отже, міжнародне визнання нейтрального статусу в мирний час не оговорюється і будь-яка держава може визнати його, а може й не визнати. Історії відомо чимало випадків, коли нейтральні країни, статус яких був закріплений у міжнародних договорах, зазнавали нападу і окупації. Згадаймо хоча б дві світові війни, а також і факти відмови від нейтрального статусу, наприклад, Бельгії і Люксембургу, які увійшли в НАТО.

На переконання інших політиків нейтральний статус необхідно відповідним чином закріпити. Однією з таких схем закріплення є система ООН.

Схема ООН. Принципи і правила нейтралітету мають бути узгоджені із Статутом ООН. Статут ООН обмежує сферу застосування нейтралітету у випадку агресії країни-агресора, яка проголосила нейтралітет (§5 ст. 2 і §6 ст. 2 Статуту ООН). Водночас Статут визнає нейтралітет діючим інститутом міжнародного права.

Трагічним прикладом фіаско ООН у наданні такого статусу, тобто у пошуках нейтралітету з метою захисту і порятунку, стала Угорщина 1956 року. Щоби запобігти повторному введенню радянських військ у Будапешт, центральна фігура бунтівної Угорщини Імре Надь, що очолював уряд, оголосив нейтралітет Угорщини і прийняв відповідну декларацію. Угорські дослідники спростовують висновок Спеціального комітету ООН з проблеми Угорщини (*the UN Special Committee on the Problem of Hungary*, також відомий як Комітет п'яти учасників: Австралії, Цейлону, Данії, Тунісу й Уругваю) [11] від липня 1957 р. про те, що заява про нейтралітет була не причиною, а результатом другої радянської інтервенції.

Прийняття рішення із згаданого питання в ООН було затримано представником США (Генрі Кебот Лод). Причиною такої поведінки стало рішення держсекретаря (міністра закордонних справ) США Джона Фостера Даллеса, який «утримав США від зайвої проблеми», оскільки революція вже згорталася. Таким чином, ухилення від визнання нейтралітету Угорщини розв'язало руки СРСР. Але як свідчить практика, історичні уроки погано засвоюються.

Неспроможність нейтралітету щодо захисту. Однак нагадаємо, що нейтралітет, навіть закріплений у міжнародних договорах, не надає імунітету від зазіхання на суверенітет і територіальну цілісність. Винятки Швейцарії і Ірландії тільки підтверджують цей сумний висновок. Саме тому в нейтральних країнах росте розуміння того, що в найближчій перспективі вони самостійно не зможуть забезпечити такий статус. Нагадаємо при цьому, що в політиці зустрічаються випадки проголошення нейтралітету без відповідного юридичного закріплення такого статусу. Згадаймо хоча б Республіку Білорусь і Республіку Молдова, які закріпили в конституціях нейтральний статус своїх країн з метою позбавитись військової присутності іноземних держав за аналогією з Австрією (1955 р.). Але результат таких кроків, як відомо, негативний: іноземні держави (РФ) тримають тут свої війська і терміни їхнього виведення є доволі туманними.

Водночас нейтралітет в жодному разі не означає відсутності права на вступ у політичні і економічні союзи. Дехто з західних спостерігачів стверджує, що Україна не зможе набути членства в ЄС, якщо буде нейтральною* [12]. Однак приклад вище згадуваних Швеції, Фінляндії і Австрії спростовує таке твердження. Більш того, нейтральні країни мають право співпрацювати з військовими блоками. Посол Швеції в Україні Йон-Кристер Оландер так пояснив принцип взаємодії Швеція–НАТО: «Ми можемо чудово співпрацювати з країнами НАТО, особливо тими, які входять до складу ЄС. Сьогодні проблема безпеки – це не тільки військова загроза,

* Ст. 5 Статуту НАТО (перефразуючи) «Один за всіх – всі за одного»

але й загроза тероризму, природних катастроф. Необхідні місії із запобігання конфліктів за кордоном... У всіх цих питаннях ми готові брати участь. Швеція активно працює в рамках програми НАТО «Партнерство заради миру». Наші відносини з Альянсом ми можемо охарактеризувати короткою формулою: «Все, окрім статті 5». Тобто, всі положення Статуту НАТО, крім статті 5, де йдеться про колективну військову допомогу учаснику Альянсу в разі загрози.

Під час виконання статутних зобов'язань нейтральна країна, у свою чергу, володіє правом імунітету від перетворення національної території на театр військових дій, в чому і закладена головна перевага нейтральної держави у воєнний час.

Отже, нейтралітет потребує гарантій найвищого рівня.

Водночас цікава склалася ситуація з «гарантіями безпеки України». Чомусь у світовому середовищі аналітиків склалося хибне уявлення і вкоренилася необ'єктивна інформація, що Україна отримала гарантії ще у 1993 р. (!) [12]. Імовірно маючи на увазі відмову України від ядерного статусу. Нагадаємо, що основний документ щодо ядерних та інших гарантій безпеки Україні – Меморандум про гарантії безпеки Україні був підписаний на початку грудня 1994 р. на Будапештському саміті ОБСЄ кількома провідними ядерними державами. Цей документ містить кілька цікавих статей. З огляду на їхню важливість наведемо їх тут повністю [13].

«Ст. 2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки *підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України...* Ст. 3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки *підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ (994_055) утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.* Ст. 4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки *підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (995_098), що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.* Ст. 5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки *підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю...».*

Таким чином, країни-гаранти пообіцяли: не застосовувати проти нас ядерну зброю, утримуватися від загрози силою, утримуватися від економічного шантажу і, нарешті, домагатимуться негайних дій від Ради Безпеки ООН, щоби вона нас захистила на випадок чийсь агресії... Отже, ця заява залишилася заявою, не закріпленою на законодавчому рівні державами,

що її підписали, оскільки не вироблено конкретного механізму відповідних кроків захисту України. І оскільки цей документ є юридично неспроможним, деякі наші гаранті залюбки застосовують економічний шантаж. Наскільки відомо, за міжнародними гарантіями безпеки будь-якій державі країни-гаранти розробляють механізм, тобто заходи із надання конкретної допомоги на її захист в разі агресії. У меморандумі про це – ані слова.

Нейтральний статус потребує також відсутності на території іноземних військових баз; високого рівня обороноздатності держави; відсутності з боку держав-сусідів територіальних та інших претензій.

Нейтральний статус також несе і відповідні зобов'язання: не підтримувати жодну з воюючих сторін, не надавати своєї території ворогуючим країнам, не торгувати військовою зброєю з однією із сторін конфлікту (а зо всіма можна), бути спроможним забезпечити свій нейтральний статус. Отже, нейтральний статус потребує значних витрат на оборону.

Чимало інсинуацій (до яких найчастіше причетні російські ЗМІ) розповсюджується навколо формулювання у Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) щодо наміру стати в майбутньому постійно нейтральною країною. Ця заява УРСР була спрямована перш за все на означення власної позиції щодо радянського військового блоку ОВД (який проіснував до 1994 року – до виведення останніх радянських військових контингентів з території Німеччини). До того ж, означив позиціонування України щодо ядерності СРСР, у складі якого наша держава не бажала продовжувати своє перебування. Дехто закидає Україні звинувачення в участі в операціях з підтримання миру (ОПМ) ООН, порівнюючи їх з участю у війнах. Така позиція свідчить, на жаль, про необізнаність авторів з миротворчою діяльністю ООН.

Отже, заява в Декларації про державний суверенітет не означає юридичного закріплення нейтрального статусу, оскільки мова в цьому документі йде лише про намір, а не доконаний факт. Можливо, колись у майбутньому ми й доростемо до нейтрального статусу, але не тепер... Про нейтралітет України поки що не йдеться, оскільки на даному етапі розвитку такий статус не відповідає українським інтересам.

Верховна Рада України 3 червня 2010 р. ухвалила в першому читанні згадуваний вище проект Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Документ набув чинності 2 липня 2010 р. Ст. 11 закону передбачає дотримання Україною політики позаблоковості, «що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес» [16].

Таким чином, *Україна обрала і закріпила на законодавчому рівні свій позаблоковий статус.*

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Чалий О. Інтерв'ю Бі-бі-сі. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2009/07/090718_chalyi_interactive_is.shtml/.
2. Сайт Закарпатської обласної держадміністрації. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/en/publication/content/1946.htm/>.
3. Международное право. – М. : Международные отношения, 2000. – С. 82.
4. Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/en/publication/content/1946.htm/>.
5. Дипломатический словарь. – М., 1971.– Т. II. – С. 374.
6. Режим доступу : <http://library.if.ua/book/142/9537.html/>.
7. Чалий О., Богословська І. та ін. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2009/07/090718_chalyi_interactive_is.shtml ; www.uanato.info/2-uausa.asp/; Голос України – 2007. – 13 вересня. – С. 4; Режим доступу : http://data.com.ua/election_programs/2882.htm?print=1; www.kgi.edu.ua/cisss-ua/files/art/neutral.doc; www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_38/.../P14_doc.pdf; Родченко В.В. Міжнародний менеджмент. – 2002. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/142/9537.htm>.
8. Вдовенко В.М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В.М. Вдовенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 22 с.
9. Гончаренко О. Нейтралітет, позаблоковість і національна безпека: європейський досвід та альтернатива для України / О. Гончаренко // Стратегічна панорама. – 2000. – №1–2 ; Holsti K. International Politics. Englewood Cliff. 1995. – P. 102; Зленко А. Нейтралітет чи позаблоковість: чи це в інтересах України? / А. Зленко. – Віче. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1418/>.
10. Australia, Ceylon, Denmark, Tunisia and Uruguay – Committee of Five after the number of the participating. – Bálint Bak: The Issue of Hungarian Neutrality during the Revolution of 1956.
11. http://www.guds.gov.ua/control/ru/publish/article;jsessionid=4E508EC893F1D8C9AF83B4D58938B027?art_id=88489&cat_id=42170.
12. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 5 грудня 1994 р.). – Режим доступу : <http://uazakon.com/time1994/period1.htm/>.
13. Закон України від 2 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html/>.

УДК 339

Я.О. Черногор

ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МІСЦЕ УКРАЇНИ

У статті розглянуто формування, головні завдання та шляхи реалізації енергетичної політики ЄС, а також визначення місця України в ній. Україна є важливим енергетичним транспортним коридором для ЄС, але для збереження цього статусу нашій державі необхідно докласти значних зусиль у різних сферах суспільно-економічних відносин.

Ключові слова: *ЄС, Росія, Україна, енергетична політика, транзит, енергетична безпека.*

This article discusses the formation, the main challenges and ways to implement the EU energy policy, as well as the definition of Ukraine's place in it. Ukraine is an important energy transport corridor for the EU, but to maintain this status, our state must make significant efforts in various areas of socio-economic relations.

Keywords: *EU, Russia, Ukraine, energy policy, transit, energy security.*

Протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у ході інтеграційних процесів на європейському континенті було створено дуже потужне утворення – Європейський Союз (ЄС), який об'єднав 27 різних за розміром та впливом держав. ЄС на континенті, та й у світі загалом, відіграє в політичній та економічній сферах одну з провідних ролей. Важливе місце в міжнародних відносинах займають питання енергоресурсів, які перетворилися в ХХ ст. у геополітичний фактор.

Європейський Союз концентрує більше чверті сумарного світового ВВП і 20% обсягу світової торгівлі, при цьому ЄС має всього 0,5% доведених світових запасів нафти і 1,6% природного газу, які можуть бути в основному вироблені протягом найближчих 15–20 років. Споживання природного газу в ЄС становить 16,2% від світового [1]. Енергоспоживання країн ЄС становить 17% світового обсягу, а виробництво первинних енергоресурсів – 9%. Загалом, ЄС ввозить 85% нафти, 40% природного газу, 35% вугілля, і це при тому, що в ЄС проживає лише 7% світового населення. У середньому 50% необхідних енергоресурсів країни ЄС імпортують, а окремі держави навіть більше. Євросоюз є другим за обсягом споживання і першим імпортером енергії у світі. Навіть із врахуванням переважання в ЄС інтенсивної, ресурсозберігаючої, екологічно орієнтованої моделі економічного зростання і того, що темпи такого зростання в прогнозованій перспективі становитимуть усього 2% на рік. Існують прогнози, що до 2035 р. попит на енергію підвищиться ще на 16%. Очікувані за цей період скорочення місцевого видобування нафти на 73%, газу – на 59% і вугілля – на 41% зумовлять залежність ЄС від імпорту енергії до 70% проти нинішніх 50% [2]. Таким чином, для ЄС характерна найбільша в сучасному світі концентрація виробничого потенціалу, яка функціонує на найменш об'ємній власній енергетичній базі.

Енергетична сфера є визначальним чинником європейської стабільності та безпеки, оскільки енергетично залежними є переважна більшість країн Євросоюзу. Серед них лише Чехія та Польща мають певні запаси вугілля, Великобританія і Данія – газу і нафти, Нідерланди – газу. Залежність країн ЄС від енергетичних ресурсів переважно Росії і неквапливість у пошуках альтернативних джерел енергоносіїв є загрозливим фактором, адже ці чинники формують негативну кон'юнктуру європейського енергетичного ринку, призводять до непоправних перекосів в енергетичній політиці кожної окремої держави, що вносить дисбаланс у спільну енергетичну політику Європейського Союзу [3, 11].

Відсутність уніфікованої енергетичної політики країн ЄС зумовлює потребу узгодження інтересів й вироблення стратегії на перспективу. Формування спільної енергетичної політики ЄС є складним процесом, який триває вже кілька десятиліть. Це зумовлено як загальносвітовими тенденціями (зокрема, енергетичними кризами, зростанням конкуренції за енергетичні ресурси з боку країн, що розвиваються, призупиненням ядерних програм і, відповідно, – зміщенням акцентів енергозабезпечення з ядерної енергії на природний газ), так і внутрішнім чинником – високою залежністю

країн ЄС від імпорту газу, яка ускладнюється надто вузьким колом постачальників.

Перші кроки в наближенні до уніфікованої енергетичної політики європейського простору здійснено після Другої світової війни, коли міністром закордонних справ Франції Р. Шуманом, за пропозицією французького урядовця Ж. Моне, у травні 1950 р. було оприлюднено план підпорядкування франко-німецького вугільного та сталеливарного виробництва спільному Вищому органу в рамках організації, відкритої для участі всіх європейських країн. У 1952 р. почало діяти Європейське об'єднання вугілля і сталі, що стало першим кроком до об'єднаної енергетичної політики; до нього в 1957 р. долучилися Європейська спільнота з атомної енергії (Євроатом) та Європейська економічна спільнота (ЄЕС) – ці організації заклали основу євроінтеграції [3, 11–12]. Вже у 80-х рр. XX ст. європейські країни спромоглися об'єднати зусилля у сфері енергетичної політики, прийнявши важливий документ – Єдиний європейський акт.

Усі євроінтеграційні процеси тісно взаємозумовлені, проте не завершені і перебувають на різних стадіях розвитку та не є безпроблемними. Європейський Союз є прикладом розробки наднаціонального регулювання енергетичної політики. Він є своєрідним проміжним рівнем, оскільки вливає на держави-члени, і, крім того, намагається впливати на міжнародні енергетичні процеси. Не дивлячись на наявність проблем, на цей час ЄС досяг відчутних успіхів, зокрема, в лібералізації національних газових ринків і встановленні єдиних правил їх функціонування, що забезпечує необхідні передумови створення в перспективі єдиного європейського газового ринку, до якого залучатимуться також країни – сусіди ЄС і його партнери у сфері енергетичного співробітництва [4]. Для вигідної Євросоюзу модернізації транскордонного енергетичного ринку енергетичне право ЄС впроваджується в національні правові системи сусідніх держав через створення міжнародних організацій, центральна роль в яких належить Єврокомісії. Яскравим прикладом є Енергетичне співтовариство Південно-Східної Європи. Обов'язок учасників Енергетичного співтовариства – імплементувати правові акти Євросоюзу в свої національні правові системи [5].

В ЄС розроблено комплекс галузевих законодавчих актів та правових норм, що дає можливість стверджувати про формування Європейського енергетичного права. В ЄС створено інституціональну основу для реалізації єдиної енергетичної політики, однією із основних цілей якої є забезпечення безпеки постачань енергетичних ресурсів із зовнішніх джерел. Найважливішим кроком до розбудови уніфікованої енергетичної політики стало створення Енергетичної хартії 1991 р. У 1994 р. підписано Договір до Енергетичної хартії і Протокол із питань енергетичної ефективності та відповідних екологічних аспектів, у Брюсселі створено Секретаріат Енергетичної хартії. Основні завдання у сфері енергетичної політики на найближчу перспективу були викладені у Білій книзі ЄС (1995 р.), де йшлося про створення внутрішнього енергетичного ринку, забезпечення

енергопостачання, розв'язання питань екологічних наслідків енергетики тощо. Членами хартії нині є 51 держава, а роль спостерігачів виконують переважно країни – власники енергоресурсів – Алжир, Бахрейн, Венесуела, Канада, Катар, Кувейт, Марокко, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, США, Туніс.

З набуттям чинності Договору до Енергетичної хартії 1998 р. країни ЄС почали впроваджувати засади спільної політики в галузі енергетики, закріплені в Правилах поведінки: захист і заохочення інвестицій, вільна торгівля енергоносіями, свобода енергетичного транзиту, зменшення негативних екологічних наслідків. Сутність цих правил полягає в необхідності здійснення всіма державами (і донорами, і реципієнтами) відкритої, незаангажованої енергетичної політики [6].

З початком нового тисячоліття в європейських країнах спостерігається глибше усвідомлення важливості проблем, пов'язаних з енергетикою, намагання виробити спільну уніфіковану політику в цій сфері й прийняти відповідні положення на найближчу перспективу, що знайшло відображення у Зеленій книзі. Серед основних завдань Зеленої книги 2002 р.: розвиток внутрішнього ринку газу й електрики; перегляд практики зберігання запасів нафти і газу; підвищення прозорості постачання енергоносіїв; забезпечення безпеки енергетичної мережі; диверсифікація джерел енергії та боротьба з потеплінням клімату; розробка плану дій з підвищення ефективності споживання енергії; прийняття Дорожньої карти ширшого використання відновлюваних енергоресурсів; схвалення стратегічного Плану енергетичних технологій; координація зовнішньої політики ЄС у галузі енергетики; розробка стратегічного Огляду енергетики ЄС (2007 р.); установа нових пріоритетів розвитку інфраструктури енергопостачання; укладення Енергетичної угоди з Росією, угод щодо транзиту та загальноєвропейської угоди; пошук механізму розв'язання надзвичайних ситуацій у галузі енергопостачання [7].

Інші документи ЄС в галузі енергетики: Директива ЄС стосовно заходів щодо безпеки постачання природного газу (2004 р.); Євростратегія сталої, конкурентоспроможної і стабільної енергетики (2006 р.), Енергетична політика для Європи (2007 р.), Дорожня карта відновлюваної енергетики, низка проектів – доповнили й поглибили договірно-правову базу в енергетичній сфері [8]. У майбутньому (до 2030 р.) передбачається розробити механізм забезпечення ЄС енергоресурсами і, врешті-решт, реалізувати Договір до Енергетичної хартії, забезпечивши колективну енергобезпеку.

Оскільки енергетика є заполітизованою галуззю, інтеграційні процеси в енергетичній сфері Євросоюзу призвели до посилення взаємозалежності енергозабезпечення його учасників. Для гарантування надійних та безперебійних поставок прийнятної за ціною енергії ЄС надає уваги трьом складовим: диверсифікації джерел постачання, диверсифікації транспортних шляхів і співробітництву виробників та імпортерів. Крім того, передбачається тісніша співпраця з країнами – постачальниками енергоресурсів (перш за все, Росією та країнами Каспійського басейну) із

застосуванням заходів економічного та політичного впливу, удосконаленням механізму ціноутворення, укладанням довгострокових угод та управлінням стратегічними запасами енергетичних ресурсів [9].

ЄС у формуванні своєї енергетичної політики робить основний наголос на зовнішньому аспекті. Відповідно до цього ЄС і будує свої відносини з Україною, яка займає не останнє місце в її енергетичній політиці. Переважна більшість газового транзиту із Росії до країн Європи (80%) відбувається через українську газотранспортну систему (ГТС), що робить Україну важливим елементом забезпечення енергетичної безпеки Європи (ЄС). Україна має потужні газонафтотранспортні та електричні мережі, поєднані з мережами ЄС і СНД. Основними джерелами електроенергії в Україні є теплоелектростанції – 57,9%, атомні електростанції – 26,2% (частка у споживанні становить 51%), гідроелектростанції – 9,7%, блок-станції та інші джерела – 6,2%. Це дає їй змогу брати участь у формуванні європейської енергетичної політики та спільного енергетичного ринку, відігравати важливу роль у енергетичній міжнародній співпраці. До того ж Україна має розвинену інфраструктуру газового комплексу. За своєю пропускною спроможністю, довжиною та складністю споруд ГТС України посідає друге (після російської) місце у світі, її особливістю є наявність потужних підземних сховищ газу [10]. Плюс до цього потужності діючих газосховищ дають можливість створити стратегічний резерв природного газу та використовувати його в надзвичайних ситуаціях. Нагадаємо: газотранспортна система України складається з 36,6 тис. км газопроводів, 783 компресорних станцій, 13 підземних сховищ газу місткістю понад 32,0 млрд. куб. м та об'єктів інфраструктури. Серед сховищ газу в Європі місткість українських підземних сховищ становить 20%, це більше ніж частка Німеччини (11%) та Франції (7%), і удвічі більше ніж спільна частка країн 2004 і 2007 років розширення ЄС. Для порівняння: Німеччина має 43 газосховища об'ємом 18,9 млрд. куб. м [3, 13].

Унікальність України полягає в тому, що вона розташована між ЄС та його основним постачальником енергоресурсів – Росією. Тому місце і роль України тісно пов'язана з політикою Росії та її взаємовідносинами з ЄС. Україна є державою – транзитером енергоносіїв з відповідними позитивними та негативними наслідками. В енергетичних відносинах України з Росією є явні загрози її енергетичній безпеці через майже монопольну залежність у постачанні основних енергоносіїв (в першу чергу природного газу), яка визначає надмірний (з точки зору енергетичної незалежності) економічний та політичний тиск.

Дослідження енергетичної політики Європейського Союзу дозволяють спрогнозувати, що ЄС і надалі нарощуватиме імпорт російського газу, водночас намагаючись диверсифікувати шляхи його надходження, а це може мати для України як держави-транзитера серйозні економічні наслідки. За останні кілька років простежуються тенденції до зменшення обсягів транспортування енергоносіїв трубопровідним транспортом України внаслідок розроблення ЄС та Росією проектів альтернативних маршрутів

(зокрема, Блакитний, Південний та Північний потоки) [11]. Оскільки український маршрут більш дешевий та найвигідніший в експлуатації, то стає зрозумілим, що ці проекти мають політичне значення. Вони сприяють прагненням Росії примусити транзитні країни, зокрема Україну, передати їй контроль над транспортними мережами [12]. Це знизить собівартість поставок газу та збільшить прибутків «Газпрому». В політичних колах періодично обговорюються різні ідеї створення газотранспортного консорціуму, проте оскільки бажані умови сторін дуже різняться, то консолідоване рішення так і не було прийняте [13].

Для України найбажанішим варіантом є все-таки проведення самостійної політики управління ГТС. Натомість Росія періодично вдається до енергетичних війн: 8–11 січня 2006 р. було перервано постачання російського газу до п'яти країн – членів Євросоюзу. У грудні 2006 р. Грузії підвищили ціну на газ. Проблеми з імпортом російського газу в січні 2009 р. показали вразливість країн ЄС в галузі енергозабезпечення [14]. Росія через «Газпром» здійснює тиск навіть на свого найближчого союзника – Білорусь.

Сьогодні ЄС намагається виробити таку зовнішню енергетичну політику, яка могла б протидіяти енергетичним викликам майбутнього та залежності від одного постачальника газу. Для досягнення встановленої мети Євросоюзом вирішуються завдання одночасного збереження і розвитку відносин з Росією, як основного постачальника енергоносіїв у держави ЄС, і диверсифікації імпортованих енергоносіїв, що споживаються, джерел їх походження і транспортних шляхів поставки, щоб позбавитися значної енергетичної залежності від Росії.

Україна у сфері енергетики пов'язана з інтересами ЄС щодо Росії. З одного боку, одним із ключових секторів співпраці з Україною є енергетика, отож необхідно інтегрувати її до енергетичного простору Європи. Тому Україні надають кошти на енергетичну модернізацію та реформи. З другого боку, представники ЄС часто дають українцям суперечливі сигнали щодо їх ролі в енергетичній політиці ЄС. З одного боку, ми є головним і найдешевшим транзитером, а з другого боку – реалізуються проекти побудови обхідних трубопроводів для транспортування російського газу до країн Європи. Це все викликає непевність щодо місця України в енергетичній політиці Євросоюзу в майбутньому. Комісії ЄС бракує інструментів та повноважень для впливу на зовнішню енергетичну політику окремих країн, в якій замішані й економічні, й суто політичні чинники.

Україна є важливим енергетичним транспортним коридором для Європейського Союзу, адже основні обсяги російського і центральноазіатського газу транспортуються по українській газотранспортній системі. Енерготранспортні можливості України є складовою частиною системи забезпечення країн ЄС енергоносіями. На сьогодні Європейський Союз розглядає Україну як важливого транзитера енергоносіїв до країн Європи, проте не дає їй сигналів про спільні проекти диверсифікації шляхів поставки енергоносіїв. Зрозумілою є потужність просування російських проектів транзиту альтернативними шляхами щодо

України. Тому Україні слід забезпечити надійне і безперервне транспортування енергоносіїв до Європи, модернізувати і підвищити надійність української газотранспортної системи та своєчасно врегулювати спірні енергетичні питання з Росією для забезпечення стабільності транзиту. Необхідною є імплементація Україною законодавства ЄС у сфері газу та енергетики. Це стосується і безпеки постачань, і лібералізації ринку, і відповідності технологічним стандартам, і екології. Це дозволить зміцнити імідж України як надійного енергетичного партнера ЄС та розвивати в майбутньому спільні європейсько-українські проекти, що забезпечить інтеграцію України до енергетичного ринку ЄС.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. BP Statistical Review of World Energy, June 2011. – <http://www.bp.com/statisticalreview>.
2. International Energy Agency (IEA), World Energy Outlook 2011. – <http://www.iea.org>.
3. Чекаленко Л. ЄС–Україна: енергетична залежність / Л. Чекаленко // Віче. – 2009. – №18. – С. 11–13.
4. Газові ринки ЄС і України: проблеми розвитку та інтеграції // Національна безпека і оборона (Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова). – 2008. – №8(102).
5. Енергетичне співтовариство Південно-Східної Європи. – Режим доступу : http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME.
6. Энергетическая Хартия. – Режим доступу : <http://www.encharter.org/index.php?id=7&L=1>.
7. Шевченко В. Стан і перспективи посилення співробітництва України і Європейського Союзу у сфері енергетики / В. Шевченко. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/December2009/24.htm>.
8. «An energy policy for Europe», 10 January 2007. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/energy/european_energy_policy/127067_en.htm.
9. Єнько Є.Ю. Зовнішні аспекти енергетичної політики України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Єнько Є.Ю. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К., 2009. – 224 с.
10. Саприкін В. «Газовий трикутник» ЄС–Україна–Росія: єдність та боротьба інтересів / В. Саприкін // Центр Разумкова. – 13 квітня 2002. – Режим доступу : <http://www.usceps.org>.
11. Заярна Н. Міжнародне енергетичне співробітництво як основний чинник функціонування світової економіки / Н. Заярна, А. Ємельяненко // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.1. – С. 113–117.
12. Уралов С. Україна не віддасть Росії ГТС / С. Уралов, Є. Мінченко. – 25 травня 2010. – Режим доступу : <http://news.finance.ua>.
13. Газотранспортний консорціум // Вікіпедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
14. Черногор Я. Російсько-український газовий конфлікт у січні 2009 року в контексті енергетичної безпеки сучасної Європи / Я. Черногор // Дослідження світової політики : зб. наук. пр. – Вип. 49. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2009. – С. 217–225.

УДК 327

О.А. Юшина

ІСТОРИЧНІ УРОКИ НАСЛІДКІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розглядаються методологічні проблеми дослідження феномену соціальної революції на прикладі Великої французької революції. Стаття містить критичний огляд основних концепцій революції, існуючих в межах модерністської та постмодерністської парадигми. Автор виступає за наукову реабілітацію консервативного підходу до розуміння сутності і наслідків соціальних революцій.

Ключові слова: соціальна революція, методологія модернізму та постмодернізму, консервативний напрям.

In the article the methodological problems of research of the phenomenon of social revolution are examined on the example of Great French revolution. The article contains the critical review of basic conceptions of revolution, existing within the framework of modernistic and postmodernistic paradigm. An author comes forward for the scientific rehabilitation of the conservative going near understanding of essence and consequences of social revolutions.

Key words: social revolution, the methodology of modernism and postmodernism, conservative direction

Сучасна політична дійсність потребує того, щоб політологи та інші дослідники суспільних явищ привернули увагу до проблеми революції. Так звані «кольорові революції» в пострадянських країнах, останні події в арабському світі, перманентно нестабільний політичний стан в Україні – всі ці процеси оголили приховану сутність революції: остання постає перед свідками в досить безсоромному вигляді – як технологія плюс імпровізація (згідно з теорією Шарпа). Але це викриття нічому не загрожує, нікого особливо не бентежить, тому що, по-перше, новий погляд на революцію не має ніякого статусу в науковому світі, по-друге, залишаючись у сфері публіцистики, він висвітлює переважно політичне сьогодення, тоді як французька революція є й досі методологічно недоторканою і залишається поза підозрою.

Традиційний погляд на Велику французьку революцію виник під час самої революції, і одним із його авторів був, висловлюючись мовою сучасних політологів, головний технолог проекту – абат Сийєс. Саме він видав напередодні революції маніфести «Есе о привілеях» (1788 р.) та «Що таке третій стан?» (січень 1789 р.), в яких з єзуїтською переконливістю виправдовував узурпацію влади нижчим станом. Саме він, подібно великому шахісту, загнав у пастку короля, саме він став ініціатором відкриття клубу якобінців, а пізніше – організатором бонапартистської змови. І, на останнє, саме його інтерпретація революції стала традиційною. Водночас, попри всі його заслуги, постать абата залишається на задвірках історіографії.

З позиції Сийєса, а також Барнава і Гізо, революція є всенародним повстанням проти аристократії, її привілеїв та її методів пригнічення народних мас, звідси – революційний терор проти привілейованих станів, прагнення революціонерів зруйнувати все, що асоціювалося зі Старим порядком, і збудувати нове вільне та демократичне суспільство. З цих прагнень витікали й головні гасла революції – свобода, рівність, братерство. Твори згаданих французьких ліберальних істориків епохи Реставрації стали тим джерелом, з якого засновники марксизму, за їх власним визнанням, почерпнули ідею класової боротьби, яка лягла в основу їх вчення. Надавши їй значення універсального соціологічного закону, К. Маркс і Ф. Енгельс оголосили революції «рушійною силою» історії в цілому. Ця одностайність лібералів і марксистів з питання історичної легітиматії революції зробила з

«класових ворогів» вірних союзників на довгі часи – майже на півтора наступних століття.

Основні тези, які відстоювали прихильники традиційної концепції, були такими: французька революція була революцією буржуазною; революційній буржуазії протистояв мобілізований класовий ворог; феодалізм гальмував економічний розвиток суспільства.

Ревізію концепції розпочав англійський історик А. Коббен в 1955 році. Він відкинув як «міф» інтерпретацію революції як буржуазної, тобто зумовленої зміною у відносинах власності від феодальних до капіталістичних, необхідністю її юридичного закріплення і переходу політичної влади до буржуазії внаслідок її економічного переважання в суспільстві. Остаточо «ревізіоністська» концепція революції оформилася в 60–70-ті роки ХХ століття в роботах французького історика Ф. Фюре. Застосувавши «позапартійний» підхід, Ф. Фюре ретельно проаналізував багатий фактичний та історіографічний матеріал і дійшов висновків, які можна коротко викласти таким чином:

1. Ані капіталізм, ані буржуазія не мали потреби в революціях для того, щоб з'явитися і домінувати в історії головних європейських країн ХІХ століття [13, 28].

2. ХVІІІ століття було більш благополучним для Франції, ніж прийнято думати. Не було «класових боїв» між французькими «феодалами» і новою буржуазією. І ті, й інші читали тих самих філософів, відвідували ті ж самі вистави. Ворогуючі табори, за думкою Фюре, особливо на початку революції, формувалися не за класовою, а за ідейною ознакою.

3. Слідом за А. Токвіллем Ф. Фюре вважає, що Старий порядок сам себе почав рушити задовго до революції, розбудовуючи бюрократичну державу. У цій справі революція та післяреволюційні режими стали наступниками.

4. Особливу роль у революції відіграє так звана «революційна свідомість», яка має декілька ознак: заміна ідеї монархії ідеєю народу; перенесення боротьби сил добра і зла з небес та пекла у сферу поточної політики; автоматична міфологізація дійсності.

5. Методології історичного матеріалізму, яка спотворює факти задля чистоти теорії, протистоїть соціологічна методологія, що виводить закономірності з сукупності реальних фактів.

Таким чином, у своїй книзі «Осягнення Французької революції», Ф. Фюре, спираючись на погляди А. Токвіля і О. Кошена, переконливо довів неспроможність історичного матеріалізму звести баланс між фактами та їх інтерпретацією, і, нарешті, похитнув «класову основу» традиційного погляду на революцію. Але запропонована істориком соціологічна методологія приводить тільки до заміни глобальних закономірностей, діючих у масштабах історичного процесу, якими оперує марксизм, на безліч соціологічних закономірностей, які діють у масштабах певної сукупності реальних фактів. Це майже механістичне роздроблення «великих» законів на «маленькі» не додає ясності досліджуваному явищу. Більше того, як визначав

А. Грамши, «так звані соціологічні закони, які видають за причини – таке-то явище відбувається згідно з таким-то законом і т.д., – не несуть жодного причинного навантаження, вони майже завжди виявляються тавтологіями і паралогізмами. Звичайно вони всього лише дублікат спостереженого явища» [4, гл. III].

Перші спроби вітчизняних (переважно радянських і російських) істориків критично переосмислити традиційний погляд на революцію були зроблені відразу, як зменшився ідеологічний тиск на вчених. В 1988 р. на засіданні Круглого столу, присвяченому 200-річчю Великої французької революції, пролунали заклики кардинально переглянути концепцію революції. Зокрема, говорилося, що для успішного розвитку досліджень історії Французької революції повинен бути «синтез дійсно наукових досягнень усіх течій світової історіографії, в тому числі консервативної». Історик А.В. Гладишев був налаштований на пошук нових «рушійних сил» революції: «Якщо ж ми «раптом», «несподівано» виявимо, що буржуазна ідентичність, буржуазна самосвідомість (буржуазії – хоч як соціально-економічної, хоч як історико-культурної категорії) або була відсутньою в роки Революції, або її роль була другорядною, то давайте шукати інші «мотори», створювати іншу мережу соціального напруження і конфліктів» [12, 40]. Науковці фактично констатували інтелектуальну кризу, вихід з якої можливий двома шляхами: або подальшим зануренням істориків у фактологічний матеріал і пошуком невідповідностей цього матеріалу ідеологічним стереотипам, або розробкою нової методології, що є завданням також для спеціалістів з соціальної філософії і політології.

Історики пішли першим шляхом і, необхідно віддати їм належне, багато зробили у справі розвінчання різноманітних міфів, пов'язаних з Французькою революцією. Досліджуючи багату історіографію останньої, відомий російський історик О.М. Чудінов відзначає: «Який би з аспектів Французької революції мені не довелося досліджувати, я вже знав, що критичний аналіз бувай кожного з освячених традицією історіографічних стереотипів спроможний дати найнесподіваніші результати і якщо не цілком спростувати чергову «прописну істину», то, у всякому разі, суттєво її скорегувати, проливши нове світло на, здавалося б, давно усім відомі речі, причому як відносно самих подій та їх учасників, так і відносно наступних робіт істориків про ці події» [14, 133]. Не вдаючись до детального опису результатів критичного аналізу, наведемо найбільш великі історичні «фантоми», виявлені вченим:

- Ще одна ключова категорія марксистської інтерпретації подій у Франції кінця XVIII століття – «...поняття «буржуазна революція» – достатньо слабо узгоджується з результатами конкретних історичних досліджень і виглядає скоріше міфологемою, породженням ідеології, аніж результатом вивчення історичних реалій» [14, 127].
- Явна, за висловом І. Тена, «невідповідність між причинами, взагалі то, нормального порядку, і нечуваними результатами, яка кидається у вічі» [10, 176]. Сучасні західні історики Н. Хеншел і Д. Ревель довели,

що ніякого деспотичного королівського самодержавства не існувало: «Історія міфу про «королівське самодержавство» може розглядатися як вельми показовий і гідний хрестоматії приклад деформуючого впливу ідеології на наукові дослідження. Що б не відбувалося за останнє століття в історіографії Старого порядку, які б відкриття не робилися спеціалістами в даній галузі, усе одно ліберальні, а потім радянські, історики Французької революції, з необхідності відвідуючи цю, сусідню з ними наукову «галактику», у більшості своїй бачили там тільки те, що дозволяли їм побачити вузькі ілюмінатори ідеологічних стереотипів» [14, 98].

- Відсутність у дійсності самої буржуазії як монолітного класу, натомість існування різних за своїм соціальним і економічним станом «буржуазій» (точка зору Коббена).
- «Революційною буржуазією», яка виступила проти Старого порядку, виявилися тримачі посад і особи вільних професій, тобто категорії населення, далекі від капіталістичного підприємства.
- «Класова боротьба» між буржуазією і дворянством теж не більше як міф. Дослідивши ділові кола промислових міст Леона і Марселя напередодні революції, Коббен дійшов висновку: ні про яке протистояння між підприємницькою буржуазією і дворянами-землевласниками не може бути й мови.
- Нарешті, досягнення головної мети революції – економічний прогрес та розвиток капіталізму – поставлено під сумнів. По-перше, тому, що «хоча Революція дійсно звільнила економічну діяльність від багатьох обмежень, які існували ще за часів середньовіччя, в цьому вона лише продовжила політику, започатковану ще міністрами-реформаторами Старого порядку» [14, 110]. По-друге, «значне економічне відставання Франції від Англії, яке посилювалося упродовж XIX століття, а у другій половині століття і від Німеччини, змушує серйозно замислитися над тим, чи відбувався розвиток французького капіталізму «завдяки революції», чи «не зважаючи на неї» [14, 127].

Очевидно, що висновки російського вченого здебільшого збігаються з висновками «ревізіоністів». Отже, завдяки зусиллям європейських та вітчизняних дослідників другої половини XX століття «зникла монополія «класичного» напрямку як стовпої дороги універсального знання про революцію, яке забезпечене єдино правильною методологією» [16, 92].

Класовий підхід, який перебував в основі «класичної історіографії», став мати більше нюансів. Дослідники почали пояснювати катаклізми кінця XVIII століття як, насамперед, грандіозний прорив до свободи і демократії (Ж. Гийом). Пізніше революція розглядалася з позицій досягнень чи невдач боротьби за права людини (М. Гоше). Поступово більшість вчених прийшла до переконання, що економічні інтереси проявляють себе в політиці лише опосередковано сферою масової свідомості, духовної культури, за допомогою «соціально-уявленого», яке формується за своїми законами. До висвітлення проблеми масової свідомості напередодні і під час революції

змушені були звернутися навіть прихильники традиційної історіографії, такі як Ф. Лебрен і М. Вовель [1, 143].

Стійкий інтерес дослідників до сфери духовних або ментальних феноменів незабаром породив новий напрям, який отримав назву «інтелектуальна» або «ментальна історія». Специфіка об'єкта дослідження – сфера індивідуальної і колективної свідомості – потребувала нових методологічних підходів та інструментарію. Саме в цьому напрямі підштовхував методологію історії постмодернізм.

Ідеї постмодерну почали формуватися у трудах філософів та мислителів ще у 60-ті роки ХХ століття, а з 70-х років почали відображатися в історіографії. На думку постмодерністів, історичне пізнання насамперед дає інформацію не про реальну дійсність, а про стан свідомості тієї людини або групи, яка сприймає та інтерпретує цю дійсність. Тому завданням історика постає не пошук історичної істини, а презентація сконструйованого ним самим образа минулого на основі тлумачення джерел. Таким чином, постмодернізм ставить під сумнів основи історіографії: історичну реальність; достовірність джерел; досягнення об'єктивної істини.

Складається враження, що в суспільних науках статусу загальноновизнаних методологій набувають саме такі, що спотворюють або знищують реальність. Альтернативні ж концепції особливо значимих символічних подій історії, таких як Французька революція, оголошуються поза наукою. «Починаючи з Реставрації, – писав радянський історик Н.М. Лукін, – і аж до наших днів не було, здається, епохи, коли класова боротьба не знаходила б свого відображення в найбільш яскравих роботах з історії Великої революції, коли те чи інше розуміння цієї революції не ставало б знаряддям боротьби на ідеологічному фронті» [14, 127]. Півстоліття потому відомий французький історик-ревізіоніст Ф. Фюре нарікає, що й по закінченню двохсот років французький історик перед тим, як приступити до написання статті або книги з теми подій 1789 року, повинен «заявити про свою політичну належність». Фюре стверджує, що має пройти не одна сотня років, «коли політичні переконання, які вже два століття підживлюють наші суперечки, здадуться людям настільки ж дивовижними, як для нас релігійні конфлікти в Європі XV – XVII століть у всьому їх невичерпному різноманітті і безмежній жорстокості» [13, 7]. Показово, що на початку своєї наукової кар'єри Ф. Фюре не отримав ніякої підтримки ані з боку університетів, ані з боку правлячої еліти. Історики Сорбони презирливо називали його публіцистом. І тільки тісний зв'язок із світом видань і засобами масової інформації посприяли успіху його теорії. Труді опальних істориків Е. Тена і О. Кошена, на які спирався Ф. Фюре, довгий час були затавровані «чорною легендою» про консервативну історіографію. Згідно з цією легендою роботи консервативних істориків, з причини своєї політичної ангажованості, перебувають за межами науки і належать скоріше до жанру публіцистики, аніж історичного дослідження. Такий підхід завжди давав змогу вести «діалог» з опонентами в дусі політичного памфлету, не переймаючись аналізом їхньої аргументації. Навіть

радянські фахівці, виховані в душі історичного матеріалізму, визнавали, що саме консерватори вперше поставили в систематизованому вигляді питання про роль революційної меншості, про маніпулювання масовою свідомістю, про соціальну психологію революціонізму, які набули такої злободенності в процесі переосмислення історії.

Абсолютними ізгоями науки залишаються представники так званої конспірології. Ставлення до неї «наукових кіл» цілком відверто, але для науковця надто емоційно, висловив Джон Ентін в книзі «Теорії змов і конспіративістський менталітет»: «Наукові тлумачення і теорії змов характеризуються двома різними менталітетами. Конспіративізм начисто позбавлений здорового глузду, мало знає про дійсні змови і про те, як часто вони провалюються. Прихильники теорії змов не вміють оперувати доказами, не уявляють, як історик оцінює свої джерела і робить з них висновки і з яких міркувань надають перевагу тому чи іншому тлумаченню. Коротше кажучи, конспіративізм нагадує менталітет параноїка, якому здаються змови проти нього самого. Прихильники ж теорії змов вважають, що вони спрямовані проти груп, до яких вони належать або з якими себе ідентифікують» [15, 39].

Загалом, знову в наявності безпрограшний прийом ізоляції ідейного супротивника – оголошення його божевільним, причому головною підставою для цього є обвинувачення в «ненауковості». Обвинувачення в ненауковості в світі, де панує наука, – це все одне, що у середньовіччі звинувачення в безбожництві. У свій час саме завдяки «буржуазним революціям» наука замінила церкву як вищий авторитет, що легітиміє, освячує й політичний лад, й соціальний порядок, таким чином ставши інструментом панування. Одна зі складових цього панування – авторитет тих, хто володіє знанням. «Вчені сьогодні мають таку ж силу, як жерці в Давньому Єгипті» [7, 4]. Друга складова – це «уявлення про світ, який діє відповідно до єдиного теоретичного плану і зводить невичерпне багатство і різноманітність явищ природи до смутної одноманітності додатків загальних законів» [11, 43].

Здавалося б, наприкінці ХХ століття відчутно похитнулися ціннісні основи модернізму, в тому числі й безумовна віра в розум і загальні закони, але ми маємо іншу проблему. Методологію, яку пропонує постмодернізм для розуміння соціальних явищ, можна впевнено назвати відродженою софістикою. Безліч думок, кожна з яких претендує на істину, і в той же час відсутність будь-якого критерію істинності – це повернення до часів Давньої Греції перекреслює тисячолітній розвиток людського самопізнання. На жаль, постмодерністськими прийомами дуже захоплюється сучасна українська історична наука, яка з тих часів, що перестала бути радянською, не видала жодної серйозної наукової праці, присвяченої Французькій революції.

Найбільша прикрість, що новомодна софістика, спрямована на вивчення сфери свідомості, заважає роздивитися і зрозуміти дуже цікавий феномен, який належить цій сфері, – феномен тотожності масової свідомості і загальноновизнаної реальності. Сутність феномену можна викласти тезою: якщо щось є загальноновизнаним, тобто існує в масовій свідомості, воно набуває статусу об'єктивної реальності, навіть коли це «щось» не існує

взагалі. «Власне, «об'єктивне» означає лише таке: об'єктивним буттям, об'єктивною реальністю вважається така, яка засвідчується усіма людьми незалежно від особистої або групової точок зору» [4, гл. 1]. Наприклад, якщо загально визнаним є твердження, що «король вдягнений», то хто відважиться визнати, що він голий, ризикуючи уславитися божевільним або ворогом більшості? Процес порушення природного порядку, коли думка стає причиною, а не наслідком реального світу, розпочався у Франції задовго до 1789 року. Вперше звернув увагу на цей онтологічний парадокс Огюст Кошен, назвавши нову реальність «суспільством думки», «словесною республікою». Він писав: «Важливо, що такий світ створюється, організується і зберігається. Бо його мешканці судять з іншої точки зору, мають інші нахили і цілі, ніж у реальному житті. Ця точка зору – точка зору суспільної думки, «нового володаря світу», як говорить Вольтер, вітаючи його сходження на престол у граді думки. У цьому новому світі мірило – думка інших, мета – суспільне визнання. Будь-яке розумове зусилля існує, якщо воно є схваленим. Тільки суспільна думка створює будь-яке існування. Реальне те, що бачать інші, правильно те, що вони говорять, добре те, що вони схвалюють» [10, 29]. За володарювання Людовика XVI ця безжалісна диктатура під назвою «суспільна думка» стала новою верховною владою, набула надзвичайної сили і врешті-решт повалила реальний світ.

При дослідженні цього феномену як модерністський, так і постмодерністський підходи виявляються невідповідними, тому що перший форматує свідомість дослідника, другий – пропонує як реальність відформатовані революцією «свідомості», виступаючи охоронцями того самого «граду думки» і блокуючи доступ до справжньої реальності. Онтологічне ядро революції залишається прикритим методологічно недоторканою епістемологічною структурою.

«Одним з найбільш революційних наслідків революції, – відзначав дослідник революції Г. Кислін, – став щонайпотужніший дискурсивний імпульс, який дозволив їй вбудовувати все нові події в якусь інспіровану нею матрицю суспільного життя. Ця епістемологічна структура до цих пір не була піддана скільки-небудь фундаментальній критиці, оскільки вона *a priori* лежить в основі міркувань про революцію. Французька революція – це згусток міфу, це навіть буття міфу, і численні дослідження її історії в істотному ступені живили цей міф» [9].

Отже, методологічна проблема розуміння сутності революції та її наслідків – це проблема виходу за межі «загально визнаної реальності», яку створила масова свідомість під час Французької революції, за межі міфу, розірвання порочного суб'єкт – об'єктного зв'язку, який породжує віртуальну реальність. Це дійсно онтологічне явище. Саме дивовижна міць об'єднаного людського «духу» надихнула німецьких класичних філософів, сучасників і свідків революції, на створення їхніх філософських систем. Кант вперше довів активність суб'єкта по відношенню до об'єктивної реальності. Вся система Г. Гегеля заснована на принципі тотожності думки про дійсність і самої дійсності: «Все, що дійсне – те розумне, все, що розумне – дійсне».

Ф. Шеллінг намагався осмислити історію людства як поступову зміну станів колективної свідомості. Л. Фейербах зосередився на думці, що Бог як творець і основа попереднього порядку речей – це теж тільки відчужений стан людства як колективної істоти. Світ перевернули Французька революція і німецька класична філософія. У лекціях з філософії історії Г. Гегель пояснив, що принцип формальної волі, абстрактної свободи, згідно з яким «проста єдність самосвідомості, Я, – незламна, безумовно незалежна свобода і джерело усіх загальних визначень», у німців залишився лише мирною теорією, «але французи побажали здійснити це на практиці» [3, 444].

Які наслідки мав цей фундаментальний переворот?

По-перше, механізм створення штучної реальності, який ефективно спрацював під час Великої революції у Франції, суттєво вплинув на вигляд сучасного людства. Театральний розмах революції породив «суспільство вистави», яка набула великого значення в соціальному житті завдяки її монопольному праву на інформацію. Це право дає можливість виставі визначати, що існує, а чого не існує в цьому світі. «Поза видовищного контексту більше вже не існує нічого. У вистави є безліч різних прояв: інформація, пропаганда, реклама, засоби масової інформації, споживання розваг, але у всіх своїх приватних формах вистава зберігає свою суттєву основу – затвердження всякого людського життя і всіх подій як простої видимості» [6, 12]. Отже, удавана реальність панує в нашому світі і постійно відтворюється за допомогою засобів масової інформації, які просто приречені на безперервне удосконалення з метою охопити увесь інформаційний простір. Сьогодні її можливості безмежні: «Якщо спектакль про щось мовчить упродовж трьох діб, то це «щось» просто перестає існувати. І навпаки, коли спектакль починає про щось захлинаючись розповідати, то це «щось» дійсно втілюється в життя. Практичні наслідки, як ми бачимо, колосальні» [5, 9].

По-друге, маніпуляція масовою свідомістю стала важелем, за допомогою якого відбуваються постійні зміни суспільного буття – революційні та національні рухи, війни, створення та зруйнування держав, виборчі процеси та інше. Будь-яка «соціальна дія» в сучасному світі стає єдиним цілим із свідомістю діяча і піддається «розумінню» тільки крізь призму цієї свідомості [2, 602–603].

По-третє, Новий порядок скористався універсальною формою Старого порядку, але наповнив її новим змістом, замінивши ідею Бога ідеєю природи, ідею монарха – ідеєю народу, релігію – наукою та ідеологією. Перефразовуючи вислів Г. Гегеля, Гі Дебор сказав: «Якщо світ перевернути з ніг на голову, істина в ньому стане брехнею» [6, 26]. Французька революція вперше показала, що категорії добра і зла, в яких людина вимірює світ, не є абсолютними, а є змінними і можуть приймати будь-яке значення за умови загального визнання цього значення. Аналізуючи «революційну свідомість» Ф. Фюре зазначав, що «будь-яка подія революції осмислювалася як результат боротьби сил добра і зла, перенесених з небес і пекла у сферу поточної політики» [13, 35]. Можна додати, що не з небес і пекла, а з людського серця.

Жива енергетика, вилучена з людини за допомогою маніпуляції її моральними імперативами, є рушійною силою як революції, так і будь-яких інших «соціальних дій», спрямованих на зміну реальності.

У зв'язку з необхідністю переосмислити революцію та її наслідки в наданому контексті потребує наукової реабілітації і активного застосування вчення про гегемонію, розроблене відомим італійським теоретиком комунізму Антоніо Грамши. Його методологію розуміння скритих механізмів революції заново винайшов для вітчизняної науки російський філософ Сергій Кара-Мурза [8, 176]. Держава, згідно з Грамши, стоїть на двох китах – силі і згоді. Стан, за якого досягнутий достатній рівень згоди, називається гегемонією. При цьому держава є гегемонією, одягненою в броню примушення, але примушення – це тільки броня набагато більшого змісту. Більше того, гегемонія припускає не просто згоду, а доброзичливу (активну) згоду, за якої громадяни бажають того, що потребує правлячий клас. Якщо головна сила держави і основа влади – гегемонія, то питання стабільності політичного порядку і, навпаки, умови його зруйнування (революції) зводиться до питання про те, як досягається чи підривається гегемонія.

З точки зору А. Грамши, і встановлення, і підрив гегемонії – «молекулярний» процес. Він протікає не як зіткнення класових сил, а як невидима, малими порціями, зміна думок і настроїв у свідомості кожної людини. Гегемонія спирається на «культурне ядро» суспільства, яке містить сукупність уявлень про світ і людину, про добро і зло, прекрасне і огидне, безліч символів і образів, традицій і забобонів, знань і досвіду багатьох віків. Поки це ядро стабільне, в суспільстві є «стійка колективна воля», направлена на збереження існуючого порядку. Підрив цього «культурного ядра» і зруйнування цієї колективної волі – умова революції.

Підсумовуючи вище викладене, можна зробити такі висновки:

1. Французька революція залишається міфом, що прикриває онтологічний переворот, у результаті якого світ думки повалив реальний світ. Цей міф закладений у фундамент Нового суспільного порядку.

2. Класична інтерпретація революції, соціологічний метод, запропонований Ф. Фюре, постмодерністський підхід виступають методологічними охоронцями міфу, виконуючи «головну задачу панування спектаклю – знищити історичне знання як таке» [5, 6].

3. Задача переосмислення революції потребує насамперед виходу за межі міфу. Вихід з міфу можливий тільки в стан, який існував до створення міфу. Цей стан сьогодні має умовну назву консервативної позиції.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блуменау С.Ф. Французская революция конца XVIII века в современной научной полемике / С.Ф. Блуменау // Вопросы истории. – 1998. – №9. – С. 141–150. 2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с. 3. Гегель Г.В. Лекции по философии истории / Г.В. Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 480 с. 4. Грамши А. Тюремные тетради (Избранное) / А. Грамши. – Режим доступа : <http://www.rummuseum.ru/portal/node/179>. 5. Дебор Г. Комментарии к Обществу спектакля / Г. Дебор ; пер. А. Китайцева. – 1988. – Электронная библиотека Sgustok Magazine

library.sgustok.org. **6.** Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор. – М. : Логос, 1999. – 224 с. **7.** Кара-Мурза С.Г. Идеология и мать ее наука / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2002. – 256 с. **8.** Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2009. – 864 с. **9.** Кислин Г. К вопросу о концептуализации Французской революции / Г. Кислин. – Режим доступа : http://vive-liberta.narod.ru/discuss/mono_concept.htm#2. **10.** Кошен О. Малый народ и революция / О. Кошен. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 288 с. **11.** Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с. **12.** Французская революция XVIII века и буржуазия // Новая и новейшая история. – 2002. – №1. **13.** Фюре Ф. Постигание Французской революции / Ф. Фюре. – СПб. : ИНАПРЕСС, 1998. – 224 с. **14.** Чудинов А.В. Французская революция: история и мифы / А.В. Чудинов. – М. : Наука, 2007. – 308 с. **15.** Энтин Дж. Теории заговоров и конспиративистский менталитет / Дж. Энтин // Новая и новейшая история. – 2000. – №1. **16.** Якобинство в исторических итогах Великой Французской революции: традиции и этапы изучения проблемы // Новая и новейшая история. – 1996. – №5. – С. 73–99.

